

Fx630

ÚJ FOLYAM XXVI. 5-6. SZÁM

BUDAPEST

2017. JÚNIUS

11-e felelős!

MAGYAR SZEMLE

Kéthavonta az egész látóhatár

KODOLÁNYI GYULA: A magyar emigráció szellemi hozadéka • SÁRKÖZI MÁTYÁS: Ezer író nyugatra tart – 1956 • SZEREDI PÁL Borbándi Gyuláról és az Új Látóhatárról • ABLONCZY LÁSZLÓ: Major Tamás semmit sem felejtett • MISKOLCZY AMBRUS: Titkos vita a román nép eredetéről és honfoglalásáról 1958-ban • SZENTI TIBOR: A vásárhelyi Pusztta múltjából • S. KIRÁLY BÉLA: Molnár Tamás francia arcéle • M. SZEBENI GÉZA: A magyar-szentszéki kapcsolatok 1945–1955 • TÜSKÉS ANNA: Művészek a háborúban 1914–1918 • CSORBA EMÁNUEL: Színes emlékek 1956-ról

HÍREK

Az Űnnepi Könyvhétre jelent meg a Magyar Szemle Könyvek legújabb kötete, Csóti György: *Nemzetünk sorsa – Eszmecserek a magyar identitás 21. századi őrzőivel* című könyve. A kiadvány a szerzőnek a magyar szellemi élet jeles képviselőivel 2006–2010 közötti televíziós beszélgetéseit adja közre.

A HONLAPRÓL

A SZERKESZTŐTŐL: Szeretnénk honlapunk böngészésére buzdítani minden érdeklődőt. A *Magyar Szemle* honlapján, az *Online Írások* című rovatunkban több, későbbi közlésre szánt tanulmány már jóval a nyomtatott megjelenés előtt olvasható. Itt találhatóak olyan anyagok is, amelyek csak az online rovatban lesznek hozzáférhetőek. Kérjük, keressenek minket a világhálón, a www.magjarszemle.hu címen, és használják gazdag archívumunkat. Honlapszerkesztőink folytatják a digitalizálás előtti cikkeink beemelését, ott most már az 1992. és 1993. év írásai is olvashatók, illetve szerzőink teljes névsorát is megtalálják.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Bollobás Enikő, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza (elnök), Fodor István, Granasztói György, Gróh Gáspár, Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Prima Díj 2003

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXVI. 5–6. szám, 2017. június

Főszerkesztő: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Czakó Gábor,**
Egedy Gergely, Granasztói Péter, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc, Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton

Főszerkesztő-helyettes: **Gróh Gáspár** Olvasószerkesztő: **Pápai Luca**

Szerkesztő: **S. Király Béla, Stamler Ábel**

Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**

Tördelés: **Flagrans** Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

KODOLÁNYI GYULA: Haza a magasban – A magyar emigráció szellemi hozadéka	3
SÁRKÖZI MÁTYÁS: „Ezer író Nyugatra tart” – 1956	7
SZEREDI PÁL: Látóhatáron innen – Borbándi Gyula, a szerkesztő	13
ABLONCZY LÁSZLÓ: Major Tamás semmit sem tanult és semmit sem felejtett (1. rész)	20
SZENTI TIBOR: Részletek a vásárhelyi Pusztá múltjából (1. rész)	33
MISKOLCZY AMBRUS: Titkos vita a román nép eredetéről és honfoglalásáról 1958-ban	50
S. KIRÁLY BÉLA: Molnár Tamás francia arcéle	63
M. SZEBENI GÉZA: A magyar–szentszéki kapcsolatok 1945–1955 közötti történetéhez	80

1% METAFIZIKA – ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

SZABÓ ZOLTÁN 1956-ról – Néhány mondat a forradalomról	92
PAVEL FLORENSZKIJ: A kultusz filozófiája (részletek)	95

KÖRKÉP

TÜSKÉS ANNA: Művészek a háborúban 1914–1918	97
CSORBA EMÁNUEL: Színes emlékek 1956-ról	100
LUGOSSY LÁSZLÓ: Búcsú Kovács Andrástól	103
BOD PÉTER ÁKOS: Térkép és történelemkönyv segít állapotunk megértésében	106
SZERZŐINK	114

A lapszámunkban közölt színházi illusztrációk az MTVA archívumából és a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményéből valók. Szerzőinknek, Csorba Emánuelnek (aki a kuriózumnak számító színes felvételeket készítette 1956. októberének végén és november elején Budapesten) és Szentí Tibornak (aki a vásárhelyi Pusztta életét örököltette meg felvételein) köszönjük a tulajdonukban lévő képanyag rendelkezésünkre bocsátását. Egyes 1956-os felvételek fekete-fehérben kerülnek közlésre. A fedélen Csorba Emánuel 1956-ban, a Rákóczi út 4. számú házból készített színes fotója látható.

HAZA A MAGASBAN

A magyar emigráció szellemi hozadéka

Kodolányi Gyula

Illyés híres versében, amelyet az Anschluss, Ausztria 1938-as hitleri bekebelezése idején írt, a magasban élő haza nem más, mint a nemzet emlékezete, a kultúra személyes élete a lelkünkben, amikor az odakinti, tényleges hazától már megfosztottak. Bennünk él – de rajtunk túl is. „Homlokon lőhetnek, ha tetszik, / Mi ott fészkel, égbe menekszik.” Illyés és annyi más patrióta számára e látomás sorshelyzete 1944 márciusában már véres fenyegetéssé válik – s majd újra és újra, a háború és az önkényuralom, a forradalom éveiben.

Az a nagy hatású metafora, amelyet a vers címe idéz fel bennünk, a magasban élő haza és szabadság, megannyi más pillanatában is érvényes lett nehéz huszadik századunknak. Ha nem is mindig a személyes fenyegetettség helyzetében, de mindig annak tudatában, hogy az őrzés, a megőrzők és a hírvivők voltak azok, akik kultúránk és nemzet tudatunk fenntartásában oroszlánrészt vállaltak. Ha nem is mindig *otthon állva*, mint Illyés 1938-ban.

Ilyen helyzet, ilyen szerep volt a magyar emigrációé 1956 után. A forradalom veresége nyomán, 1956-1957 fordulóján, a már addig sem jelentéktelen nyugati magyar diaszpóra friss vért és életerőt kap a kimenekült 200 ezer honfitárs legjobbjaitól. Két értelemben is. Utánpótlást kap szám szerinti nagyságában a kinti magyar szellemi élet, mégpedig javarészt fiatal diplomásokból és egyetemistákból: ez a minőségében is oly kiváló menekültáradat biztosítja azt a közönséget és földrészeket összekötő, nagy virtuális alkotóközösséget, amelyik ettől kezdve három évtizeden át a megújult emigrációs szellemi életnek ad színvonalat és fontosságot.

Másrészt pedig a korábbi emigráció vezéralakjai, amint írásaikból is kitűnik, hatalmas megerősítést, új energiákat kapnak a forradalom szellemétől, attól a szabad, demokratikus szellemtől, amely nem bukkott el 1947-48-ban, hanem éppen hogy túlélő erejét bizonyította a föld alatt csaknem tíz éven át, és amelyik, nyilvánvaló volt, tovább fog élni a forradalom veresége után is. Ez volt az igazi csoda, az igazi meglepetés. Márai Sándor azzal zárkózik el a kikerkező fiatal íróktól, hogy azok

„a bolsevizmus neveltjei” – nem állt egymagában ezzel a téveszmével a merevebb gondolkodású emigránsok közt. A nyugati magyar értelmiség java azonban boldogan nyugtázza, ami a távoli tudósításokból sejthető volt: hogy a forradalom szellemét, amely az ő 1945–47-es szellemiségüket folytatta, éppen e fiatalok képviselték a leghatározottabban. Tegyük hozzá, nem mellékes az a presztízsnövekedés sem, amelyet az emigrációnak hoz a magyar forradalom a nyugati politikai élet főszereplői szemében.

Olyan szellemi mesterek várták a frissen érkezőket Nyugaton, mint Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Borbándi Gyula, Kerényi Károly, Veress Sándor, Szalay Lajos, Gombos Gyula, hogy csak néhányat említsünk közülük, a háttérben pedig a számában is igen jelentős demokratikus politikai emigráció, köztük Nagy Ferenc, Varga Béla, Auer Pál, az emigráns diplomaták egész sora, s a háború előtti náciellenes vezetők közül Kállay Miklós, az erdélyi Teleki Béla, és Teleki Pál fia, Teleki Géza.

A nagy emigrációs hullámtól és a magyarság általános nyugati presztízsnövekedésétől megújulnak és megerősödnek a magyar nyelvű nyugati rádióadások stábjai (BBC, Szabad Európa, Amerika Hangja, a Vatikáni Rádió stb.) is. Ezek fókuszot és infrastruktúrát nyújtanak a magyar értelmiségi és politikai gondolkodás műhelyeinek Londonban, Münchenben, New Yorkban, Párizsban, Rómában. Másrészt ez azt hozza, hogy az itthoni hallgatók az említett elsőrangú közírók kommentárjait, esszéit és glosszáit hallgathatják az adásokban, túl a cenzúrázatlan híreken és sajtóidézeten. Az információs vasfüggöny tehát, nagyban köszönhetően a rádiózásnak, sosem működött tökéletesen. Itthon a fél országhoz jutott el közvetlenül vagy közvetve az adások hatása.

Így egy új, eleven magyar szellemi élet születik meg Nyugaton, mesterekkel, műhelyekkel és tanítványokkal, újságokkal és folyóiratokkal, sokezes személyes hálózattal, amely az elzárt hazai társakkal is megtalálja a kapcsolatok hajszalcsöveit, még a megtorlás legkeményebb éveiben, 1957 és 1962 közt is. A főbb szellemi témák a harmincas években megindult reformtörekvések gondolataiból kerültek ki, immár a hitlerizmus után a bolsevizmust is megtapasztalva, gazdagodva azzal a nagy horizonttal, amelyet a második világháború után a nyugati gondolkodás új hullámai kínálnak fel. Igen jelentősek ebben a szellemi életben azok az impulzusok is, amelyeket a közelmúlt hazai történetének elemzése és szellemi fejleményei hoznak. Szinte azt mondhatjuk, hogy a vasfüggöny nem csökkent, hanem növeli a szellemi pezsgés erejét, mert a rádióadások révén mindez láthatatlan módokon visszatáplálódik a hazai mentalitásba.

Egyszerűen fogalmazva: harminc éven át ez a nyugati szellemi élet volt az, amely nyíltan kimondhatott mindent a teljes magyar kultúra számára. Nemcsak metaforikusan, nemcsak parabolákban. A Nyugat szólásszabadságával természetesen élve, a maga szuverén és gazdag életének erejét abból a tudatból is merítette, hogy az egész magyarság, az otthoniak nevében is beszél. Mindannyiunk, a tizenötmillió, a még mostohább sorsú határon túli honfitársaink nevében is. Igényesen és színvonalasan. Ezzel életben tartotta magyar nyelven az egyenes beszédet, a dolgok néven nevezését, és az iránta való elemi igényünket. Amit az itthoni írásos nyilvánosságban a személyes fenyegetettség és a cenzúra keze fojtott belénk, a szomszéd országokban még sovíniszta elnyomással is kétszerezve. És ebből, a nemzet lelki gyógyulásához nélkülözhetetlen táptalajból érkezett haza a sok becsempészett folyóirat, könyv és hanganyag. Sokan tartottuk úgy akkoriban itthon, hogy a Münchenben Borbándi Gyula és Molnár József kiadta *Új Látóhatár* a legjobb magyar folyóirat.

A hatvanas évek második felétől aztán egyre könnyebb lesz utazni, egyre rendszeresebb és sokrétűbb lesz az emigrációs és az itthoni szellemi élet kommunikációja – és ebben az összjátékban jó szellemű munkamegosztás alakul ki. Mindkettő, a nyugati és az itthoni értelmiség is, fenntartja sajátos szerepét, s a maga lehetőségeit és feladatát világosan látja egy teljes ívvé vált szellemi magyarságképben.

Személyes élményeim közé tartozik, hogy Illyés Gyula számára a hatvanas évek közepétől fogva azok voltak a legfelszabadultabb, legmélyebb eszmecserék, amelyeket Nyugaton folytatott. Ez visszaköszön ezúttal is, a *Magyar Szemle* mostani számába került Sárközi- és Szeredi-tanulmányokból is, a másik oldalról, a nyugati értelmiség emlékezéseiből ábrázolva. Bárhová látogatott is Nyugaton Illyés, Ausztriába, Franciaországba, Belgiumba vagy Olaszországba, indult sietve Londonból Szabó Zoltán vagy Cs. Szabó, hogy folytathassák diskurzusukat, ahol abba hagyták. És hasonló eszmecserék folytak Illyéséknél is Budán vagy Tihanyban, amikor olyan régi barát, mint Bay Zoltán vagy Kárász Artúr látogatta meg őt, vagy éppen Hamza András.

Ilyenek voltak a nyugati utak nekünk is, feleségemmel együtt, ezekben az években. Feledhetetlenek maradnak a londoni találkozások, vagy az a délután, amikor 1969 végén, Stratfordból, Shakespeare szülővárosából Londonba visszautazva a vonaton Gombos Gyula *Húsz év után* című tanulmányát olvastam el, amely a kommunista rendszer mérlegét vonja meg, és retorikáját szedi darabokra. Tudtam szinte mindent, amit Gombos ott leírt, de nem oly megdöbbenően világos rendszerbe összeszedve. S nem felejtettem el soha a kedveséget, amellyel a volt recskiek hálózata adott bennünket kézről kézre Amerikában első utunkon feleségemmel, 1972-73-ban.

Ezek a láthatatlan hálózatok az idő haladásával egyre célirányosabban működtek. Párizs, London és New York magyarjai már állandóan egyeztetik munkájukat, és segítik az itthon kibontakozó ellenzékét a 70-es évek végétől kezdve akár az erdélyi vagy felvidéki magyarság, akár a politikai horizont tágítása ügyében. Nem jelentettek volna világszenzációt Király Károly román vezetőkhöz írt levelei vagy Illyés Válasz Herdernek és Adynak című írása a hetvenes évek végén a magyar emigráció rendszeres felvilágosító munkája nélkül a politika és az újságírás köreiben.

Úgy gondolom tehát, hogy sosem lehetünk eléggé hálásak azért a nagy szolgálatért, amelyet a nyugati magyar emigráció jobbik fele végzett évtizedeken át. Így lehetett közös *hazánk a magasban* a legrosszabb évtizedekben is. És a magasban volt, mert ott érinthetetlen maradhatott – mert szelleme komoly volt, emelkedett és nemes, humorában is. A nyugati magyarság szolgálata történelmünk természetes része. Minderről beszélnünk kell, többet, mit eddig, rendszeresen. Mint ahogy nem tettünk eleget az elmúlt negyed évszázadban azért sem, hogy ennek az emigrációnak a hazaköltözött vagy kétlaki életet élő tagjai a szerepükhöz, jelentőségükhöz méltó helyre kerüljenek az itthoniak fejében.

Természetes volt, hogy ennek a nyugati szellemi életnek és az önmózisnak az értékelése olyan minikonferencián történt most meg, amelynek házigazdája a Batthyány Lajos Alapítvány. Az Alapítványt Antall József teremtette meg, mégpedig egy 1990-es párizsi politikai díszvacsora és az 1991-es Schuman-díja személyes jövedelméből. Az Alapítvány első elnöke Tar Pál volt, Antall Párizsba emigrált gyermekkori barátja, majd személyes politikai tanácsadója, aki most, idősen is követi ügyeink alakulását Dél-Franciaországból. Antall József a szívéből szólt, amikor azt mondta, hogy lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnöke. Nemcsak hogy személyes ismeretségben volt a nyugati emigráció minden jelentős alakjával, de fontosnak tartotta, hogy mindenütt, ahol miniszterelnökként jár, ellátogasson a világba szóródott magyarok fórumaira. A kitelepített dunai svábokhoz Donau-Esslingenben, az Izraelbe vándoroltakhoz Jeruzsálemben, a Magyar Szabadságharcosokhoz Los Angelesben. És ment volna a szomszéd országokban élő magyarokhoz is, ha nem akadályozza benne az ottani ellenséges politikai légkör.

E számunkban Sárközi Mátyás és Szeredi Pál, augusztusban pedig Ferdinandy György és Makkai Ádám írásait közöljük a szellemi emigrációról.

„EZER ÍRÓ NYUGATRA TART”

1956

Sárközi Mátyás

Az 1956-os forradalom november 4-én kezdődő leverésével egyidejűleg mintegy 200 ezer magyar menekült hagyta el az országot. A római disszidálása után 1951-ben a BBC Magyar Osztályára került Cs. Szabó László a Münchenben megjelenő *Látóhatár* 1957. évi első számában írta: *„Ezer író Nyugatra tart, mondogatom magamnak, amióta a menekülés folyik. Ezer író, és mind húszesztendő.”*

Cs. Szabó megjegyzését értelmezték így is, úgy is. A rosszindulátúak szerint a már befutott, nagyrabecsült és tekintélyes író a nyugati magyar irodalom felhígulásától fél. Vagy akár a konkurenciától. Mások humoros felkiáltásként fogták fel, amit Csé írt, egy harmincas évekbeli pesti anekdota alapján, amelyben valaki így kiált fel: *„Tízezer újságíró a fővárosba tart!”* Tehát Cs. Szabó, minden malícia nélkül, elcsodálkozott azon, hogy milyen szép számban vannak a menekültek tömegében írók és írójelöltek. Ez a második értelmezés tűnik helytállóbbnak.

Tulajdonképpen húszéves nem is volt a menekülők soraiban, még a huszonévesek között is csak néhány, aki már Magyarországon bontogatni kezdte a szárnyait, például a huszonkét éves András Sándor (akit akkor még Sándor András néven ismertünk), vagy Gömöri György, meg a huszonegy éves Makkai Ádám.

Érdekes azonban, hogy Csé mennyire elszakadt a magyar valóságtól. Megérkezett hozzá 1956 decemberében az első feleségénél, Budapesten maradt fia, akit utoljára kisgyerekként látott, s most húszéves fiatalemberként tűnt fel újra az életében. S ő attól félt, hogy az úgymond *„kommunista Magyarországon”* Szabó András esetleg indoktrináción esett át. Hamar tapasztalhatta, hogy a nyugati kultúráért érzett rajongásban a fiú teljesen egyenlő az apjával.

Az értelmiségi pályára vágó fiatal ötvenhatos magyar menekültek a nagy nyugati felsőoktatási központokba igyekeztek eljutni, az írók és újságírók pedig olyan nagyvárosokba, ahol magyar nyelvű rádióadók működtek. Makkai Ádám volt az amerikai Harvard Egyetem első forradalom után emigrált magyar diákja. Kortársa, a nyugati

diaszpóra-irodalom másik jeles költője, Kemenes Géfin László, a kanadai Loyola Egyetemre jutott ki. Kabdebó Tamást a walesi Cardiff egyetemére vetette a sors, mindjárt neki is látott, hogy új barátaival létrehozza az első walesi nyelvű magyar antológiát.

A britek byroni hősként fogadták a fiatal menekülteket, mindannyiukban barikádharcost láttak. Először és utoljára történt, hogy brit középiskolai záróvizsga vagy különbözeti nélkül, akár nem posztgraduális stúdiumokra is befogadtak külföldi diákokat a szigetország egyetemei. Nagy múltú, tekintélyes oxfordi és cambridge-i kollégiumok versengtek azért, hogy nekik is legyen egy-egy magyarjuk. Új magyar értelmiség nőtt fel az amerikai, brit, francia, német, osztrák és svájci vagy Benelux-egyetemeken, főiskolákon.

Érdeemes lenne elemző tanulmányt írni arról, hogy a nyugati emigrációban íróvá váltakra hogyan hatott, hogyan formálta írásművészetüket a befogadó ország kultúrája. András Sándor korai elbeszéléseit, különösen azt, amellyel 1967-ben megnyerte a müncheni *Új Látóhatár* novellapályázatát, befolyásolta az amerikai *beat* irodalom, míg például Ferdinandy Györgyre franciaországi korszakában az ottani próza hatott, olyannyira, hogy szinte minden írását azon nyomban le tudta fordítani, így már 1961-ben nyert egy francia irodalmi díjat. Magamról azt mondhatom, hogy 1956 után Londonban, az angol irodalommal ismerkedve, nem ragadott el a franciás neo-avantgarde formabontás divatja, amely James Joyce fellángolása után itt csendes modernizmusra csillapodott, hanem a britek történet-elmondó, nyelvileg szuperigényes prózájának a példáját igyekeztem követni.

A magyar részleggel, szerkesztőséggel rendelkező rádióadók közül elsősorban a BBC-t és a Szabad Európát, lényegesen kisebb mértékben az Amerika Hangját említhetjük. Bár nem feledhető, hogy például a kölni Deutsche Welle biztosította a költő Csiky Ágnes Mária megélhetését, Rómában pedig a Vatikáni Rádió magyar osztályát vezető, költőnek is rangos jezsuita Szabó Ferenc munkatársa: Szőnyi Zsuzsa jóvoltából alakulhatott ki a római magyarok és a Rómába látogató hazaiak élénk szellemű köre, becenevén a „Triznya kocsmá”.

Míg az 1956 előtt emigrált legjelesebb magyar írók közül Márai Sándor kaliforniai, San Diegó-i elefántcsonttoronyából küldte rádióesszéit (Szabó Zoltán és Kovács Imre mellett harmadik kiemelt főmunkatársként) Candidus írói néven a müncheni Szabad Európának, nemzedékéből mások feladatuknak érezték, hogy törődjenek a forradalom után frissen érkezettek boldogulásával és magyar kultúrájuk, szellemiségük megőrzésének elősegítésével. Lábjegyzetként mondom el, hogy amikor a kommunista rend börtöneit is megjárt ötvenhatos,

fiatalnak már nem mondható Határ Győző amerikai körutat tett, hogy új versesköteteit és regényeit népszerűsítse az ottani magyarok között, szerette volna felkeresni Márait. Ő azonban nem fogadta, azzal utasította el, hogy nem kíván olyasvalakivel találkozni, aki a BBC-ben rendszeresített könyvkritikai rovatában a magyar elnyomó rezsim által díjazottak műveivel is foglalkozni képes.

1956-ban még éltek itt-ott 1919 emigráns veteránjai, még jó erőben voltak a náciizmus elől elmenekültek, és a nyugati magyar társadalom részét képezték az 1948-as rendszerváltás miatt kivándoroltak is. A londoni PEN Club egy társadalompolitikai előadásán láttam egyszer egymás mellett ülni a *Nyugat* fénykorának nagy neveit, immár második generációs emigránsokként. Ignotus, Fenyő és Schöpflin volt ott a hallgatóság soraiban: mármint a londoni emigráns magyar írószövetséget vezető Ignotus Pál, Fenyő Miksa Angliában élő festőművész fia, Fenyő György, és a svédországi magyar követi pozíciójából Skóciába disszidált író-diplomata, Schöpflin Gyula.

Cs. Szabó László és Szabó Zoltán sokat tett az emigrált értelmiség magyar szellemiségének fenntartása érdekében. Csé az európai magyar konferenciák lelkes és mindig rendelkezésre álló előadója volt, Szabó Zoltán pedig úgy érezte, hogy a bécsi Bornemisza Péter Társaság, a hollandiai Mikes Kelemen Kör vagy az amerikai Bessenyei György Kör mintájára Londonban is létre kell hozni szellemi műhelyt. Mindig hangoztatta, hogy nem kimondottan írók közreműködésével képzeleli ezt el, éppilyen fontos minden, a kultúra és a társadalmi kérdések iránt érdeklődő magyar bevonása.

Előbb a kiválasztott hely természeténél fogva kisebb és elit jellegű társaság alakult ki körötte: London egyik úri városnegyedében, Dél-Kensingtonban, a lakásához közeli Hades eszpresszóba hívta el hetenként barátait és ismerőseit. Irodalmárok mellett orvosok, közgazdászok, nyelvészek is megjelentek ott, továbbá a szobafilozófussá átváltozott garabonciás: Krassó Miklós.

A költő Siklós István és az irodalomtörténész Czigány Lóránt érdeme Szabó Zoltán mellett, hogy a kicsiny magból kinőtt a bécsi és hollandiai társához hasonló, élénk szellemű Szepsi Csombor Márton Kör. Szervezési nehézségeit egy ízben úgy vitatták meg hajnalig tartóan Siklós lakásán, hogy épp ott volt a Londonba brit kulturális intézmények által meghívott Illyés Gyula. Ő úgy emlékezett erre: „Azt hittem, utolsó kenetet hoztam a hazától elszakadt, gyászmagyarocskáknak, s lám, még a konfirmációra is alig volt szükség.” Lelkesedése, villogó érvelése és buzdítása nyomán megalakították a nehezen kimondható nevű londoni kört (Szepsi Csombor Márton 1620-ban adta ki *Europica*

Varietas című könyvét úti kalandjairól, s ebben angliai tapasztalatait is olvashatjuk), amely hosszú éveken át olyan fontos eleme lett a diaszpóra jó szellemű egybetartásának, mint a Mikes Kelemen Kör őszi konferenciasorozata, vagy a két legjelentősebb, keményen Kádár-rezsim-ellenes emigráns irodalmi folyóirat, az *Új Látóhatár* és az *Irodalmi Újság*.

Ezekben az időkben a Mikes Kelemen Kör két, 1956 előtt külföldre került hollandiai magyar irányította: a protestáns teológusból biztosítási szakemberré átváltott Tóth Miklós és a francia irodalom amszterdami professzora, a költőként is jeles Kibédi Varga Áron.

1958-tól a világ minden részéből résztvevőket vonzott a „Mikes” puritán őszi táboraiba az, hogy a rendezők elsőrangú előadókat sorakoztattak fel, például Kerényi Károlyt, Deér Józsefet, a szintén történész ifjabb Iványi-Grünwald Bélát, Cs. Szabót, Szabó Zoltánt, Kovács Imrét, Ferdinandy Mihályt, az 1956 után érkezett fiatalokat: Karátson Endrét, Czigány Lórántot, Albert Pált, s egy idő után, közējük vegyítve, hazaiakat úgyszintén. Emellett barátságos, jó közösségi szellemet alakítottak ki. Jómagam például tíz éven át minden őszi „Mikes”-re elmentem. (Csak egyszer voltam előadó, a Mikes Kelemen irodalmi díj átadásán, ahol az – általam kiválasztott – jutalmazottat, Petri Györgyöt méltattam, ám a szokásos irodalmi estnek rendszeres résztvevője lehettem.)

A két vezető emigráns irodalmi-társadalmi orgánumnak: a *Látóhatár*, majd *Új Látóhatár* című folyóiratnak és az *Irodalmi Újságnak* eltérő háttere, de 1956 után többé-kevésbé azonos szerzői gárdája, és a szabad magyar szellemet egyformán ápoló hivatástudata volt. Előbbit a magyarországi kommunista hatalomátvétel elől Nyugatra emigrált politizáló értelmiségiek és írók alapították, nehéz körülmények között, de 1956-ra már müncheni székhellyel és sok szabad európás adásban elhangzott anyag felhasználásával. Utóbbit sokáig a Congress for Cultural Freedom pénzelte New Yorkból, részben reformkommunista szerkesztőkre is támaszkodva. A londoni, később párizsi *Irodalmi Újság* annak a budapesti kiadványnak a folytatása volt, amely eredetileg a szovjet *Literaturnaja Gazeta* címét vette át magyarra fordítva. Ez indulásakor silány sztalinista sajtótermék volt, majd az elégedetlenkedő kommunisták Sztálin halála után és a lazulás idején egyre merészebb cikkeit közölte, míg végül a forradalom előhírnöke lett, 1956 októberében pedig a forradalom lapja.

Főmunkatársai közül, megtorlás elől menekülve, a szovjet Sztálin-díjas, ifjan Sztálint dicsőítő Aczél Tamás, a hajdani *Szabad Nép*-újságíró, majd kiábrándult Méray Tibor, és a szerkesztéshez az írásnál jobban

értő Enczi Endre jutott ki Nyugatra. Londonban rajtuk kívül bekapcsolódott a szerkesztésbe Faludy György és Pálóczi-Horváth György (egy ideig Szabó Zoltán is). A kéthetente, később csak havonta megjelenő, újság formátumú lap elfogadható politikai nézeteivel, színvonalával jóformán a teljes magyar emigráns irodalmi spektrum fórumává vált. Cs. Szabó László mondta egyszer, hogy az emigráns kiadványoknak rendszerint a BBC magyar adásában felolvasott írásait adja át: ha az esszé az adásban egy egész húszperces rovatidőt töltött ki, akkor az megy Münchenbe, Borbándi Gyula és Bikich Gábor kezeihez, az *Új Látóhatárba*, ha rövidebb volt a szöveg, akkor megkaphatja a római *Katolikus Szemle* szerkesztőségében Békés Gellért, ha pedig csak rövid cikk vagy szösszenet ment ki, az jó lesz az *Irodalmi Újságnak*.

A BBC magyar szerkesztőségének munkatársi gárdája még az 1956 utáni adásidő-bővítést követően sem volt több tizennégy főnél, de mindig dolgoztak az osztályon írók. Az 1939-es megalakulás után, a háború alatt Ignotus Pál, Körmendi Ferenc, Tábori György, a kitűnő politikai kabarékat író Mikes György, azután 1951-től Cs. Szabó László. Az ötvenhatos menekültek közül vették fel munkatársnak a rádiójáték-írásban Cs. Szabóval vetélkedő Határ Győzőt, nem sokkal később a költő Siklós Istvánt és jómagamat. Idővel gazdagította a kört Szász Béla és a Szabad Európától átjött kiváló lírikus, Csokits János.

A napi tizenkét órán át műsort sugárzó Szabad Európa Rádió magyar szekciójában közel százan dolgoztak különböző beosztásokban, de ennek arányában a BBC-hez hasonlítva kevesebb volt a munkatársak között az író vagy poéta. Münchener anyagként a *Látóhatár*, nem egészen dicső magyarországi hazatérésükig, felhasználhatta a rádiós Horváth Béla nívós költeményeit és Vámos Imre középfinom elbeszéléseit, az átnevezett *Új Látóhatár* azonban a három kiemelt főmunkatárs: Szabó Zoltán, Kovács Imre és Márai Sándor esszéin kívül csak a rádiónál rendezőként alkalmazott Bikich Gábortól vagy a fordítóként foglalkoztatott Csokits Jánostól kérhetett kvalitásos szépirodalmi kontribúciót. Persze a lap számíthatott az emigráció szinte valamennyi író tagjára.

1962-ben az amerikai Congress for Cultural Freedom úgy látta, hogy az *Irodalmi Újság* nem követi teljes odaadással az általa jónak látott irányvonalat, és felfüggesztette anyagi támogatását. A lap azonban nem szűnt meg. Méray Tibor vállalta, hogy csak azért is megjelenteti, lakóhelyén, Párizsban, előfizetőkre alapozva a kiadvány anyagi erőit. Ez lett a világ egyik legdrágább lapja, egyetlen 24 oldalas száma hat-szor annyiba került, mint a többszörösen 24 oldalas hétvégi *Le Monde*, de a munkatársak ingyen dolgoztak, a nyomda – baráti alapon – önköltségi áron. Mérayt az 1970-es években már gyakran keresték fel bu-

dapesti látogatók, régi ismerősök, akik arról fecsegték, hogy 1956-ot, és a céljait, eszméit, az emberek rég elfelejtették odahaza, Kádár megteremtette a gulyás-szocializmust, ha az ember befogja a száját, egész jól meg lehet élni a keleti táborhoz mért igényekkel.

Ez tüzelte leginkább a szerkesztőt a további munkára: az ötvenhat eszméinek a majdani érvényesítésébe, valamint a nyugati demokrácia – a kádári dágvány-szocializmus letűnése utáni – hazai megvalósításának reményébe vetett hit.

Párizs fontos központjává vált az 1956 utáni magyar emigráció kulturális életének. A fiatalabb '56-os nemzedék ott új folyóiratot is létrehozott, Papp Tibor, Nagy Pál, Márton László és Parancs János *Magyar Műhelyét*, amely azonban már nem annyira számított politikai jellegű, mint az avantgárd szellemét hirdető orgánumnak.

1989. október 23-án – a forradalom harmincharmadik évfordulóján – a Parlament erkélyéről kikiáltották a Magyar Köztársaságot. Az emigráns magyar értelmiség, lapjaival, köreivel, lobbizásaival, a nyugati kultúra és demokrácia szellemének életben tartásával, egy jobb jövőre való tartalékolásával, megharcolta a maga harcát. Folyóiratai megszűnhettek. Immár nincsenek magyar emigránsok, csak régen kint élő ingázók (mint a Svédországban élt költő, Thinsz Géza nevezte: „szófuvarosok”), avagy jobb életkörülményeket kereső új nyugati bevándorlók. S megszűntek a Nyugatról sugárzott magyar nyelvű rádióadások is, hiszen a híráramlásnak nincs korlátja.

A kultúra ápolásának, a jövőt jótékonyan meghatározó eszmék sikerre vitelének a színhelye, új lehetőségeivel, maga az ország lett.

LÁTÓHATÁRON INNEN

Borbándi Gyula, a szerkesztő

Szeredi Pál

„Mondja, mikor szűnik meg az Új Látóhatár?” – kérdezte Rényi Péter, a *Népszabadság* akkori főszerkesztő-helyettese Borbándi Gyulától, a lap felelős szerkesztőjétől a hetvenes évek közepén Kádár János németországi látogatásán egy fogadáson, ahol Borbándi mint a Szabad Európa Rádió tudósítója vett részt. „Három nappal a *Népszabadság* megszűnése után!” – hangzott a válasz. Talán bocsánatos bűn, hogy átköltöttem a történetet, mivel Rényi érdeklődése a Szabad Európa Rádióra vonatkozott és nem az *Új Látóhatár*ra. Pedig Rényi kérdésére erre a kiadványra is érthette volna. A lap ugyanis a leggyűlöltebb és leginkább üldözött emigráns folyóirat volt a Kádár-korszakban Magyarországon. A múltban fogant közkeletű legendák körébe tartozik az a történet, hogy az 1970-es években a vámosok a nyugatról érkezetteknel elsősorban pornóújságokat és ennek a folyóiratnak a példányait keresték. Mindkettő mételynak számított a hatalom számára. Különösen az *Új Látóhatár*, mely objektív értékítéletével és korrektségével egyedülálló jelenség volt az 1945 utáni magyar emigráció történetében.

Erről a legendás folyóiratról és nem kevésbé legendás szerkesztőjéről, Borbándi Gyuláról szeretnék néhány sorban megemlékezni, mert a magyar emigráció szellemi életének kikerülhetetlen folyóiratává tette az *Új Látóhatárt*. A lap negyven évfolyamot élt meg, és 1950-től 1989-ig a magyar irodalom külföldre menekült képviselőinek szinte legfontosabb publikációs helye volt, mégis, az elmúlt évtizedekben mintha elfeledkezett volna róla a magyar irodalom- és politikatörténet. Az *Új Látóhatár* a magyar nemzeti szabadság, a demokratikus átalakulás egyik következetes és kitartó harcosa volt negyven éven keresztül. 1989-ben, rendszerváltoztatásunk hajnalán, a szerkesztők beszüntették megjelentetését, mert úgy vélték, a lap célját elérte, Magyarországra visszatért a demokrácia, az országot elhagyják a megszálló csapatok. Az utókor háláját azért hiányolom, mert a folyóiratban megjelent értékes gondolatok, gyöngyszemek nem jutnak el a ma fiataljaihoz. Az *Új Látóhatár* nem csak a magyar irodalomtörténet, hanem a nemze-

ti politikatörténet értékeinek kimeríthetetlen tárházát nyújtja, melynek méltó megbecsülését – véleményem szerint – minden fórumon kellő erővel hangsúlyozni és támogatni kell. 2013 őszén, Borbándi Gyula 94. születésnapján, másfél évtizedes munka eredményeképpen sikerült a Barangoló kiadónak elindítania egy weboldalt, ahol a *Látóhatár–Új Látóhatár* minden megjelent száma elolvasható (www.ujlatohatar.com). Azok is, melyek egyetlen magyar könyvtárban sem találhatóak meg. Több mint húszezer oldal. Tízezrek ismerkednek meg az interneten a lap írásaival, de ennek ellenére soha nem elég erről a folyóiratról szólni, szerepét hangsúlyozni, tanulmányait felemlíteni.

Az 1940-es évek végén Magyarországon sok demokratának döntenie kellett. Vagy a belső emigráció, a börtön és megsemmisülés, vagy a külföldre menekülés, az emigráció. Kiváló költők, írók, politikusok választották a kényszerű távozást. Svájcban, Zürichben gyülekeztek a népiek, vagy ahogyan véleményem szerint ezt a mozgalmat nevezni érdemes, a *nemzetépítő demokraták*.¹ Ők abban hittek, hogy emigrációjuk csak pár évig tart, ám a nagyhatalmak segítségével csalatkozniuk kellett, Magyarországot magára hagyták. A demokratikus átalakulásért politikai harcot folytatóknak hosszú távra kellett berendezkedniük a nyugati államokban. Ám nem feledkezhetek meg arról, hogy mind a kinn élőknek, mind az otthoniaknak biztatásra, reményre van szükségük. Leginkább tiszta gondolatokra, magyar szóra, kritikus elemzésekre. Erre a feladatra vállalkozott 1950 végén az a néhány fiatal, akik elindították a *Látóhatár* című irodalmi és politikai folyóiratot.² Emlékezzünk meg nevükről: Borbándi Gyula, Borsos Sándor, Gál Mihály, Molnár József és Vámos Imre.

*„Az első szavunk, amikor minden elszántságunkkal és szeretetünkkel a betű fölé hajolva tovább visszük egy szabadságát vesztett, és ezreiben hontalanságra ítélt nép élet-halál perét, főhajtás az otthon szenvedő magyar nép előtt. [...] Ott folytatjuk, ahol a magyar szellem torkára fojtották a szót. Vágyaink, terveink, álmaink közösek, hiszen azonos talajból, a magyar szellem és a magyar múlt hagyományaiból lettünk testté és lélekké, s hogy a keleti veszedelem kiket kényszerített hazátlanságra, s kik választották a belső emigrációt, azt – az emberi életek kockáztatása mellett – elsősorban az döntötte el, hogy a lehetőségekhez és az adott viszonyokhoz képest ki hol tudja népe ügyét a legjobban tovább szolgálni. Ezért amikor az otthon „vigyázó szeme” ismét Nyugatra, a szabadság és az emberség felé tekint a szenvedéstől való megváltásért, érezzük a közös jövőért való felelősséget, s hinni akarjuk, hogy nem bujdosókként, de elhivatottakként küldtünk.”*³ – írták az első szám beköszöntőjében. Nagyot mertek álmodni, és nagyot is alkottak. Fenn tartották a hitet, a demokrácia gondolatát, megőrizték a magyar szó szépségét, becsületét, alkottak és teremtettek a hazától távol is.

Kovács Imre írta egy levelében a *Látóhatár* szerkesztőinek: „*Úgy kell ismernünk az otthoniak életét, mintha most álltunk volna fel a Centrál kávéház asztalától!*”⁴ A történelem nagy eseményei nem egyik pillanatról a másikra zajlanak le. Az 1956. októberi magyar szabadságharc sem volt előzmények nélküli. A *Látóhatárban* 1956 tavaszán két fontos tanulmány is leszögezte: „*A nyugat nem indít háborút azért, hogy a kelet-európai országokat felszabadítsa.*”⁵ A két szerző, Kovács Imre és Borbándi Gyula azt javasolta, hogy az emigránsoknak és a hazai ellenállóknak is kompromisszumos megoldást kell találniuk. A „békés felszabadítás” perspektíváját vázolták fel. A belső ellenállás megerősítését és a külső nyomásgyakorlás fokozását. Reformokat itthon, diplomáciai lépéseket a nyugati hatalmak részéről. És bár az októberi népfelkelés megkísérelte forradalmi úton kiharcolni a demokráciát, az események sajnos Kovács Imréeket igazolták. A nagyhatalmak passzívak maradtak, a Szovjetunió kénye-kedve szerint tépázta a magyar népet. A tragédia azonban nem törte meg, inkább ösztönözte a kintieket. Alig három hónappal a szabadságharc elfojtása után már megjelent a *Látóhatárnak* a felkeléssel foglalkozó száma, hírt vitt a világra a magyar szabadságharc törekvéseiről, hősiességéről és elbukásáról.⁶ A folyóirat köre ugyanis az első pillanattól kezdve azon munkálkodott, hogy miképpen lehet a tragédiát jóra, a felkelés követeléseit reformtörekvésekké formálni. Az építkezés, az újjászületés volt a céljuk. Ezért nevezem a népi mozgalmat nemzetépítő demokrata mozgalomnak.

Ott szorgoskodtak a magyar emigráció politikai képviselőjét vállaló Magyar Tanács létrehozásánál, a Magyar Írók Szövetsége Külföldön elnevezésű emigráns írószövetség megalakulásánál. A *Látóhatár* ismerte fel, hogy a nyugatra menekült százezreknek szükségük van a magyar szóra, kultúrára. Ez a folyóirat fogadta be az 1956-os menekülthullám költőit, íróit, biztosítva számukra a megszólalás lehetőségét. A *Látóhatár* karolta fel Elekes Attilát, Sándor Andrást, Thinsz Gézát, Dénes Tibort, Sebestyén Györgyöt, biztosított publikációs fórumot Határ Győzőnek, Tábori Pálnak. A hatvanas és hetvenes években nyugatra került írók és tudósok egy része is az utód *Új Látóhatár* munkatársa lett. A többi között Fodor István, Harmat Pál, Monoszló Dezső, Perneczky Géza, Román István, Zalán Magda. A hatvanas évek elején kezdett el rendszeresen publikálni az *Új Látóhatárban* Domahidy András, Domahidy Miklós, Hanák Tibor, Major-Zala Lajos, Zsigmond Endre.

Felbecsülhetetlen érdeme volt az *Új Látóhatárnak*, hogy az itthon maradottak körében is fenntartotta a reményt, a hitet. Nem elítélt gondolatokat, hanem bemutatta azokat, és az olvasóra bízta elfogadásukat vagy elvetésüket.

Illyés Gyula 1962-ben Firenzében egy írókonferencián találkozott a *Látóhatár* szerkesztőivel. Illyés nagy megbecsüléssel beszélt a folyóiratról. „Úgy érzem – mondotta –, helyes úton jár a lap, amikor egyfelől magas színvonalra törekszik, másfelől minden szellemi áramlat felé nyitott, amilyen a Válasz és a Magyar Csillag is volt.”⁷ A *Látóhatár*, majd 1958-tól az *Új Látóhatár* ezzel emelkedett a többi, kérészéletű folyóirattársa fölé. A szerzők, szerkesztők nem kinyilatkoztattak, hanem gondolataikat fogalmazták meg, vitázva érlelték ki a legmegfelelőbb véleményt.

Kiemelném a *Látóhatár* irodalomkritikai rovatát is. Minden szerzőnek fontos, hogy műve eljusson az olvasóhoz – ebben a *Látóhatár* érdemei múlhatatlanok –, ám ugyanilyen fontos, hogy jelzést is kapjon a mű minőségéről. A *Látóhatár* kritikái inspirálóak, értékelők, fejlesztők voltak. Rendszeresen jelent meg méltatás magyar művek más nyelvre történt fordításáról, ösztönözve az idegen hazában élőket a magyar alkotásoknak a befogadó országuk nyelvén történő megismertetésére. Kiemelésre méltó az a törekvés is, hogy az itthon megjelent legfontosabb művek kritikai értékelésével azok figyelmét is felhívták a hazai irodalmi termés legjavára, akik szemellenzős módon minden hazuról érkező gondolatot, művet elutasítottak. A *Látóhatár* kapocs lett a hazai és a külföldre kényszerült magyar irodalom között.

A magyar felkelést követő évek szellemi áramlatairól beszélve szót kell ejtenünk a megosztottságról is. Az „ahogy lehet” és az „ahogy nem lehet” táborra állt egymással szemben. A hangadó nyugati magyarok egy része a magyarországi közviszonyok oly mértékű romlását kívánta, hogy a nyugati hatalmak mégiscsak beavatkozásra kényszerüljenek. Sokan az elutasításban és tagadásban látták az emigráció lehetőségeit. Ezzel szemben az *Új Látóhatár* az ötvenes évek végén három fő célt próbált követni. Egyrészt hangoztatni a magyar érdekeket és értékeket minden lehetséges nemzetközi és emigrációs fórumon. Másrészt ébren tartani a magyar kérdést a nemzetközi politika színpadán, és állandóan figyelemmel kísérni a magyarországi fejleményeket. Harmadrészt pedig megjavítani a különböző politikai irányzatok együttműködését, és cselekvésre buzdítani őket a hazai reformtörekvések támogatásában.

1957 tavaszán Kovács Imre egyik Molnár Józsefnek írt levelében így biztatta társait: „Ne keseredjete el, nagyon kérlek benneteket. A forradalom otthon is, kint is elbukott. De csak egy időre... A megoldásban én bízom, nekünk van jövőnk, otthon gondolnak ránk, várnak bennünket, és egy nap hazamegyünk. Ha meg idekinn kell maradni, akkor sem adtuk meg magunkat.”⁸

1957 őszén Kovács Imre a Távolságon járt, találkozott többek között Nehru indiai külügyminiszterrel is, akinek véleménye szerint

Mészáros Ági (Eliza) és Várkonyi Zoltán (Higgins professzor). G. B. Shaw: Pygmalion. Nemzeti Színház Katona József Színháza, 1957. Fotó: MTVA, Horváth Tamás

„...a Szovjetunió nagy hibát követett el a magyar forradalom leverésével, a nacionalizmus a legnagyobb hajtóerő, lebírni csak ideiglenesen lehet, amit az angolok megtanultak Indiában, az oroszok is meg fogják tanulni Kelet-Európában.”⁹ Kovács megkérte, ha alkalma kínálkozik, magyarázza meg az oroszoknak, jobban járnának egy útjára engedett, semleges, jóindulatú Magyarországgal, mint egy leigázott, elkeseredett nemzettel. Nehru betartotta Kovácsnak tett ígéretét, ám az oroszok elutasították javaslatait.

1957 őszére összeomlani látszottak azok a törekvések, melyek az ENSZ közgyűlésétől, a nyugati hatalmak fellépésétől várták a megoldást.

Kovács 1957 augusztusának elején hosszú levélben írta meg rossz érzéseit Szabó Zoltánnak: „A túlélés, hallom mindenfelől. Igen, de mire? Mi mást se teszünk Mohács óta, mint túlélünk. Túlélünk a törököt, a németet, túléljük-e az oroszot? S ha igen, mi a biztosíték, hogy nem jön-e az újabb túlélési való? [...] Nem bírom a nyugati frázisokat és kenetet, reális, nagyon reális politikát kellene megszabnunk a népünknek: mit gondolsz, lesz hozzá erőnk, tudásunk, kitartásunk?”¹⁰ – tette fel a kérdést saját magának is.

Auer Pál plasztikusan foglalta össze azt a minimális egyetértést, melyhez minden emigráns irányzat jó szívvvel csatlakozhatott. „Magától értetődik – írta –, hogy minden oly intézkedésnek, amely népünk helyzetén könnyít, amely honfitársainkat több kenyérhez és szabadabb levegőhöz juttatja, s amely az idegen befolyást csökkenti, szívből örülnünk kell, és ha erre alkalom adódnék, azon kellene lennünk, hogy az ilyen irányú fejlődést előmozdítsuk akkor is, ha a helyzet javulása még távolról sem jelentené politikai céljaink megvalósulását.”¹¹

Kovács Imre a következőket javasolta: „A megoldás nem lehet más, mint a magyar népre bízni, hogy kialakítsa azt az életformát, amely reálisan számol az ország földrajzi fekvésével és a nemzetközi erőviszonyokkal, de a kompromisszuma nem terjed át a politikai szabadságjogokra, a demokrácia feladására. Mi egy ilyen megoldás kidolgozására készek vagyunk, és vitába akarunk szállni azokkal, akik idekinn álmodozást és odahaza az irrealitás, a kommunizmus erőltetését választják. A kommunizmus megbukott, múlt százak az emberiség történelmében: a jövő a szabad elhatározáson alapult társadalmaké és termelési közösségeké.”¹²

1958 nyarán egy öttagú küldöttség – Varga Béla, Nagy Ferenc, Kovács Imre, Király Béla és Auer Pál – hat európai országot látogatott meg, hogy felvilágosítsa a nyilvánosságot arról, mi történik Magyarországon.

A nyugati egyetemeken tanuló diákok körében a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egyesületeinek Szövetsége által rendezett vita ékes bizonyosságot szolgáltatott arról, milyen progresszív elvek alapján képzeltek el hazájuk jövőjét azok a demokrata egyetemisták, akik függetlenségét szorgalmazták. Az 1962 novemberében elindított és 1963 májusában lezárt vita résztvevőinek többsége azt kívánta, hogy Magyarország „egy szocialista, vagy szociális igazságon alapuló, demokratikus, a nemzeti hagyományokat ápoló, de a múltat sem társadalmi, sem politikai, sem gazdasági rendszerében visszahozni nem akaró, az egyén szabadságát tisztelő és alkotóképességét kifejlesztő, a hatalmi csoportosulásoktól független, a világ minden népével békében élő állam legyen”¹³.

Hamza András, a New Jerseyben működő neves református lelkész, 1944-es ellenálló 1963 tavaszán Magyarországon járt, többek között Veres Péterrel is találkozott. Veres ezt üzentte Kovács Imrének: „*Mondd meg Imrének, hogy itt nincs több kommunista, mint 5 százalék, a többi konformista. Vannak jó konformisták, ezek a mi embereink, a maradék parazita, rongy ember. Nehogy meaculpázzatok 45-47-ért és 56-ért! A kisépek erkölcsi nyomásával bírjátok rá a szovjetet, hogy tartsa be és tisztelje, amit a programjában hirdet. Mi népi szocializmust akarunk, a nép többsége velünk van, erre vár.*”¹⁴

Az *Új Látóhatár*-kört jellemezve, három szó jut eszembe: empátia, tolerancia, következetesség. Ezek az elvek vezérelték a magyar nemzetépítő demokratákat az emigrációban. Hogyan kérdezte Kovács Imre? „*Vajon lesz-e elég erőnk, kitartásunk?*” Lett és volt!

JEGYZETEK

¹ Lásd részletesebben: Szeredi Pál: *Nemzetépítő demokratikus ellenállás a Kádár-korban. 1956–1987.* Barangoló Kiadó, 2015, Pilisszentkereszt.

² Az első *Látóhatár*-szám megjelenési ideje: 1950. november. Részletesebben: Szeredi Pál: *A Látóhatár kezdeti évei.* Barangoló Kiadó, 2014, Pilisszentkereszt. Megtalálható: www.ujlatohatar.com

³ Vámos Imre: *A magyar sors kérdései. Látóhatár, I. évfolyam, 1. szám, 1950. november–december, 3.*

⁴ Kovács Imre levele Molnár Józsefnek. 1952. október 13., Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), Molnár József hagyatéka.

⁵ Kovács Imre: *Kijózanult emigráció. Látóhatár, 1956., 1. szám, 4., és Borbándi Gyula: Az emigráns politika új útjai. Látóhatár, 1956., 2. szám, 113.*

⁶ *Látóhatár, 1956., 6. szám.* A lap csak 1957. január végén került ki a nyomdából és került szétküldésre.

⁷ Borbándi Gyula: *Négy nap Illyés Gyulával. Kortárs, 1992., 10. szám, 10–17.*

⁸ Kovács Imre levele Molnár Józsefnek. 1957. március 19., PIM, Molnár József hagyatéka.

⁹ Kovács Imre: *Elindultam szép hazámból – onnét-e? És hova jutottam? Új Látóhatár, 1980., 4. szám, 465–466.*

¹⁰ Kovács Imre levele Szabó Zoltánnak. 1957. augusztus 1., Columbia University Bakhtemeff Archive, Rare Book and Manuscript Library, Butler Library [CUL], New York. Imre Kovacs papers. CUL B/7.

¹¹ Auer Pál: *Nemzetközi politika és a magyar jövő. Látóhatár, 1958., 1. szám, 39.*

¹² Kovács Imre: *A megoldás: kompromisszum. Látóhatár, 1958., 1. szám, 55.*

¹³ Papp László: *Vita a jövődő Magyarországról, Új Látóhatár, 1963., 5. szám, 441.*

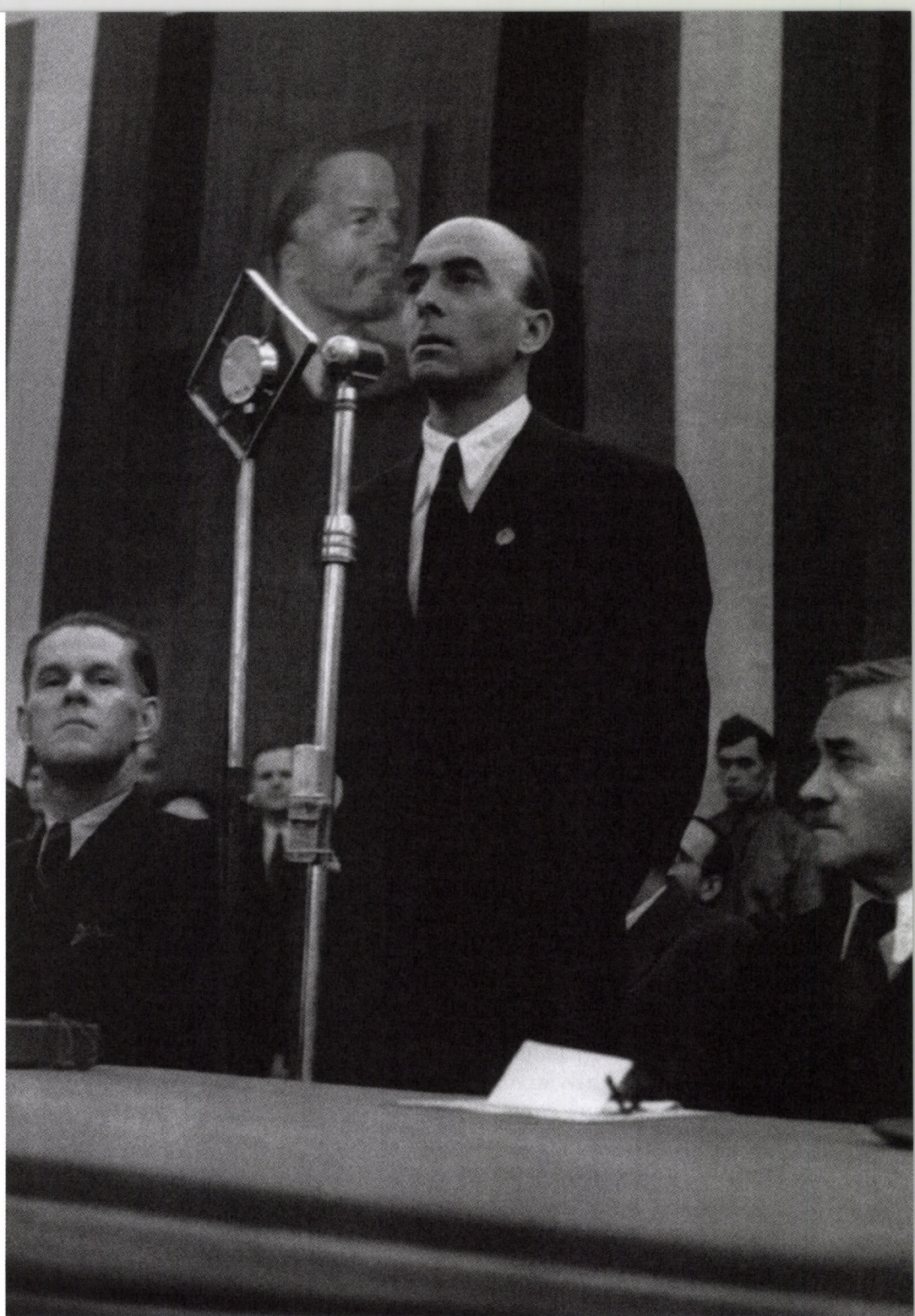
¹⁴ Kovács Imre levele Molnár Józsefnek. 1963. november, PIM, Molnár József hagyatéka.

MAJOR TAMÁS SEMMIT SEM TANULT ÉS SEMMIT SEM FELEJTETT

1. rész

Ablonczy László

A Nemzeti Színház együttese a karácsonyi napokban a *Fáklyaláng* és a *Galilei* előadásával – a forradalom összeroppantását követően s a sztrájk hiábavalóságát is felismerve – a Katona József Színházban kezdett újra magához térni. Nemcsak azért, mert a Blaha Lujza téri épületet a vörös armada megrogyasztotta, hanem azért is, mert Szörényi Éva, Ferrari Violetta, Rajczy Lajos, Juhász József és más művészek és technikai segédező távozásával a színház repertoárja is súlyos sebesüléseket szerzett. Az előadások kezdő időpontját a kijárási tilalomra tekintettel korábbra, ½ 6-ra hirdették. A bizonytalan utcai állapotok, a rendőrök s a pufajkások provokációs célú igazoltatásainak híre is lohasztotta a színházba járó kedvet. Letartóztatás, börtön, kivégzések... Az általános rettegés légköre ülte meg a fővárost és az országot. Illyés Gyula 1957. január 5-i naplójegyzetéből is kitűnik: az '56 december 12-én életre hívott írói kollégiumban, az „eszmei-irányító testületben” (ahogy Sinkovits *Naplójában* olvashatjuk) ő figyelte a Nemzeti sorsát és törődött vele. Racine *Phaedra*jával kapcsolatban a francia szerzőt idézi: „Csak újraírtam Euripidészt.” Ebben a mítoszi újrafogalmazás gondját jelen idejű önkritikával látja a költő: „...nincs mit hozzátennünk az elődök munkájához, nem tudunk korszerűsíteni, nem ismerjük korunkat. Korunk lényegét. Adatok, azt még szállítunk, igazságot nem.” (*Atlantisz sorsára jutottunk*). Nyáron Gellért Endrével vitathatták meg, hogy a nyugati szelek erősödésében merre tájékozódjon a Nemzeti, mi az, ami a repertoárból hiányzott az elmúlt évtizedben. Ilyenképpen Illyés sugalmazását is vélhetjük abban, hogy Gellért az 1956. augusztus 26-i terjedelmes *Szabad Nép*-interjújában a mulasztások sorában éppen Racine tragédiáját említette, bár a színház Somlyó György fordításában készült előadni a francia klasszikust. Illyés és Gellért szellemi szövetségében franciás műveltségével Benedek András dramaturg is részt vett. Gellért kínai útja után egy esztendővel készülnek az első Brecht-bemutatóra, a *Jó embert keresünk* előadására, a francia kultúrában honos Major Tamás pedig vállalta Racine művének színrevitelét. Tehette Major ezt azért is, mert az október 26-ra tervezett Háy-darab, a *Varró Gáspár igazsága* bemutatójáról lemondott. Nem a da-

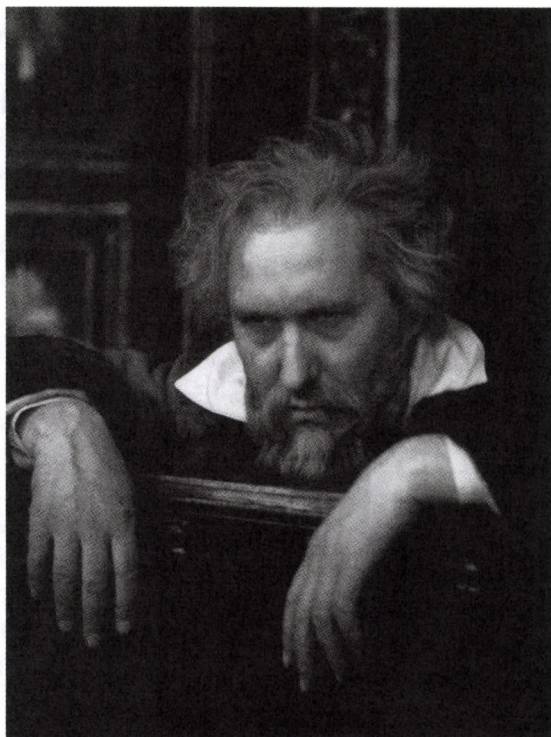
Major Tamás 1948-ban. Fotó: PIM–OSZMI Fotótár, ismeretlen fényképész felvétele

rab, hanem a szerzője miatt, aki hangját hallatta a forradalom napjaiban s az eltiprás vasárnapján a rádióban is. Major szimata ekkor is jól működött: január 19-én éjjel Zelket, Háyt és Tardos Tibort letartóztatták.

Illyés január 7-én már Lorca-fordítását említi naplójában, amely korábban még *Véres menjegző* címmel szerepel a lapokban, s később *Vérnász*-ra véglegesült. A szerzői siker megismétlésének reményében jelölték műsorba, mert a *Bernarda Alba* házával Lorcát András László fordításában Marton Endre avatta szerzővé magyar színpadon (Katona József Színház, 1955. április 25.). Bizonytalan az olvasó, mert Illyés vonatkozó jegyzete érthető úgy, hogy több fordításával gyalogolt a Katona József Színházba átadni „Lorca műveit”. Ám a következő mondat („Összehasonlítani a fordításomat”) már egyesben szerepel, tehát a *Vérnász* más átültetését is birtokolhatta a Nemzeti, s az összevetést említve a költő talán erre utal. A Nemzeti vezetői közül Gellértet és Benedeket is a Katonában találja, ahol alighanem a *Fáklyalángot* próbálták, mert akiket Illyés említ, azok az előadás szereplői: Ungvári, Sinkovits Somogyvári (s itt a feljegyzés pontatlan, mert nem Rudolf, hanem Pál), aki Molnár Ferdinánd alakítója. Velük „valóságos kis röpgyűlés”-formán vitatják meg a helyzetet, ami pedig sötétlátásba sülyeszti a költőt, mert a „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” aznap a *Népszabadságban* megjelent nyilatkozatában már semmi jel az október 23-i szikra méltánylására: „ellenforradalom” volt!!!

Január 11-i dátumozással minisztériumi irat született a Színházi Szövetség Forradalmi Bizottságáról, s ebben már a felszámolás lépései olvashatók: a szövetség január 12-re az ország színigazgatóinak értekezletét szervezte, Kállai Gyula miniszter ellenezte a gyűlést, utasítására helyette se, Mihályfi Ernő hívta jelentéstételre a direktorokat, s a színházi és filmes szövetség felszámolására 12-étől miniszteri biztost delegált (ÁBTL 3.1.9. V-150394). A felső politikai tusakodás áthatotta a kulturális, művészeti intézmények sorsát. Így például közölték: a Nemzeti „első tavaszi premierje Goethe *Egmontja lesz*” (*Esti Hírlap*, 1957. január 27.); a Keresztury Dezső fordításában tervezett előadás gondolata azonban már februárban ellobbant. Spanyol elnyomás? A szabadság küzdője, Egmont vérpadon végzi? Megrázó azonosság a magyar Október sorsával. Illés Endre–Vas István *Trisztán és Izoldája* is tervezett darab, de ez sem időszerű a Nemzetiben; majd szeptemberben Gellért Endre a Jókai Színházban állítja színre. Január 16-án Major Tamás, Benedek András és Hubay Miklós aláírásával a színház levelet postázott Tamási Áronnak, miszerint: „A Nemzeti Színház Intézőbizottsága egyhangúlag úgy határozott, hogy Ördögölő Józsiás című zenés mesejátékát 1957 őszén, lehetőleg még szeptemberben bemutatja. Örömmel értesültünk róla, hogy a darab zenéjének szerzésére vagy Lajtha Lászlót, vagy

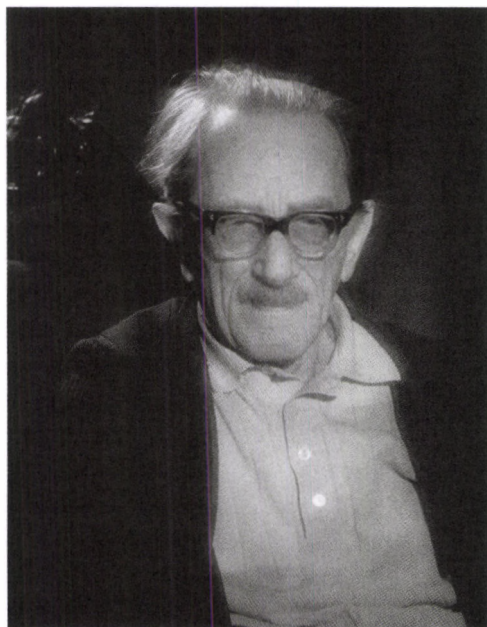
Szerovánszky Endrét óhajtja felkérni. A színház bármelyiket örömmel látná..." Az Intézőbizottság tehát működött, de miként az *Egmont* semmivé lett, úgy erről a darabról, s vele Tamásiról is lemondott a színház – három évtizedre. Az eszelős rendcsinálók ébersége persze érthető, hiszen Goethe darabja nemcsak témája, de a forradalmi napok idején sugárzott Beethoven-nyitány miatt is kísértő lehetett volna. Tamási 1952-ben a komplett kommunista pártvezetést kacagtató kíméletlenséggel alakította mesebeli ördög-kompaniává. Így a színpadi fordulatok minden mondatában gyúanyag lappangott. Ortutay Gyula jegyezte fel január 27-én a *Galileiről*:

Bessenyei Ferenc (Galilei). Németh László: Galilei. Nemzeti Színház Katona József Színháza, 1956. Fotó: PIM–OSZMI Fotótár, ismeretlen fényképész felvétele

„Ragyogó előadás, Bessenyei óriási. A közönség minden szót aktualizál. Teljes az erkölcsi érzékenység hazánkban. Csak okosak is lennének hozzá.” (Napló 2.) Sinkovits Imre pedig a *Fáklyalángban* Vukovics Sebő szerepét vette át: „Gyönyörű gondolatai és mondatai miatt nagyon szerettem ezt a szerepet. [...] Az első felvonásban van végig, ő a legindulatosabb miniszter. Egyik mondata így hangzik: »Egy-két hónappal ezelőtt még miénk volt a Dunántúl, Tiszántúl, a Felvidék, Bécsig törhettünk volna ismét! S íme egy hónap leforgása alatt elvesztettük azt is, ahonnan elindultunk, Debrecent, Váradot, Erdélyt!«”

Téli utazás. Adatot nem találtunk rá, de vélhető: mintegy megismételve az 1945-46-os idők mozgalmi gyakorlatát, a Nemzeti Színház üzemés vidékjárását Major kezdeményezte a felsőbb vezetésnél 1957 januárjában. A téli megpróbáltatások árán is szükség van morális-megtartó erőként a Nemzeti jelenlétére! Politikai okból Sopronban kezdték a turnét, mert az aknazártól felszabadult határszélen az erdészeti egyetem oktatóinak és hallgatóinak kollektív Nyugatra távozásával a hűség vá-

Benedek András az 1990-es évek elején. Fotó: PIM–OSZMI Fotótár, ismeretlen fényképész felvétele

rosának polgárai is erősebben vágytak Nyugatra, mint az alföldi tájak lakói. De az évtizedes határovezeti szigor, s hogy legfeljebb a Faluszínház látogathatót a városba, harmadosztályú előadásokkal, már korábban arra bátorította a soproniakat, hogy önálló színház iránti óhajukat bejelentsék a miniszteriális elvtársaknak. Akik a politikai-történelmi megpróbáltatások viharában színházzal nem szolgálhattak, de a Nemzeti Fáklyaláng és Bernarda előadásával igen. Sopron után január 30-án és február 1-jén Diósgyőr következett, s mint az Észak-Magyarország írta előzetesében: „Nagy szükség van manapság a romlatlan szellemi táplálékra, mert megszüült, többfelé figyelő tekintetek

a művészet kristálytisztá rétjein csak a hamisítatlan igazságot láthatják. S az igazságot megmutatni a lelkeknek annyit jelent, mint hinni az emberben, hinni az életben.” (1957. január 22.) A turné Ózdon és Szuhakállón folytatódott, majd ismét a Dunántúl következett: február 7-én Tatabányán a Fáklyalángot játszották, 8-án Oroszlányban, 9-én Almásfüzitőn, 10-én pedig Dorogon Lorca drámája került színpadra, amelynek megrázó hatását a fiatalok nevetgélése alaposan lefokozta, például Oroszlányban. Noha a Nemzeti 150 éves történetét összegző könyv Major kedves szerepét, a Tartuffe előadását is említi a turnén, ennek máshol nincs nyoma. S annak sem, hogy Major a társulatot elkísérte volna.

Sinkovits Imre a soproni, majd a további esték hangulatáról később így számolt be Londonba menekült barátjának: „Első nap: Fáklyaláng, második nap irodalmi est, harmadik nap Bernarda háza, negyedik nap: tetszés szerint – a legnagyobb sikerű a három közül rendszeresen az irodalmi est műsora, ezt Hubay Miklóssal, az idő szerint dramaturgjával... én, azaz ketten állítottuk össze. I. Rész: jelenet a Bánk bánból. A Bánk–Tiborc nagyjelenettől Gertrudis meggyilkolásáig. (Ez lényegében a 2. és 3. felvonás.) Ebben én játszottam Bánkot. Képzelheted! Csak egy mondatot idézek a sok száz közül: »Bejártam az

országot, s mindenfelé csak az elbúsulást találtam, udvarod átkozza minden, s hazád fiait.« A második részben az Egyiptomi színt adtuk elő a Tragédiából. Ebben a Rabszolgát játszottam. A harmadik részben verseket mondtunk: A walesi bárdok, Egy mondat a zsarnokságról, Levél Arany Jánoshoz stb., s végezetül én zártam le a műsort a Szózáttal. Ha van ilyen, hogy felejthetetlen élmény és fergeteges siker, akkor ez az volt. Úgy Sopronban, mint Diósgyőrött. Ózdon Tatabányán, Miskolcon, Dorogon. És azok a beszélgetések, előadás után a hallgatósággal!!! De sok becsületes, hűséges és kiválóan értelmes munkása van a mi hazánknak.” Sinkovits írásából kitűnik: az irodalmi estre Sopron mellett más városokban is sor került, erről a korabeli lapok nem tudósítottak. S hogy ily önfeledt lelkesültséggel idézi a téli turné napjait, megerősíti sejtésünket: Major Tamás nem kísérte el az együttest, december 11-én az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság értelmiségi tanácsának tagja lett. Ha a turné valamely, Sinkovits Imre jegyezte hangulatú találkozásán kádári hűségét szónokolja a munkásságnak, kínos jelenet adódhatott volna. A Nemzeti megválasztott vezetőivel, Besenyével és Sinkovitscsal a közönség a forradalmat ünnepelte.

Major viszont taktikusan politikai mérőóóját figyelte: nélküle meddig megy el a Nemzeti megválasztott testülete? A szuverenitás jegyében akkor még Sinkovits és Hubay állította össze a műsort – ugyan mi lesz a hatása? Távollétében hangozhatott el tehát Illyés Zsarnokság-verse is, melynek előadója Kállai Ferenc volt. Ő sem nyilvánosan, sem magánbeszélgetésekben soha nem említette az eseményt, de Gábor Miklós naplója 1957 tavaszán rögzítette. A Nemzeti színésze beszélt el a soproni szereplés részleteit. Ávósok kísérték, „vigyázták” az együttest, s a soproni „Egy mondat...” másnapján hívatta Kállait az éberológus: miért mondta el Illyés versét? Kállai leleményesen válaszolt: „... Ha nem engedik elszavalni ezt a verset, az emberek még azt hiszik majd, hogy a Kádár-kormányra vonatkozik.” Erre az ávós: „Maga elég okos ahhoz, hogy tudja, ezt a verset ma nem politikus elmondani!” Majd a kvaterkázással folytatódott disputa általános lerészegedéssel végződött. Ámde: „Állt ott azonban egy őrnagy is, ez nem ivott, csak hallgatott és figyelt, de olyan feszülten és rendületlenül, hogy én szünet nélkül éreztem magamon a hideg tekintetét. Éreztem én, hogy a légkör mind feszültebb, de be voltam rúgva. Eleinte tegeződtünk, de most már magázva kiabáltak velem: »Mi baja magának, mi?« Azt feleltem: »Többek közt az, hogy ötödmagammal lakom két szobában évek óta. Magukkal meg az a baj, látja, hogy amikor kifogynak az érvekből, akkor elkezdnek kiabálni és előjönnek ezzel ni«, és átnyúltam az asztalon, a tiszt kigombolt zubbonya alá, és megfogtam a stukkerét, ott lógott a hóna alatt, mint a gengsztereknek a filmen. A tiszt felkiáltott: »Na gyere csak kifelé!«, és már cipelt is ki a ház elé a hóba.” A részeg tiszt stukkerét

a színészre fogta, s tán le is lövi, de a drámai pillanatban megjelent az ajtóban a józan tiszt, „kikapta a fegyvert részeg bajtársa markából, lerúgta a fickót a hóba, agyba-főbe verte, hogy patakzott a vér. Ettől kezdve minden lépésemet figyelték az egész turnén. De az az érzésem, hogy ennek az őrnagynak köszönhetem, hogy hazatérésünk után három nappal szüleim kaptak egy lakást.” (Sánta szabadság) Íme a Kádár-korszakban alighanem nyilvánosan utoljára elmondott Zsarnokság-vers utóélete.

Major Tamás immár feltétlen pártszolgálatosként működött: január 11-én Kádár János rádióbeszéde előtt szavalt, s a színházban is szervezni kezdte az MSZMP-t, s mint Gábor Miklós naplójában feljegyezte január 19-én, azon a napon, amikor Háy Gyulát és Zelket letartóztatták, Várkonyi Zoltán mondta: „Tomitól félek, a végén még rávesz, hogy lépjek be a Pártba.”

Az esti közlekedés rendjéhez is igazítva, a főváros színházi élete egyre éledt. „Naftalin korszak” – élcelődtek a pestiek, a Katona József Színház további előadásai némi szerepváltással fél 6-os kezdéssel újra színpadra kerültek februárban. Annyi módosulással, hogy a *Sipsiricában* Gyurkovics Zsuzsa helyett Töröcsik „Mariann” játszotta a címszerepet, s ugyancsak ő váltotta a *Tartuffe*-ben az országból távozott Ferrari Violetát. Lapcímek tudatták: Mészáros Ágival a főszerepben a *Pygmalion* február 16-án kezdte újabb sikersorozatát. S apró tudósítások híreltik, hogy az Írói Kollégium (Tamási Áron, Illés Endre, Illyés Gyula, Németh László, Karinthy Ferenc) a színházi bizottsággal együttműködve vasárnaponként egy-egy író közreműködésével matinét szervez. Illyés Gyula január 31-ig írt *Naplójában* nincs nyoma, de Németh László Benedek Andrásnak címzett, 1957. január 29-én, Balatonfüredről keltezett leveléből értesülünk, hogy Németh kivonja magát a testület munkájából, Sajkódon marad: „Nincs tehát sok értelme, hogy a kollégium ballasztja legyenek, akinek beszámolókat kell írni. Annál inkább, mert a terobe vett Irodalmi Tanács tagságát is el kellett háritanom. Ne mondják: hát a Nemzeti; annak tanácsában benn van? Az irodalmi estek rendezésében szívesen segítenék – esetleg a fiatal költők két irányzatának (Pilinszky – Juhász, Nagy) a bemutatásával.” Iratot nem találtunk arra nézvést, hogy a matiné gondolata miért nem kelhetett életre, noha a február 18-i társulati ülésen Major még közölte: az irodalmi sorozat a *Nyugat* mintájára szerveződik. Majort ismerve vélhető, hogy ő maga, politikusként, megfúrta a tervet a felső vezetésnél. Az Írószövetséget feloszlatták, így világos az aggodalom: nehogy nyilvánossághoz juszanak a Nemzeti pódiumán azok, akiket szervezetileg elnémítottak. Erősen kockázatos volt, kiket szólaltatnak meg, nehogy egy hamarosan letartóztatott művész kerüljön a Nemzeti színpadára; illetve, ki és miként méltatja majd kortársát? Hozzáteszem: a színi világ előtt sem-

*Ambrus András és Kállai Ferenc F. G. Lorca Várnász című darabjának bemutatóján
1957. május 3-án, a Nemzeti Színházban. Fotó: MTVA, Keleti Éva*

mibe vett, ám a politikának oly kedves Szendrő Ferenc szervezhette Irodalmi Színpadát. Ami versenyt ígért, hiszen rangos és becsült írók és a Nemzeti kiváló művészei is programos költői műsort kínálnak a fiatalságnak, értelmiségieknek. És újabb s már nézőtéri, politikai ve-

szély az is, hogy színpadra állhatnak a versekkel azok, akik október 23-án a Petőfi- és a Bem-szobornál Batsányit, Adyt, Vörösmartyt szavaltak: tehát Bessenyei és Sinkovits, akik jelképpé emelkedtek a forradalomban.

A kis és nagy színházakban a munka már zavartalanul folytatódott februárban, csak a Nemzeti épületének sebesülése mutatkozott súlyosnak. S mint a korabeli tudósításokból értesülünk: más színházak száz-kétszázezer forintos javítanivalójával szemben a Blaha Lujza téri épület egymillió forintos kárt szenvedett. Lassította a felújítást, hogy a pótolandó anyagok előteremtése bajosnak mutatkozott, így például az üveget nyugatról kellett beszerezni. Az említett, február 19-i társulati ülésen Major művészi megújulást hirdetett, hivatkozva a vidéki turné sikerére is: komoly teljesítménynek nevezte Sinkovits Bánkját, Csernus Mariann Melindáját, s dicsérte Kohut Magda Éváját az Egyiptomi színben. Vélhetjük, hogy Major személyes véleménye bizonyíték arra, hogy jelen volt a turnén, ámde őt ismerve ez nem érv: egész életében bátran vélekedett általa nem olvasott és nem ismert darabokról és eseményekről. Az *Esti Hírlap* tudósít arról, hogy az intéző bizottság nevében Major Tamás értékelte az elmúlt hónapok munkáját. Valóban, szövegében is hivatkozott a bizottságra, jelezvén: még nem igazgató, mondandója testületi jóváhagyás, így a turné méltatása is. *„Műsorpolitikánkat igyekszünk úgy alakítani, hogy egyszerre legyen haladó és korszerű. A bemutatásra kerülő darabok megválasztásánál intézőbizottságunk tekintettel volt arra is, hogy minél több kiváló művésziünk kapjon méltó feladatot. E tekintetben igyekszünk jóvá tenni a múltban elkövetett hibákat. S még egy szempont vezetett: olyan darabokat kerestünk, amelyeknek stílusa is segít szakítani azzal a szürkeséggel, játékbeli naturalizmussal, amely a Nemzeti Színház színpadán is tért nyert az utóbbi években. A naturalizmus ellen az eddiginél teljesebb és sokszínűbb realizmus programjával lépünk fel.”* Major Racine *Phaedra*ját, Lorca darabját és *A szecsuáni jó ember* címmel Brecht művét ígérte tavaszra. Érdekes, hogy száraz, tárgyyszerű beszédében még az intézőbizottságra hivatkozott, ám annak január 27-i határozata szerint az *Egmont* is szerepelt az új bemutatók sorában. De hallgatott a stúdióprogramról is, amely már az évad elején Major és Somló István Párizs-élményéhez kötődött, miszerint az új törekvések jegyében a *Godot-ra várva* című Beckett-darab bemutatójával terveztek indítani egy stúdiószínpadot. Somló István 1957. január 27-én amerikai barátjának írott levelében lelkesen számolt be arról, hogy a kétszáz személyes kísérleti színház a megvalósulás közelébe érkezett. A Brecht-darabot is ide szánták az év elején, akkor Ferrari Violetta játszotta volna a kétalakos főszerepet, de: *„Most azzal a tehetséges kis főiskolással*

kombináljuk a szereposztást, aki a cannes-i Körhinta című film főszereplője vala." Törőcsik Marira gondolt, akit Gellért Endre rendező a főiskoláról jól ismert, de a művészi mellett alapos pedagógiai megfontolással is Mészáros Ági mellett döntött, hogy Sen Te-Sui Ta nagy váltásokat kívánó szerepét alakítsa. További terv a „Godot – őrvongók a darabért, a párisi előadással nem értek mindenben egyet, valószínűleg Majorral együtt fogom játszani a darabot, esetleg rendezni is.” (OSZK kéziratár Fond 123. 15. köt., Somló István levelezés). S arról is értesülünk Somló tudósításából, hogy Ionesco két egyfelvonásosa is szerepelt a kísérleti színpad tervében. Az '56-os párisi nyár élményei óta Major és Somló bensőséges kapcsolatba került. Levelében Somló infernalis szavakkal beszél a forradalomról; nem idézzük arcpirító sorait, de azt igen, amiben a régi színházak is tanácstalanok voltak: Major és Gellért barátsága mikor és miért bomlott meg? Némely tényben már Illyés naplója is utal rá: Majorral a költő vitája törést sejtet a forradalom megítélésében. Miközben adatokat olvashatunk arról, hogy Gellért a forradalom híve. Gellért tehát Major ellenében Illyéssel tart. Somló említett, január 27-i levele világosan és durván sejteti a törés mélységét: „... a Nemzeti Színház vezetőségi egységfrontja megbomlott. Gellért Endre, haszontalan Nyugat-ügynök apjának, Gellért Oszkárnak fia és Illyés Gyula »magyarkodó és ködevő« szemléletének hátszelétől abajgatva, egyik pillanatról a másikra frontot változtatott és ebben a pillanatban a Nemzeti Színháznak és az egész magyar színiéletnek legfőbb Rosszra Vezető Kalauza.” A toll Somlóé, de vélhetjük: a gondolat Majoré – is. Somlóval való bensőséges viszonyáról még annyit: Major Tamás javaslatára a forradalmat piszkoló Somlót Kossuth-díjra érdemesítették ezen a tavaszon.

Remélhette Sinkovits, hogy a hirdetett márciusi épületnyitó, ünnepi Bánk-előadáson már a Katona-dráma főszerepét alakíthatja. Nem így történt. Március 24-én változatlanul az 1951-es Major-Vámos-rendezés került színre, Bessenyei Ferenc alakította a nagyurat. Major teljesítette ígéretét, Melindát a soproni irodalmi esten alakító Csernus Mariannra osztotta, mely korábban Szörényi Éva szerepe volt. Az újra megnyíló Nemzetit Benedek Marcell köszöntötte: „Minden hely, ahol magyar emberekhez magyarul szólnak: pórus, amelyen át a nemzet lelke az éltető levegőt szívja be.” (Pesti Műsor, 1957. március 22.) Azt is írta Benedek: „Ma is legjobb íróink becsvágya, hogy műveik ezen a színpadon szólaljanak meg.”

Hiába a becsvágy, ha a diktatúra az úr: március idusa azonmód cáfolta a jámbor állítást. A kádári megtorlás első hullámának jele a Nemzetiben: a Fáklyaláng hatalmas vidéki sikere után februárban már nem került színpadra a fővárosban, s a március 15-én ½ 6-kor kezdődő s 9-kor végződő előadással Bessenyei az emigrációs turini képet vég-

legesen zárta: „Eljött Magyarország!” Távozott kétszázezer magyar, és távozni kényszerült a Nemzeti repertoárjából két Illyés-dráma is. S ebben kegyelem nem mutatkozott, miként a március 31-ig hazatérő honfitársaknak ígérték. Az MSZMP KB agitációs és propaganda osztályának *Az ideológiai élet egyes kérdéseiről* címmel készült feljegyzésében olvasható: „Irodalmi estéken, színházi előadásokban a hazafias mozzanatok és a klasszikus magyar műveket megpróbálták felhasználni nacionalista tüntetések provokálására. (Tüntető tapsok a Cigánybárónál, a Fáklyalángnál, a Szózat tendenciózus előadásai stb.)” A pártirat március 14-én kelt, s a Fáklyaláng másnap, a nemzeti ünnepen kerülhetett színpadra utoljára. Majd azt is olvashatjuk a feljegyzésben: „Színházak műsortervében 32 nyugati színdarab, ezzel szemben egyetlen szovjet szerző vagy orosz klaszszikus sem szerepel.”

Kései éveiben szóba kerülvén a két Illyés-dráma, Bessenyei felidézte: „Amikor készültünk, s játszottuk ezeket a történelmi drámákat, gyakran mondtam: »Gyula! Forradalmat csinálunk! Forradalmat!«” A költő mosolyogta színésznének lelkes jövendölését, s ami bekövetkezett októberrel, az végképp ellobbant márciusban. Noha február 18-án a társulati ülésen Major még így beszélt: „A Dózsában is vannak új szereplők.” Nem volt szükség rájuk. Mint ahogy a Hubay Miklós tervezte irodalmi műsorok, az *Adyest*, a *Nyugat-köre* és a *Juhász Ferenc-matiné* terve is ellobbant, miközben Major Illyés két versét (*Megy az eke*, *Bartók*) mondta az Irodalmi Színpad *Új tavaszi seregszemle* című műsorában. Az összeállítással március 3-án Szendrő Ferenc elindította évadát. Egyébiránt Major megkezdte országos politikai körútját is, amit több évadon át arcátlan hazugságok körítésében elvtársi vaksággal művelt. A március 6-i *Nógrádi Népújság* tudatta: néhány nappal korábban Salgótarjánban értelmiségi pártnapon beszélt a hallgatóságnak. Értelmiségiek, pedagógusok, diákok, állami tisztviselők „érelklődéssel hallgatták az előadót, aki beszédében ismertette a magyarországi ellenforradalmi cselekményeket. Saját élménye alapján igazolta, hogy a tőkésektől már jó előre irányítva volt, mind előkészítésében, mind végrehajtásában. Mint mondotta, erre a múlt év nyarán Párizsban jártakor egy írónő figyelmeztette őt is.” Két verset fűzött előadásába: *Munkások* (József Attila) és a *Gondolatok a könyvtárban*. S mint a lap megjegyzi: „Kár, hogy nem alakult ki a pártnapon széles körű vita.” Ugyan miről vitázhattak volna a terembe hajtott emberek? Kérdezték volna, hogy a két hónappal korábbi bestiális sortüzet is a tőkések parancsolták a városban? Avagy vitáztak volna arról, hogy Marosán vagy Biszku parancsolta-e a december 8-i vérfürdőt, melynek nyolcvan halottja és több mint száz sebesültje némán cáfolja Major hazugságát?

Major Tamás a *Warrenné mestersége* március 3-i új bemutatóját követően (Katona József Színház) Mészáros Ági helyett Vivie-t Temessy Hé-

Lukács Margit (Elmira) és Major Tamás (Tartuffe). Molière: Tartuffe, Nemzeti Színház Katona József Színháza, 1958. Fotó: PIM–OSZMI Fotótár, Wellesz Ella

divel játszatta, és a *Phaedrát* március 30-án már a Nemzetiben állította színpadra, Tőkés Annával a címszerepben. A fordító, Somlyó György a francia klasszikus jelentőségét így látta: „*Racine a szabadságát követelő emberi egyéniség egyik első nagy költője.*” (Pesti Műsor, 1957. 8. sz.). „*A legkisebb hibák is elnyerik benne szigorú büntetésüket, a bűn pusztá gondolatát éppoly szörnyűségesnek mutatja, mint magát a bűnt*” – írta Somlyó. Kárpáti Aurél szerint a dráma monológok, vallomások egymásutánja. Szerzőre és előadásra is utalva pedig így látta: „*Megelevenedett görög vázaképek mozognak itt előttünk, zenei hullámzású versekkel gyönyörködtetve a shakespeare-i tragédiák torokszorító drámai izgalmi helyett.*” Érdeme az előadásnak:

„Major Tamás minden részletre kiterjedő rendezői figyelme s helyes értelmezést sugalló szakavatottsága érzik az egész együttes összjátékán.” Tőkés Anna dicséreteként pedig így írt Kárpáti: „... A színészi ábrázolás mesterműve. A bűnös szerelem gyötrelmei közt hánykódó női lélek ijesztő mélységeit tárja föl, s a bennük lakó önemésztő szenvedély vad indulatkitöréseit döbbenetes tragikai erővel szólaltatja meg.” Hűvös előadás volt, emlékezik más, hivatott szakember; Sinkovits Hippolitos szerepében, meztelen lábakkal, szoknyaforma jelmezben már-már mosolyogtató látványnak tűnt a dermedt közönség előtt a napközbeni rettegés utáni estéken... A Racine-előadás új színpadai jeleit észleljük Kárpáti méltatásában: „Varga Mátyás színpadképe szinte elvontan egyszerű. A sötétkék háttér-függöny előtt jobbról-balról, a sima szürkés falak kiugró széle éppen csak jelzi a görög oszlopok kanellúráját. A színpad közepén nyugágy, amelyen Phaedra időnként helyet foglal s végül meghal. Az utolsó felvonásban – Hippolitos tragikus pusztulására utalva – baljós viharfények villóznak a tetőkárpit egén. Racine »közömbös« színhelyének igen szerencsés megoldása ez. Nyugodt háttér, amelyre – hellén vázakepeket idézve emlékezetünkbe – zavartalanul rajzolódnak ki a szereplők színes mozgású figurái.” Hosszan idéztük a színpadkép leírását, mert sok évtizedes kritikus szemlélőként is, Kárpáti ily elmélyülten alig méltatott színpad látványt. Most viszont meglepte, hogy Varga Mátyás és a Nemzeti évtizedes naturalista színpadai díszletezési gyakorlata, fénykompozícióval is erősítve a stilizáció felé moccan.

Miközben a március kibontotta a rügyeket a budai hegyekben, a téli álmából feléledt Major levedlette a Nemzeti intézőbizottságát és az írók szolgálatát. Noha egy március 7-i minisztériumi tájékoztató szerint „...konszolidálni kellene pl. Major Tamás helyzetét. Major Tamás még ma sincs kinevezve, hanem egy elég népes tagság vezeti a színházat. (Nem csak formai kérdés.)” (MOL 288 fond. 49. cs. Ká/199 ikt. sz. Káder Osztály) Aztán konszolidálták. Direktori székében újra a színi élet politikai kantározásának tippmesterévé is emelkedett. Major Tamás újramegkezdte. És az újra megnyílt Nemzeti színpadára terelt színháziak és főiskolások hallgathatták Marosán György bosszú-monológját a bolsevik igazságtételről és a prolit eláruló értelmiségről.

Egy tavaszi napon Sinkovits Imre a Duna-parton Illyés Gyulával találkozott. Kísértő alakokkal való kálváriáját beszélte a költőnek, akitől a megtartó emberség gyötrelmeire remélt bátorító szavakat. Sinkovits Imre egy életen át idézte Illyés vigaszát: „A részleges becsület megőrzése mellett életben kell maradni!!”

(Folytatjuk)

RÉSZLETEK A VÁSÁRHELYI PUSZTA MÚLTJÁBÓL

1. rész

Szenti Tibor

A török hódoltság után Békés és Csongrád megye elnéptelenedett. Vásárhely 1698-99-től, a Kincstár által meghirdetett szabad földfoglalásnak köszönhetően az elbujdosott lakosság egy részének visszatelepülésével kezdett gyarapodni, s rövidesen az ország egyik legnagyobb kiterjedésű mezővárosává fejlődött.¹ Kialakultak a termelési övezetek: a szántóföldi műveléshez a Tanya határrész, a kaszáló és nádló területéhez a Nagy Rét, a legeltetéshez a Puszta² tartozott. Utóbbi szintén hatalmas kiterjedésű volt: a Vásárhelyt Szentessel összekötő országúttól a régi Békés vármegye határáig terjedt.

A vásárhelyiek nem sokáig élvezhették nagy területüket. A város több birtokváltás után 1722-ben Károlyi Sándor tulajdonába került, majd a grófi család közel két évszázadon keresztül birtokvitákat folytatott a jobbágyosorba jutott mezővárossal. Károlyi mind a Tanya, mind a Puszta övezetből egyre többet kisajátítva majorsági kertészközségeké fejlesztette Derekegyházat, Nagymágocsot és Sámsonot. A legkorszerűbb földhasznosítást és állattartást ösztönözte, javított az itt lakók életminőségén, a városban római katolikus templomot, tiszttartó- és présházat építtetett. Büszkék voltak a vásárhelyiek, hiszen olyan földesurai voltak, mint Hunyadi János, Bercsényi Miklós és a Károlyiak.

A földesúri kisajátítások után a Pusztát 1743-ban elkülönítették. Fennmaradó építményt nem engedélyeztek létesíteni a területén – kivételt képeztek a pusztai nádból, gyékényből, sarjú fából készített pásztorkunyhók és tüzelős ólak –, de egyes állattartó gazdák saját kutat ásathattak, amely a 19. század közepétől, a hozzá tartozó pusztai földdel együtt a magántulajdon megalapozását segítette. Még mindig maradt akkora terület, ahol a városi közbirtokosság jövedelmező állattenyésztést folytathatott. Fontos volt a katonaság számára nevelt *remonda* ló és a félszilaj pásztorkodással gyarapított szürkemarha-csorda, valamint a juhállomány.

1744-ben a Tolna megyei Zombárol evangélikus családok költöztek a Pusztára, és a történelem során harmadszorra újraalapították Orosházát, amely 1950-ben városi rangra emelkedett. A vásárhelyi pásztorok a területet elfoglaló „gyüttmöntek” sátraira kezdetben rá-

eresztették a kormos bikákat. Ezeknek a családoknak, akik szabadon költözhetnek és vállalhattak munkát, Harruckern báró adott menlevelet, és a Pusztán ezen részén így megindult a letelepedésük.

Ahogy a lakosság növekedett, és a jobbágyoknak a nekik kiosztott birtokrészekre a föld művelése miatt naponta egyre messzebb kellett járni, a 18. sz. közepén megindult a Tanya határrészben a kint lakás-ként szolgáló szálláshelyek megépítése. A század végére a Pusztán és a Tisza–Maros–Körösök árterében egyre növekedett a betyárság létszáma, a vásárhelyi Pusztán ugyanis kiváló búvóhelyet jelentett. A Békés megyei hatóságok gyakran kérték a vásárhelyi tanácsot, hogy intézkedjék a rablók ellen, de a hatóságok tehetetlenek voltak ellenük.

A Pusztán ekkor még ligetes terület volt, végeláthatatlan mezővel, lefolyástalan tavakkal, erekkel, mocsaras rétekekkel. Szikes, alig néhány aranykorona értékű és fekete homokos földekben, illetve *csernozjom* minőségű, szántónak is jól használható talajokban egyaránt bővelkedett. Télen gyakori volt a tartós, olykor mínusz 20 °C alatti, nyáron a 35 °C fölötti hőmérséklet. Ha a Pusztán elhúzódó esőt kapott, az utakon megbénult a közlekedés. A betyárok könnyen elvegyültek a megszámlálhatatlan állatot terelő, helyüket gyakran változtató pásztorok között, s a lovak közül hátast szakítottak maguknak. Nappal csikósoknak álcázták magukat, éjjel garázdálkodtak. Négy nagy levéltár sok folyóméter büntetőperét áttanulmányozva, ezernyi között egyetlen olyan vallomással sem találkoztam, ahol a bűnöző azt állította volna, hogy az elrabolt értékeket a szegények között szétosztotta. Szomorú, hogy a társadalom által üldözött „jó betyár” – úgy tűnik – a szépírók romantikus fantáziája szülte alak. Számos perirat tanúskodik arról, hogy a betyárok saját osztályos társaik ellen fordultak, a szorgos zsellért, jobbágyot is kifosztották, sőt megkínózták. A bűnnel szerzett javakból tartott csárdákban, pásztoroknyókban dorbézoltak, s amikor a kincs elfogyott, újra összeálltak és fosztogattak. A Pusztán a betyárok körül valóságos alvilág alakult ki: a betyárokat bújtatókon kívül a rablott árut értékesítő orgazdák, azok a kistisztviselők, akik a gonosztevők számára személyes, szabad utazást biztosító menlevelet, vagy a rablott jószágaik értékesítéséhez tiltott *marhás levelet* állítottak ki, a hamis állatbillokokat készítő, vagy *békókat* elvágó kovácsok, a megfélemlített perzekutorok, csendőrök, és a lőtt sebet titokban ellátó orvosok.

Az 1840-es évek végén fölmerült a vásárhelyi Pusztán kiosztásának, a közös legeltetés fölszámolásának terve. Az elhatározás végrehajtását ugyan a szabadságharc késleltette, de az önkényuralom idején, 1850–1852 között a Pusztán végül kiosztották, és végbement a tanyai gazdálkodásra történő életmódváltás. Mivel a föld jelentős

1977-ben Papp Lukácsék: apa és István fia a régi vetőgépet készítik elő a vetéshez

része gyöngé minőségű volt, a gazdák nősülendő fiaikat küldték ki, hogy „pusztai”, vagy „kistanyát” építsenek. A betyárok és a fegyverletétel után elbujdosó Kossuth-katonák alattomos üldözése sajnálatos módon összekeveredett a megmaradt, de fogyó pásztorok szorongatásával. A városi hirdetőkönyvekben nem egy példát lehet találni arra, hogy a földeken agyonvert, lelőtt ismeretlen emberek agnoszkálására szólították föl a környékben lakókat.

A pusztai kitelepült földművesek, és a kezdettől jó minőségű talajjal rendelkező Tanya határrészben lakók életvitele, gazdagodása között jelentős volt a különbség. A feudalizmus megszűnése után jellemző volt, hogy a földesúri majorgazdálkodásban dolgozók, miután szabadon költözhetek, vásárolhattak és építkezhetek, csak a leggyöngébb földeken tudtak megtelepedni. Ekkor következett be az a „csoda”, amelyre fél évszázados pusztai kutatásunk derített fényt, hogy ti. az orosházi evangélikusok, az uradalmi cselédsorból szabadult római katolikusok, és az őshonos, de szegény vásárhelyi református népesség újkori „vérszerződést” kötött: elkezdtek egymás között házasságra lépni. Egyiket a szülei igavonó lóval, másikat pár száz vályoggal, harmadikat a neki adott, vagy vásárolt néhány hold földdel segítették. A különböző felfogású és kultúrájú emberek tehát veritékes munkával együtt láttak neki a Pusztta feltörésének, megművelésének, és – ami e csodához tartozott – kiszélesedett a kultúra iránti fogékonyságuk.

A társadalmi átalakulás és küzdelmei

Már az 1860-as években elindult a Hódmezővásárhely anyavárostól történő elszakadási mozgalom. Ennek egyik oka az volt, hogy a városházától való nagy távolság miatt az ügyek intézése, az iskoláztatás, az orvosi ellátás, a temetkezés egyre nehezebbé vált. A másik ok az önállótlanág érzetében és abban az igényben keresendő, hogy saját ügyeiket maguk, helyben intézhessék. Végül szerepet játszott benne az is, hogy le akarták küzdeni a történelmileg hagyományos módon kialakult tanyai körzetekkel szemben érzett gazdasági, társadalmi és kulturális elmaradottságukat.

A tanyásodó Pusztán az oktatás úgy indult, hogy télen, amikor a nagy mezőgazdasági munkák szüneteltek, néhány gazda rendelkezésre bocsátotta valamelyik fűthető helyiségét. Fogadtak egy írni-olvasni tudó, ráérős, idős iparost, aki elvállalta, hogy az így kialakított *zugiskolában* a környék kisgyerekeit megtanítja a betűvetésre, olvasásra és a számolásra. Később a református egyház létesített tanodákat, amelyeket a külterületeken a 20. század elején a négy elemi és két ráképző osztályos állami iskolák váltottak föl. Vásárhely máig az olvasókörök városa.³ A külterületen 1883 decemberében, a Pusztán, Kardoskút-Pusztaközpontban Baraczkosi Olvasókör néven elsőként alakult gazdakör, mivel igényük volt a szellemi fölzárkózásra. Amikor a két világháború között megépült a református imaház, az ide költöző fiatal lelkész azt vette észre, hogy a vasárnapi istentiszteletekre ünneplőben megjelenő férfiak az öltözkükhöz nem illő nagy batyukat cipelnek. Megkérdezett egy idős presbitert: mit hurcolnak? Az öreg kivezette a lelkészt az útra, és megmutatta, hogy alig ötven méterre van az olvasókör. A földműves ember nem tud minden alkalommal templomba járni, ezért megkéri azokat, akik eljönnek, hogy hozzák el a kiolvasott könyveiket és cseréljék ki. Ezeket cipelték magukkal tanyáról tanyára, benne legkiválóbb szépíróink köteteivel. Az olvasókörökben télen a fiataloknak ezüst- és aranykalászos gazdatanfolyamokat szerveztek. A legjobban vizsgázókat a közösség kiküldte a nyugati, fejlett mezőgazdasági államokba tapasztalatcserére. A körök gazdasági újságokat, helyi és pesti lapokat járattak.

A Pusztá legkiválóbb gazdáit a közösségük számára Hangya Értékesítő Szövetkezetet alapítottak, és mint *virilisek*, a Városi Tanácsban szüntelenül küzdöttek a kialakuló kis tanyaközpontok fejlődéséért. Közülük is kiemelkedett Karasz Péter és idős Gregus Máté egész családjával. Gregust Németh László *Égető Eszter* című regényében az öreg Gyeviként szerepelteti. Ő alapította meg Vásárhely-Kutast, amelyből 1950 után Székkutas néven önálló község létesült. A „Rossz járásban”,

szikes földön született, majd Pósaalmon, a „sívó homokon, ahol csak királydinnye termett” – írta önéletrajzában –, olyan mintagazdaságot hozott létre, hogy a szegedi mezőgazdasági iskolából a tanulók hozzá jártak gyakorlati különórákra. A gyarapodó tanyaközpontban saját pénzén malmot építtetett, pálinkafőzdét létesített, kiharcolta,

Pusztaközpontban, az 1883-ban alapított, 1884-1960 között használt Baraczkosi Olvasókör épülete bontás előtt

hogy a Szeged és Békéscsaba közötti vasútvonalon Kutasnál megálló épüljön, termény- és állatrakodóval. Nagy szerepe volt a piac, a temető, a villanyhálózat és két templom megépítésében. Olvasókört létesített, tanácsi kirendeltséget, járlatírást szervezett. Végül hazánkban először Gregus és Karasz gazda, valamint az itt tanító Simándi Béla 1935 nyarán író-paraszt találkozót rendeztek.⁴

Simándi *Írók a pusztán* címmel hosszú cikket fogalmazott, amelyet versével kezdett:

*„Pusztá, pusztá, pusztá, vásárhelyi pusztá!
Nincs az én szívemnek azóta se nyugta.
Azt a három évet sohase felejttem,
emberré, magyarrá igazán ott lettem.*

Vagy harminc éve írtam a verset, amely ezzel a strófával kezdődött, és még most is, magányos töprengéseimben, ha élet- emlékeket idézgetek, legtöbbször ezeket a verssorokat mondogatom magamban, és Hódmezővásárhelyt idézem...”

A továbbiakban így írt a találkozóról: *„Kora reggel kell, hogy megérkezzenek Kutásra. Ott már vendéglátóik szekerekkel várják majd őket és viszik szerte a határban egyet-egyét a tanyájukra, és estig ismerkednek azzal a világgal. Estére mindegyiket a szomszédos olvasókörbe viszik – ötven tanyai iskola és ötven olvasókör is volt akkor a vásárhelyi határban – ott elbeszélgetnek az oda összegyűlt paraszttal azok sorsáról, életéről. Aztán visszamennek a tanyára pihenni. Másnap járják a határt, este pedig a kutasi olvasókörbe mind összegyűlnek író-paraszt találkozóra. A harmadik napot a városban töltik...*

1935 januárjában már országos megmozdulás is volt a »jó kovász« Vársárhelyen. Akkor szerveztük meg az országos gazdaifjú kongresszust. Ilyen zsúfolt még sohase volt a szálloda, a Fekete Sas díszes nagyterme. És ilyen zajos vitáktól se voltak még hangosak díszes, öreg falai. Párhetes visszhangja volt ennek az első ilyen országos megmozdulásnak is, amelyre dunántúli és nyírségi falvak fiatal parasztjai is eljöttek.”⁵

Az író-paraszt találkozóra elsősorban a népi írókat hívták meg, és a következők jöttek el, csak a jelesebbeket említve: Buday György, Féja Géza, Illyés Gyula, Kárász József, Nagy Lajos, Nyisztor Zoltán, Oláh György, Ortutay Gyula, Pákozdy Ferenc, Paku Imre, Rozványi Vilmos, Sértő Kálmán, Sinka István, Szabó Pál, Tolnai Gábor, Tomori Viola.

A találkozóról Illyés Gyula a következőket írta: „Azok az írók is, akik a népből származtak, új világot ismerhettek itt meg. Az »őserő és tősgyökér« s a paraszt mítosz romantikus rajongói (ha egyáltalában még vannak ilyenek) ízlelhettek egy kortynyi keserű valóságot s a pesszimisták, mint magam is, egy csipetnyi reményt. Hogy a tanyaiak⁶ mit nyertek, azt nekik kellene elmondaniok. Vállalkozásuk, bizalmuk a szellem erejében – megindító, ismét csak ezt mondhatom. A kultívalatlanságáról, elmaradottságáról hírhedt vidéket én előttem egyszeriben magas polcra emelték. Mert vajon milyen más szakmának vagy városnak jutna eszébe hasonló ötlet? S melyik tudná ennyi szeretettel, áldozatkészséggel s hittel megvalósítani? Hódmezővásárhelyen, három napig újra azt éreztem, hogy érdemes írni. Érdemes írni oly dolgokat is, melyekért közönségesen csak gúny, rágalom és éhkopp a fizetség Európa-szerte.” (Nyugat, 1935. október. 222–225. Az író Bérestemető című költeményét az Alföldi Gazdaifjú 1935. szeptember 15-i száma közli.)

A találkozóról írt beszámoló összeállítója megjegyezte: „E cikk nyomása közben értesültem, hogy a kongresszust széles közbiztossági rendőri nyomozás követte, majd a kongresszus szervezőjét hivatali állásából áthelyezték. Meghívták, de valamilyen oknál fogva nem jött le: Erdélyi József, József Attila, Kodolányi János, Móricz Zsigmond, Németh László, Tersánszky Józsi Jenő”. Bár nem voltak jelen, József Attila, Móricz Zsigmond és Németh László Hódmezővásárhelyhez való kötődése, az itt töltött éveik, hónapjaik, avagy heteik közismertek.

Négy évvel a második világháború kitörése előtt, egy Isten háta mögötti pusztaságban rendezett, példaértékű író-paraszt találkozó, ahol nemcsak a szegényparaszság, hanem a középbirtokos gazdák is hangot adtak elégedetlenségüknek, figyelemre méltó volt. Ugyanakkor éppen Vársárhely-Kutas példája jelzi azt is, hogy ahol megvolt az összefogás, és ki-ki nemcsak a saját vagyona gyarapításáért, hanem a közösség fölemelkedéséért is dolgozott, ott eredmény születik.

A szovjet mintájú társadalmi pusztítás

„Nem nőnek a jegenyék az évig!” – hirdeti az ismert közmondás, de hol voltak a mi Pusztánkon a „jegenyék”, amikor a legtöbb szikes tanyaudvarban csupán az árnyat nem adó tamariskabokor és a szúrós koronaakác senyvedett. Az épületek vályog-, vagy vertföldből készült falát meszelni sem lehetett, mert a sziksó kivirágzott rajta, és a mezset letúrta. A vásárhelyi Pusztát és a mezővárost 1944. október 8-án foglalták el a szovjet csapatok. Már a következő napokban, amikor az ország nyugati felében még dörögtek a fegyverek, megindult az új városvezetőség szervezése, a „nép ellenségeinek” fölkutatása és a leszámolások, amelyek 1956 októberéig folyamatosan tartottak, a Kádár-rezsimben, a második szövetkezetbe tereléssel értek csúcspontra, majd a lassú konszolidáció idején, a rendszer számára megbízhatatlannak állandó megfigyelésével folytatódtak.

Több támadás érte a Pusztta társadalmát. Egyrészt azonnal elindult a kuláküldözés. Ezzel párhuzamosan, a hagyományos nagycsaládi kötelekek szétzúzása még kellően föl nem tárt szörnyűségekkel párosult. A megszokott emberi életrend elleni harc a szellemi-lelki élet alapjainak az aláásásával folytatódott, illetve a szovjet mintájú közösségi munkarendszerre való, erőszakolt áttérés jótétehetetlen gazdasági, erkölcsi, mentális és szellemi pusztítást okozott. Ezek a tehertertelek különösen olyan helyen jártak súlyos következményekkel, mint a vásárhelyi Pusztta, ahol a többségben lévő szórványtanyákban mindmáig kézzel tapintható, a magukra maradt idősek esetében már föloldhatatlan a fizikai és gazdasági nyomorúság.

A napisajtó tele volt gazdagyalázással, amelynek középpontjában azok a szorgalmas családok álltak, akik húzóerőt jelentettek a fölemelkedni igyekvő szegénységnek. A magánparaszt a maga „cselédspanyargató életvitelével gátja a közösség fölemelését szolgáló szövetkezeti gazdálkodásnak” – hirdették. A kulák a falu „bűnözőjévé” vált, és elindult a „boszorkányüldözés”. Ennek a legbrutálisabb végrehajtója a vásárhely-kutasi rendőrőrs volt. Néhány példa: két idős gazdát egymással szembe állítottak, és arra kényszerítették őket, hogy egymás arcát köpködjék. Miután elengedték őket, egyikük még aznap, másik néhány hét múlva öngyilkosságot követett el. A Városi Levéltár későbbi vezetőjének idős édesapját úgy próbálták rávenni a szövetkezetbe való belépésre és a tanyája átadására, hogy az őrsön falhoz állították, és a párt újságját kellett homlokával a falhoz szorítania. Amikor fogyott az ereje, térde remegett, és a papír leesett, puskatussal verték a hátát, ezt ordítva: „magának ennyit ér a közösség lapja, hogy a földre dobja?” A megalázottak, a kifosztottak és a barbár bánásmódtól féllő

emberek önpusztításának méreteit nem sikerült föltárni, a szégyentől és félelemtől szenvedők vallomásaiból ez sohasem derült ki, a kárvalott családok pedig azóta kihaltak. Az bizonyos, hogy sokkal többen voltak, mint a vérbefojtott 1848–49-es, majd az 1956-os forradalmat követő megtorlás áldozatai. Az idős Gregus Máté – mondhatni – szerencsés volt, hogy 1938-ban békében elpihent, és nem érte meg családja széttiprását. Gyermekeitől, akik már önállóan tevékenykedtek, mindenüket elvették, a tanyáikból is kizavarták őket. Legidősebb fiát, aki apja tanyáján maradt és „Fiamáté” néven lett az irodalomban, köznyelvben ismertté, és aki a faiskolájával és magyarfajta baromfiállományaival szerzett hírnevet, mint népnúzó és ellenséges kulákokat elfogták. Az ÁVH Budapestre vitte, ahol a börtönben belehalt a kegyetlen bánásmódba. Csoda, hogy holttestét hazaadták. A Gregus-gyerekeket és az unokákat nem vették be a szövetkezetbe, hogy kenyérkeresethez se jussanak, de mezőgazdasági szakértelmük sem kellett. A legkülönbözőbb mesterségeket választották: volt, akiből vízvezeték-szerelő lett, vagy éppen klinikai főorvos Erdélyben.⁷

Amikor az ember odáig jut, hogy kész mérlegelés nélkül, akár élete kockáztatásával mindent földadni, csak hogy a kínjaitól szabaduljon, magányos hősként vagy csoportba verődve támadásba kezd. Így történt ez a vásárhelyi Pusztán is. 1948 végén, 1949 nyarán Orosházáról kiindulva terjedni kezdett az ún. *fehérgárdista* mozgalom, amely a Rákosi-rezsim fegyveres megdöntésére szerveződött. Mint a kiégett fűvön föllobbanó láng, úgy terjedt a földalatti szerveződés, hazafias lendülettel és néhány világháborúból visszamaradt egyéni fegyverrel – anélkül, hogy észrevetnék volna, hogy az ÁVH besúgókat épített be közéjük. Első hullámban 1950 őszén fogták el a fő szervezőket. Azután, hogy a rettegést fokozzák, évenként még több alkalommal csaptak le rájuk.

Az első áldozat Juhász Nagy István volt, akinek a szegedi Csillag börtön cellájában önakasztást rendeztek, őt követte az orosházi Blahó János és a pósahalmi Kovács István, akiket szörnyű kínzások után, a börtön udvarán 1951. március 30-án fölakasztottak. Testüket nem adták ki, hogy ember módjára eltemethessék – ez is a megtorlás része volt –, hanem a szegedi Törvényszéki Orvostani Intézetnek adták át, ahol az orvos-tanhallgatók szakmai gyakorlatain szétforgácsolva, jeltelenül tűntek el. A módszer első próbája lehetett az '56-os hősök jeltelen sírba, összedróttozva, arccal a földre lökve történt elhantolásának. A többi fogolynak gyakran bírói ítélet nélkül, vagy évek múlva rendezett, védelem nélküli perrel, életfogytig tartó kényszermunkával morzsolták föl az egészségét, „jobb” esetben meleg, vizes szénbányában, az Inotai Hőerőmű beton-alapozásánál, vagy más, embertelen helyeken. 1956-ban a forradalom során kiszabadították őket, de ha nem emigráltak, már '56 decemberéig

A nagy Füvesi-tanya Székkutas határában az egyik „szellemtanya” volt. Kuláknak titullált gazdáját kobolt váddal gyújtogatásért felakasztották

valamennyiüket visszatoloncolták. Akik túléltek, és később amnesztiával szabadultak, kivétel nélkül súlyos szervi betegségekben szenvedtek, és a rendszerváltoztatásig megfigyelés alatt álltak. Emléküket Székkutason az Erdélyben faragott emlékoszlop is őrzi.⁸

A Rákosi-rezsim a kékcédulás választások után példátlan osztályharcot vívott a vidék szövetkezetbe terelése érdekében. Ennek során nemcsak kuláküldözés folyt, hanem a szövetkezeti vezetők gazdagodása is. Székkutas határában családi birtokán élt Füvesi János. Szépen gondozott tanyájára szemet vetett a frissen összehordott téesz egyik vezetője, aki felszólította az 1950-ben belépett tagjukat, hogy adja át neki a tanyáját. Füvesi azonban nem adta, ragaszkodott hozzá. Beteg, erőtlen ember volt, akit a közönsben is csak arra használtak, hogy éjszaka a lóistállót őrizze. 1952 decemberében egy éjszaka, amikor Füvesi kiment a dolgát végezni, az ott lesben álló, fölbérelt ember felgyújtotta az istállót. Mire Füvesi visszatért, már az egész istálló lángokban állt, és már ott volt a rendőr is, hogy elvigye. A Csongrád megyei *Viharsarok* napilap 1952. december 10-én hírül adta, hogy a „szövetkezetbe furakodott kulák” fölgyújtotta a téesz istállóját, és nyolc ló, köztük vemhesek is elpusztultak. A kár 28 ezer forint. A szerencsétlen embert Szentestre vitték a bíróság börtönébe. Rögtönítélő bíróság döntött ügyében. A tárgyalás után alig negyedórát kellett várni, majd tizenegy órakor

fölolvasták az ítéletet: „Füvesi János kötél általi halálra ítéltetik. A vádlott kegyelemre nem méltó, az ítélet azonnal végrehajtandó.” 1952. december 12-én fölakasztották. Az országos sajtó tele volt a kirakatperrel, és az erős „munkásököllel, amely oda ütött, ahova kellett!”

Az 1960-as évek közepén, szociográfiai gyűjtőutunk során társaimmal többször eljutottam a Füvesi-tanyához. Akkor még nem ismertük a tanyatulajdonos tragikus múltját. A porta és épületei gondozottak voltak, szerettünk volna beszélni az itt lakókkal, de mindhiába, soha nem találtunk ott senkit. Amikor a tanyabejárón legutoljára bosszúsan kifelé jöttünk, a dűlőúton haladó kocsit megállítottuk, hajtója nehezen fékezte meg a lovát. Kérdezősködtünk, hogy kié a tanya, és miért nem lehet ide bejutni. Az ember végre megszólalt, és elmagyarázta, hogy a tanya senkié. Nem lehet tudni, ki és mikor jön, hogy a pusztulástól megmentve valamit javítson rajta, de gyorsan el is tűnik, hiszen fél, mert ez egy *szellemtanya*. Évtizedek teltek el, a tanya már szellemként sem állt a határban, amikor megtudtuk, hogy Füvesi Jánosé volt, akinek a családja szétesett. Előbb Orosházára száműzték őket, majd Dunaharasztiiban találtak időleges menedéket. Kiderült, hogy nem ez volt a Pusztta egyetlen „szellemtanyája”, ahogy az itt lakók félelmükben elnevezték.

Sóshalmon élt a Hocsi család, tagjai a környék kiváló gazdái. Őket is szövetkezetbe kényszerítették, tanyájukat a szövetkezet elnökségének tagjai elvették, de karbantartani képtelenek voltak. Amikor lepusztult, átadták Hocsiéknak, mivel tudták, hogy szorgalmasak és egy éven belül felújítják. Amikor ez megtörtént, ismét kiűzték őket, majd elfoglalták a helyüket, és egy hasonló, romos tanyára tésékelték őket. Midőn ez a kálvária harmadszor ismétlődött volna, megüzenték, azonnal pakoljanak, másnap megy értük a szövetkezet traktorosa, és átköltözteti az egész családot. Ekkor a gazda azt mondta, hogy ő többet nem megy egyetlen „bagolyfészekbe” sem! Az öreg a kis szobájában felöltözött abba a fekete öltönyébe, amelyben emberöltővel azelőtt feleségével megesküdt. Lefeküdt az ágyba. Másnap hajnalban, amikor jött a vonat értük, a család kelteni akarta, hiszen már minden megmaradt holmijuk a raktérben állt, de apjuk már halott volt.

Több eset az orvostudományban és folklórkutatásban ismert ún. *vuduhalálra* emlékeztet: amikor valaki hibát vét a közösség ellen, s annak vezetője közli vele, hogy „rád nincs tovább szükség”, legyen bármilyen fiatal és erős is a bűnös, nincs más lehetősége, mint hogy befekszik a szobájába, nem vesz magához ételt és italt, és néhány napon belül meghal. Az idős embernek ehhez elég néhány óra is.¹⁰

Dr. Sterbetz István, a Madártani Intézet egykori igazgatója, a vásárhegyi Pusztta egyik legjobb ismerője figyelmeztetett, hogy az elhagyottnak tetsző tanyáknál is nézzünk körül, mert legtöbbször még van egy-egy

Mónus János a vudubalált, vagyis a maga által „megbívott” balált választotta. Ekkor már nem táplálkozott rendszeresen, csak ült a romok előtt

idős lakója. Könyvében így írt erről: „...öreg Miklós bácsi félbevágott háza is, kemencéje is összeomlott már. Harangoztak Székkutason, és ahogy az is elhalt, nagyon nagy csend támadt körülöttünk”. „...másnap meg harmadnap megint csak elvetődtem a félig lebontott tanya tájékára. Az öreg pedig akkor is csak ott ült, alkonyatkor is, meg a következő hajnalban is.”⁹ Könyvét közös mesterünk, Galyasi Miklós egykori múzeumigazgató versével kezdte, amelynek részlete kifejezi azt a fájdalmat, amit ez az akkor még ismeretlen világ, a vásárhelyi Pusztá tükrözött:

*Égen a felhő is más itt, mint máshol,
Testvérem-rokonom minden fattya.
Az én földem ez, ha tömérdek holdján
Magamnak nincs egy talpatatja.*

*Mégis enyém, enyém itt minden.
Enyém tavasza, ősze, télje,
Minden beérett kalásza a nyárnak,
Minden szülöttje és vetéltje.*

*Ide születtem, itt is kötöttem
Vérszerződést a szavával,
Hűséget ígértem, hűséget adtam
Örömeben és bánatában.*

Kardoskút határában, a pusztai Fehér-tó partján állt Mónus János tanyája. Amikor ellehetetlenült az életük, felesége és gyermekei beköltöztek Vásárhelyre, ahol kis parasztházuk volt. Hívták az öreget is, hogy jöjjön velük, de kérésüket azzal utasította vissza, hogy itt született a nagyapja, talán a tanyát is ő építette, az apja és ő is itt él; ide tartozik, nem hagyja el a birtokát. A fiatalok elhelyezkedtek, szét-szóródott a család. Felesége, amíg bírta, minden héten vitt neki ételt és tiszta ruhaneműt, ahogy az hasonló esetben az évszázadok alatt gyakran előfordult. Évek múlva a felesége sem bírta a közel harminc kilométeres gyaloglást. Mónus János, ahogy tudta, ellátta magát. Egy jókora lópokrócba burkolózva indulásra készen állt, összerakta és átkötözte a legszükségesebb holmiját, amelyet haza akart vinni, de végül sohasem szólalt meg benne az indulásra vezérlő hang. Egy kora tavaszi szélvihar elvitte a gondozatlan tanya tetejének felét, a lakórész használhatatlanná vált. Kiköltözött a külső fallal védett folyosóra, de az időjárás viszontagságai miatt ott sem maradhatott. Jóságai elfogytak. Darab ideig fölmászott az udvarban éktelenkedő, hatalmas trágyahalomra, és elnézett a város felé, hogy eljön-e hozzá valaki, de csak egyre fogyatkozó szomszédai vittek neki hébe-hóba valamit, amelyen eltengődött. Amikor legutoljára arra jártunk, már kint ült a házrom előtt egy széken, és mikor őszre fordult az idő, a napfényt követve, mindig arrébb vitte a székét, és maga elé meredve nézett egy másik világba, amelyet csak ő látott. Kocsi haladt el a tanya mellett. Odakiáltottam a hajtónak: „miért túrik ezt?” A szomszédja nyugodtan elmagyarázta, hogy Orosházáról is voltak kint, hogy bevigyék a szociális otthonba, de nem ment. Már nem lehet rajta segíteni. „Úgy ül ott, mint Dózsa a tüzes trónon” – toldotta hozzá, és tovább ballagott. Nem tüzes trónon ült ő – lombhulláskor ott hült ki, félholtan vitték a vásárhelyi kórházba, ott fejezte be életét. Lelkifurdalással tele máig saját halottunkként gyászoljuk, és megtanultuk, hogy a vuduhalálnak nagyon sok változatát termelte ki az az embertelen világ, amely kiirtotta a Pusztát jelentős részét.

Senki se gondolja, hogy ilyen egyszerű volt a múltat elpusztítani. Közismert: jött a beszolgáltatás, a padláslesöprés. Lakatos Tóth Viktóriát módszeresen kifosztották, még az utolsó párnát is elvitték alóla, a csupasz deszkákra szórt szalmán hált. Az egyik rajtaütés során a rekviráló a füléből kiszakította a fülbevalóját. Kifelé menet észrevették, hogy néhány pelyhes kisliba bújt elő valahonnan, és azokat is összekapkodták. Amikor Viktória kérdezte, hogy miért viszik el, mire a városig érnek úgyis elpusztulnak, az egyik röhögve azt válaszolta, hogy „jók lesznek seggtörlőnek”. Viktória, aki egyedül küzdött a Pusztán, börtönbe került. Előbb Szentesre, majd Szegedre, a Csillagba. Csa-

ládja szétesett, sohasem állt talpra. A börtönök zsúfolásig teltek. Egyik vallomástevőnk elbeszélte, hogy szabadulásakor hazáig sem ért, már útközben elfogták, mivel a „börtönben nyaralva nem teljesítette a beszolgáltatást”, és visszavitték. Aki végképp ellenállt a szövetkezeti életnek, elvették tanyáját, földjét, és a rossz, szikes, vízjárta Pusztán kaphatott csereföldet, ahol a kimért beszolgáltatást nem tudta teljesíteni, így végleg tönkrement. Így járt Csorcsán Szűcs Imre kiváló parasztverselő is. Részlet a „Jó termőföldem volt...” című verséből:

*Jó termőföldem volt nem is olyan régen,
Ámde rábeszéltek: rosszért elcseréltem.
Sásosbogárzónak hívták ezt a tájat,
Ahol kimérték a csereparcellámat...*

*Terméketlen lapály volt régen,
Csak, hogy lyuk ne legyen, azért van ott éppen.
Békák, vadkacsák és bibicek hazája,
Áldását az Isten ritkán adja rája...*

*Tavaly is vetettem kétszer bele magot,
Fagy és aszály jött rá s mindent learatott.
Harmadszor a víz győtt zöldellő vetésre,
S vetés helyén tenger lett a tófenéke'...*

Pusztasásosbogárzó, 1952.¹¹

A rendszer az elsők között pusztította el a még alig falusodó Kardoskút-Pusztaközpontot, de ez a pusztító ragály tűzvészként terjedt az egész Pusztán és a vásárhelyi tanyavilágban. Fölszámolták a szellemi és lelki összetartozást jelentő intézményeket: az olvasókört, az iskolát és az imaházat. Ezt követően nem volt más hely, ahol az emberek összejöhetek volna, csak a szövetkezet Sztálin, Rákosi és Gerő elvtárs arcképeivel földíszített tanácsterme. A helyzet később sem változott, csak a képek, amelyek immár Kádárt és társait dicsőítették. Az imaházból elsőnek a kis lélekarangot vitték el, amely az ott élőknek az élet nagy eseményeit jelölte. Nemcsak délben vagy imaórák előtt harangoztak. A harang megkondult, amikor kereszteltek, amikor párjának örök hűséget ígért a pusztalakó, és midőn az utolsó útjára kísérték. A kis harang messzire elhallatszott a Pusztán, és az emberek szívében tovább zúgott akkor is, amikor már elvitték.

Az összes olvasókört bezárták és kiürítették. Elvették a zászlót, a kézzel írt jegyzőkönyvet, és az összes szépirodalmi, valamint agrártanácsokat nyújtó könyvet. Még a legkisebb körben is legalább 50–100 darab, a végén már több nemzedék által agyonolvasott könyv volt. Szerencsére néhány jegyzőkönyv valamilyen rejtélyes úton a vásárhelyi Városi Levéltárba került, ahol Kossuthnak a városhoz írt levelével együtt máig ereklyeként őrzik.

Amikor 1960 után a Pusztát jártuk, föltűnt, hogy sok tanyai szobában a magas ágy alatt, ahol korábban még kotlót ültettek, vagy nappal a kicsik *toliógyát* tartották, dagasztóteknő látható. Jól tudtuk, hogy ennek a konyhai eszköznek az éléskamrában lenne a helye, és nem értettük, hogyan került a lakószobába. Annyit tudtunk, hogy liszt már nem volt otthon, csak a messze lévő falu vagy város boltjában kilós zacskókban, s szalma sem volt a kemence föltüzeléséhez, ezért nem kínlódtak kenyérsütéssel, hanem megvásárolták a heti fejadagjukat. Fecskés-parton, a már üresen álló iskola szomszédságában, egy idős gazdától megkérdeztük, miért van a teknő az ágya alatt. Az öreg nem szólt semmit, letérdelt, és kihúzta a teknőt. Tele volt könyvekkel és régi kalendáriumokkal. Elképedtünk, hiszen eddig csak a nagy Károli Bibliát láttuk minden asztal közepén, itt meg Jókai, Mikszáth, Móricz, Petőfi, Arany művei zsúfolódtak. Amit az olvasókörökből elvittek a hulladékátvevőhöz, sokan onnan visszavásárolták, vagy a boltból újra beszerezték.

Ezekben az években az idős emberek gyakran ceruzát fogtak, és elkezdték megírni az élettörténetüket. Sok kiváló munka született, különösen Nagy Gyula orosházi múzeumigazgató paraszt adatközlőinek visszaemlékezéseiből, amelyek nyomtatásban is megjelentek.

A szövetkezet és az állami gazdaság nagy lendülettel végezte a tanya-bontást. A nagyravágyó birtoknövelés során elszántották a dűlőutakat, kivágták a fákat, tönkretették a kerteket. A tagok egy részének, akiknek nem volt a városban vagy a környező községekben házuk, szalagházakat, bérkaszárnnyákat építettek a lebontott, évszázados, szép gazdaházak helyén, és ide zsúfolták be az embereket. Minden nap vontatókkal, teherautókkal vitték őket a munkahelyükre.

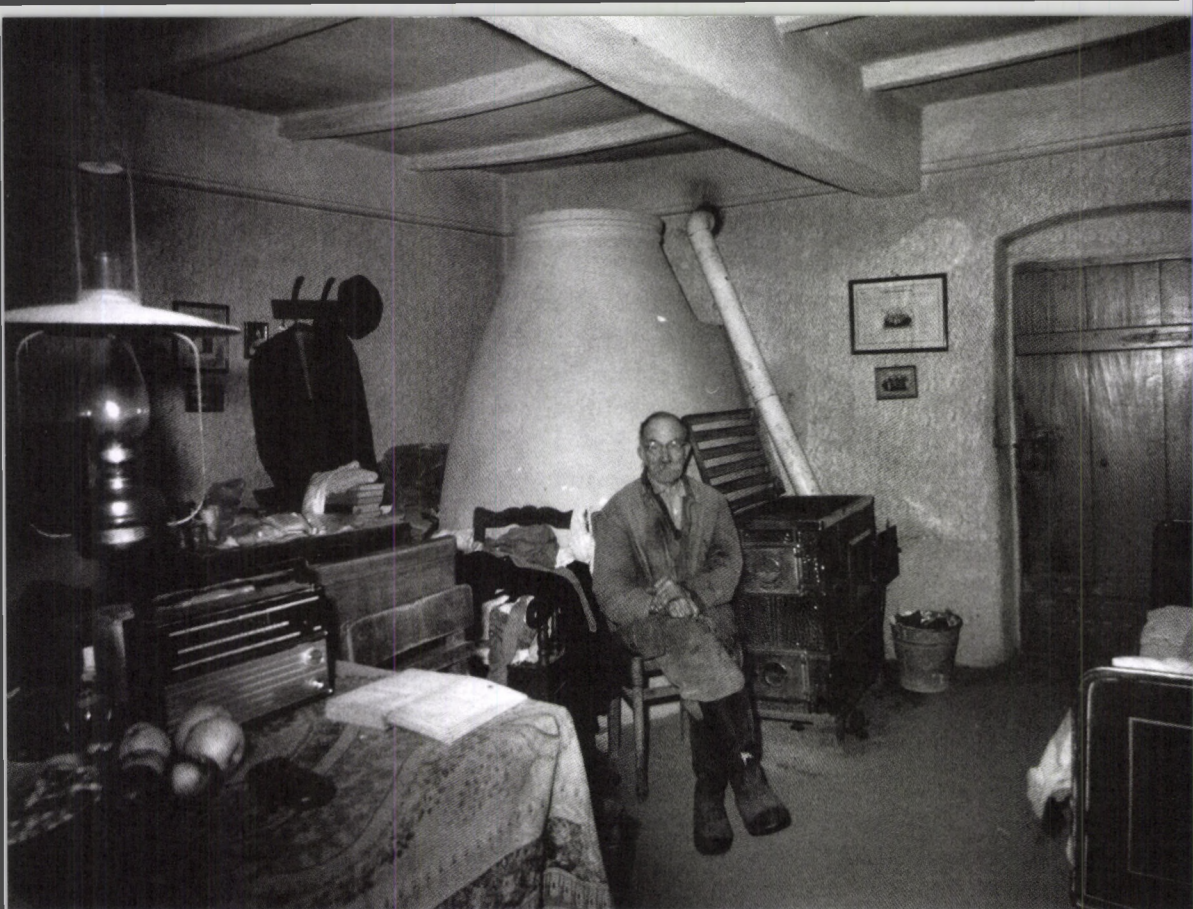
Az 1980-as évek elején egyik régi zongoratanár barátom, aki az alsó-szászországi Hamelnbe emigrált, meghívott magához. Vittem magammal ajándékba a nemrégien megjelent *A tanya* című könyvemet. Összehívta új barátait, és dicsekedve mutatta a könyvet. Amikor ahhoz a fényképhez értek, amelyen egy kutya volt látható felakasztva, a németek elborzadva kérdezték, hogy ilyen gonosz-e a magyar ember. Elmagyaráztuk nekik, hogy ezek a kutyák szabadsághoz szoktak.

Szaladgáltak, védték a tanyát, emberét, amíg tudták, de amikor a gazdáknak föl kellett volna vinniük őket a sokadik emeletre, a szűkre szabott lakásokba, inkább pár perces szenvedést mértek rájuk, mintsem hosszú elsenyvedésre ítéljék őket. Amikor elhagyták a tanyát, sokan utolsó ténykedésként a gémeskútra, villanypóznára akasztották föl az állatot. Így nyertek „örök szabadságot”.

Még az 1960-as években is találkoztunk a Pusztán a háború után elüldözött, ide minden lehetőség és földműves fölkészültség nélkül kitelepített, büntetésüket letöltött „hazaárulókkal”: horthysta katonatisztekkel, bárókkal, volt minisztériumi előljárókkal, gyáriparosokkal és hasonló üldözöttekkel. Nemcsak a Hortobágy vagy Recsk volt a számkivetettek kényszertartózkodási, vagy megsemmisítő helye. A kitelepítést előbb Orosháza Pusztá felől lévő szélén, rossz, düledező házakban kezdték, majd a Rossz járásban, a tanyájukból kiűzött parasztok helyére telepítették a számkivetett embereket, akik állandó megfigyelés mellett, a düledező tanya kertjében próbáltak valamit termelni, hogy silány veteményeikből megéljenek.

Amikor a pusztai szövetkezetek valamelyest megerősödtek, Amerikából behozták a holstein-fríz tejelő marhákat. Ezek legeltetési módja merőben különbözött a magyar tarka, vagy a szürke marha fajtaétól. A Pusztán hatalmas területeket kerítettek be villanypásztorral. Amikor a jószág felélte azt, átterelték a következő elkülönített legelőre. Székkutas és Kardoskút határa tele volt ezekkel a kerítésekkel, amelyek akkor még több lakott tanyát is körülzártak. Felépítésükkor az itt lakókkal és háztáji jószágukkal nem törődtek. Nem egy gazda volt, aki nemrégén tért vissza valamelyik szovjet lágerből, ahol éveket töltött szögesdrót kerítés mögött. Újra elkerítve úgy érezhette magát, mint aki ismét „fedetlen zár” alá került. Megpróbálta a tanyát eladni, és az egész életmódját földadni, de ezeket a tanyákat senki sem vette meg. A gazdák mindent hátrahagyva elmenekültek valamelyik faluba vagy városba, földjüket pedig, a tulajdonjoggal mit sem törődve, az épületek összedőlésekor beszántották.

A rendszerváltoztatás után a szétzilált mezőgazdasági üzemek művelés nélkül maradt területeit a Körös–Maros Nemzeti Park fölvásárolta. Ahogy terjeszkedett, fennhatósága alá még lakott tanyák is tartoztak. Központi rendelkezésre ezeket csak javítgatni lehetett, hogy lakható állapotban maradjanak, de fejleszteni, hozzáépíteni, bővíteni a természet védelmében tilos volt, és ez az állapot máig tart! Az a tény, hogy az itt élő ember évszázadokon keresztül úgy lakta a Pusztát, hogy a vadvilág a természet rendje szerint élhetett, nem számít. Az elmúlt hónapokban, amikor az állam az igénylők részére a természetvédelmi területekből is bocsátott eladásra földet, a pusztai rossz talajból senki sem vett, így azt változatlanul a természet birtokolja.

Tanyabelső Samu Sándoroknál Fecskés-part határában, 1977-ben

A hagyományos paraszti világra és vele az egész magyar jövőre a legnagyobb csapást mégis a minden bajban összetartó nagycsaládi kötelék széttúzása jelentette, amely már az első világháborúban kezdetét vette. A Viharsarokban történt agrárszocialista forrongások, köztük a legjelentősebb, a vásárhelyi Szántó Kovács János-féle földmunkás zendülés megtorlásaképpen erről a területről jóval több embert hívtak be és vittek a leggyilkosabb hadszínterekre, mint más, békésebb országrészekből. A következményt a tanyás gazdálkodó parasztok szenvedték meg. Hódmezővásárhely mintegy háromezer hősi halottat számlált. Nem volt olyan család, aki ne gyászolt volna vagy ne lett volna súlyos sérültje. A kenyéradó családfő elvesztésével megindult a családok szétesése, amelyet 1944 októbere után a szovjet mintájú diktatúra sikerrel fejezett be. Ez leginkább az addig is a legnehezebben élő pusztai lakosságot sújtotta. A külterület szinte teljes tanyarombolásának következtében az addig még együtt maradt nemzedékeket az új lakás- és munkakörülmények végleg

szétválasztották. Valamennyi széttört család kiszolgáltatva, minden külső segítség nélkül próbált megmaradni. Az ő tragikus sorsukon változtatni nem lehet.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

¹ Tálasi István (etnográfus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke) Hódmezővásárhelyt nagytájéegységnek minősítette. Hivatkozott tanulmánya: *Vásárhely helye a magyar népi kultúra fejlődésében. (Nagyrelictum – nagy mezőváros)* In Kiss Lajos Emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 1983. 85–133.

² A Pusztá (és a többi helynév) nem köznévként szerepel, hanem a tájegység nevéként, mindig nagy kezdőbetűvel írjuk!

³ Hajdu Géza ismerteti, hogy Hódmezővásárhelynek 1869-től kezdve egészen Kádár János – mint Rákosi belügyminisztere – tiltó rendelkezéséig száz fölötti olvasóköre és egylete létesült. Ebből a külterületen több mint hatvan, a városban több mint negyven működött. (Hajdu Géza: *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak*. Szeged, 1977). A rendszerváltozás óta Vásárhely minden körzetének ismét van olvasóköre, ahol a legfontosabb tevékenység a hagyományörzés. Ez az erős kulturális, alulról építkező bázis országosan is példa nélküli!

⁴ Szentí Tibor: *Idős Gregus Máté, az úttörő. Karasz Péter, a szervező*. In Nagy Gyula: *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán*. (sic!) Békéscsaba, 1975. 529–535. és 537–540.

⁵ *Szabad Föld*, 1969. április 27. 8. A találkozó teljes dokumentációja az interneten olvasható: http://szekcutas.hu/documents/%C3%8Drotalalkozo_1935-ben.pdf

⁶ Ilyés még tudta és értette, hogy a Dél-Alföldön sértés a ma használt „tanyasi” kifejezés, amely itt máig a „leparasztozást”, a bunkót, primitívet jelöli.

⁷ Dr. Bakk Takács Sára (Gregus Ida lánya) *Hazulról haza* címmel 1997-ben Székelyudvarhelyen emlékkönyvet írt a Gregus családról, amelyet 2009-ben a kolozsvári Kriterion Könyvkiadó bővített kiadásban újra közzétett.

⁸ Első tanulmány a fehérgárdistákról: Szentí Tibor: *Az Orosházáról elinduló fehérgárdista mozgalom 1948–1955*. 211–230. In *Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történetéről*. Orosháza, 1995. (Szerk. Hévízi Sándor és Szabó Ferenc.) Második, jelentős monográfia: Őze Sándorné–Őze Sándor: *Magyar parasztkallada: Fehérgárda a Dél-Alföldön*. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2005.

⁹ Sterbetz I.: *A természet szolgálatában*. Natura Kiadó, 1975. 219. (Előtte lévő oldalon dokumentumfotóval.)

¹⁰ A vuduhalállal kapcsolatban lásd: Szentí Tibor: *Közösség által kiváltott halál, vagy belső késztetésből feladott élet, illetve különféle „voodoo-jellegű halálnemek”*. I. rész: KHARÓN Thanatológiai Szemle. (1998) II. évf. 2. sz. 15–53.; II. rész: II. évf. 3. sz., 51–87. Dokumentumfotókkal.

Interneten is elérhető: <http://www.szenti.com/voodoo.shtml>

¹¹ Cs. Szűcs Imre ismereteink szerint az egyik legkiválóbb paraszt verselő volt. A Sósalmi Olvasókör alapítója és örökös elnöke. 1997-ben összegyűjtött verseit Hódmezővásárhelyen adták ki. Az MTV az idős gazda halála előtt, a szinopszisunk alapján portréfilmet készített róla, amely MOVI-díjat nyert.

TITKOS VITA A ROMÁN NÉP EREDETÉRŐL ÉS HONFOGLALÁSÁRÓL 1958-BAN

Miskolczi Ambrus

Szakmai körökben eddig is nyílt titok volt, hogy 1958-ban román nyelvészek, régészek és történészek – magas szintű utasításra – zártkörű vitát tartottak a román nép kialakulásáról, és erről bizalmas kiadvány is készült belső használatra, amelyhez kevesen juthattak hozzá.¹ A vitaanyag egy részét csak 2007-ben hozták nyilvánosságra,² de észrevétlen csepp maradt a publikációk tengerében. Pedig a szöveg több mint érdekes adalék. Tudós és tudatlan körökben él a hit, hogy a román nép eredete és megtelepedése csupán valamiféle anakronisztikus magyar–román vita tárgya. A vita anyaga ezt is cáfolja. És bárkiben, aki csak hallott is valamit az eredetügyekről, rögtön felöltik a kérdés: hogyan is kerülhetett sor olyan vitára, amelynek anyagát titokban tartották, és vajon milyen eredményekre juthattak? Ha ezek az eredmények nem feleltek meg a hatalom várakozásainak, hogyan is illeszkedhetett a vita az eredetről kialakított képzetek sorába? Végül, mi magyarok hogyan viszonyultunk a felvetett kérdésekhez? A magyarok ezen a téren megkerülhetetlenek, ha nem lennének, ki kellene találni őket. A vitát végül is az indította el, ami Románia keleti és nyugati szomszédságában történt – 1956-ban.

Pillanatkép az 1956-os nemzetközi helyzetről

Az 1956-os esztendő fordulatot hozott térségünk történetében. Először Hruscsov, mert elindította a desztalinizációt, ami váltást jelentett a kommunista állam felső vezetésében. Másodszor a lengyel tiltakozó mozgalmak után kirobbanó magyar forradalom, amely jelezte, hogy a kommunista rendszer egyik napról a másikra összeomolhat. A román pártvezér Gheorghie Gheorghiu-Dej nem tagadta cimboráinak: ha menteni akarják a bőrüket, 180 fokos fordulatra van szükség, lazítani kell a Moszkvától való függésen. És ezt azzal kezdte, hogy miután hűségét Nagy Imre és társai „befogadásával” bizonyította, egy jó kis vadászat után rávette Hruscsovot, vonják ki a romániai szovjet had-

sereget. Ez meg is történt, hiszen a Szovjetunió is bizonyítani akarta a magyar forradalom leverése után a rendszer stabilitását. A román jövőkép: a kommunizmus építése a gazdaságilag önellátó és politikailag független országban. Új jövőképhez azonban új múlt kell: át kellett írni a múltat, olyan múlt kellett, amely legitimálja Románia önállóságát és függetlenségét a kommunista táboron belül. És miután Kína már amúgy is kezdett külön útra lépni, nagyobb mozgástér nyílt a román pártvezetés számára, amely dörzsölt hamiskártyásként óvatosan elővette a nacionalista aduászt. A szemfényvesztést a történelemmel kezdte. Románia kommunista története nem mindennapi bohózat. Alfája és ómegája: az eredet, pontosabban annak képzete, a régi-új kérdés.

A román nép pedigréje

A 17. századi moldvai krónikások hazájuk önállóságra törekvését is próbálták megalapozni azzal, hogy népük római eredetét hangoztatják. Ezzel próbálták a 18. századi erdélyi papok és értelmiségiek a többi erdélyi nemzettel szemben a román nemzet kiválóságát bizonyítani, és igazolni azt a követelésüket, hogy nemzetként ismerjék el őket. A magyar logikát követték. A magyar nemesség ugyanis azzal legitimálta helyzetét, hogy hódítók örököse, ezért a román ideológusok a hódító rómaiak örökösévé léptették elő népüket. Hiszen Traianus császár 100 körül meghódította Dacia jelentős részét, durván a mai Erdélyt, aztán a barbárok nyomása miatt 270 után a rómaiak ugyan feladták ezt a tartományukat, de a nép a hegyek között átvészelte a nehéz évszázadokat. Az erdélyiek tiszta rómaiaknak tekintették magukat, akiknek semmi közük a legyőzött dákokhoz (vagy másképpen: a gétákhoz), vérüket tisztán tartották, és ezt a vérdogmát sokan még a 19. század végén sem adták fel. Csakhogy közben nagyot fordult a világ. 1860-ban Moldvában egy 22 éves ifjú, B. P. Hasdeu megjelentette programadó, *Kipusztultak-e a dákok?* című cikkét, amelyben a román nép már dákok és rómaiak leszármazottja. Ezt hatalmas közfelháborodás fogadta, azzal gyanúsították a szerzőt, hogy orosz kém, hiszen a cári politika nem nézhetett jó szemmel a Róma-kultuszt, amelynek hívei ezzel próbálták a román ortodoxiát az oroszról elszakítani. A cárok az ortodoxia harcos képviselőiként léptek fel, és nem mondtak le arról, hogy a konstantinápolyi Szent Szófia templomra kitézzék a keresztet. Útjuk pedig Románián keresztül vezetett volna, a román nemzeti közvélemény viszont Nyugat felé tájékozódott. A nyugati hatalmak – Franciaország és Anglia – a román államot

valamiféle ütközőállamként pártfogolták, és már 1856-ban – a krími háború nyomán – Moldvának ítélték Bessarábia déli részét, hogy a Duna torkolatától elhárítsák a közvetlen orosz befolyást. A római eredet a nyugati kötődést szimbolizálta, de aztán a dákoknak is megtalálták a helyét, ők képviselték az őshonosságot, és így lett a román nép egyszerre nyugati hódító és őshonos, latinul beszélő, romanizált dákok leszármazottja. Erdély lett a román nép bölcsője, a dák–római folytonosság a modern román nemzeti identitás alapja: tankönyvigazság. Nicolae Iorga, a legnagyobb hatású történétíró, aki az 1916-os hadba lépés és a háború misztikájának prófétája volt, a dák–római folytonosságot nemzeti krédóvá emelte. Az 1930-as évek végén a maga tízkötetes román történetének két metaforikus kötetcímével érzékeltette a dákok ősiségét, majd a dák–római együttélést és összeolvadást: „A föld emberei” és „Róma pecsétje.” Ezt máig is idézik, éspedig olyankor, amikor azt juttatják kifejezésre, hogy vitának helye nincs, mert ott a pecsét... Csakhogy ezt a pecsétet a kommunisták összemaszatolták a nagy harci ének, az *Internacionálé* felhívása – „a múltat végképp eltörölni” jegyében. De mire is jutottak?

Román őstörténet 1949–57-ben

A román kommunisták alig ezren lehettek 1945-ben, de példátlan gátlástalansággal számolták fel „a régi világot”, és megdöbbentő buzgósággal hízelegtek Sztálinnak. Ennek megfelelően írták át a múltat. 1949-ben a negyedik elemisták megtudhatták, hogy miután a rómaiak kivonultak Dacia Traianából, „a szegényparasztok, a városok szegény népe, a rabszolgák mind megkönnyebbülten lélegzettek fel. A birtokosok elmentek. Végre szabadok! A barbárok felszabadították őket, de azoknak, akik a helyükön maradtak, még sok viszontagsággal kellett megküzdeniük.”³ Hát még a történészeknek! Mihai Roller, legendásan tudatlan akadémikus kapta meg a karmesteri pálcát, és a rezesbanda húzta a nótát. 1952-ben – a középiskolai tankönyvben – az egykori elnyomott dák nép már öntudatosabb lett. Kiderült, hogy állandóan fellázadt a római elnyomók és kizsákmányolók ellen. És miután Aurelianus a belső és külső nyomás miatt kénytelen volt kiűriteni Daciát, új korszak kezdődött. „A gótok a szabad dákokkal együtt i. u. 271-ben behatoltak a római birodalom járma alól felszabadított Dáciába.” A rabszolgatömegek „szabad emberekké váltak. Éppen ezért a rabszolgák, a szabad parasztok, a városok szegény rétegei felszabadítóikként fogadták a »barbárokat«. Ilyenformán a lakosság legnagyobb része Dáciában maradt, kapcsolatba lépett a vándor népekkel, és hozzájárult a mai Románia terü-

Vásárbely első hivatásos művészenek, Gosztonyi Józsefnek a rajza egy pusztai pásztortanyáról, tüzelős istállóval, kontyos nádkunyhókkal. (Megjelent: Budapesti Visszhang. Heti Közlöny. 1856/27. szám, július 3-án.)

letének társadalmi-gazdasági fejlődéséhez, mindazoknak a nehézségeknek ellenére, amelyeket a népvándorlás okozott." A román nép így már nem egyszerűen a dák-római nász terméke. Sőt, a rasszizmus nyomasztó emléke miatt – ebben a vonatkozásban – kerülték is a nép fogalmát, és helyette a román nyelv kialakulásáról értekeztek. Ez egyébként történetileg helyesebb, mint a rasszista alkímia. De az új ideológiával feltöltekezett tudatlanok az egészet komikumba fullasztották, amikor ilyesmiket írtak: „A román nyelv kialakulása a hazánk területén élő társadalom ezeréves fejlődésének eredménye.” És természetesen: „Csak napjainkban, népi demokratikus rendszerünk idején kezdődhetett meg a román nyelv kialakulásának tudományos tanulmányozása, J. V. Sztálin zseniális tanításai alapján.” Az 1956-os – javított – kiadásban még szintén ez olvasható.⁴ De ezt az egészet gyorsan el kellett felejteni. És a tudományellenes bohózatban sikerült új fejezetet nyitni – 1958-ban, amikor Roller hirtelen elhalálozott. Elkövette azt a hibát, hogy az 1933-as grivicai sztrájkot értékelő ülésen megadta a szót egy olyan egykori illegális elvtársának, aki kétségbe vonta az aktuális pártvezér – hivatalosan hirdetett – szerepét. A Pártban Ceaușescu referált az ügyről, Roller pedig gyorsan elhalálozott, a pletyka szerint öngyilkos lett, sőt meggyilkolták, valójában a szíve vitte el – negyvenévesen.⁵ Így aztán nem tudjuk, hogy a történészfront élet-halál ura mit szólt volna a tudósok vitájához.

A titkos tudományos vita és tudománytalan utóélete

1958-ban a román őstörténetben új korszak kezdődött. Először a titkos, majd a nyilvános. Két kiváló nyelvész, Alexandru Rosetti és Emil Petrovici egy-egy tanulmányban fejtette ki a hagyományos Erdély-központú dáko–román kontinuitáselmélet tarthatatlanságát. Az etnikai családfa csinosítása helyett a román nyelv kialakulását állították előtérbe, hiszen egy nép akkor alakul ki, amikor a nyelve, és a különböző nyelvi hatások jelzik, hogy milyen más nyelvet beszélő csoportokat olvasztott be. A két nyelvész szerint a román pásztorcsoportok a Balkán-félszigetről vándoroltak fel, a 10. században keltek át folyamatosan a Dunán, és aztán tovább Erdélybe és Moldvába. A 12. században ért véget a román honfoglalás, de tartós megtelepedésre az elkövetkező két évszázadban került sor.

Emil Petrovici a vitában határozottan fejtette ki téziseit. A toponímiából, a helynevekből indult ki. Keményen leszögezte: nincs egyetlen román eredetű folyónév sem, a régi folyónevek szláv közvetítéssel kerültek a románba. A magyar közvetítést mellőzte, mert nyilván nem akarta borzolni a kedélyeket, holott a nagy nyelvészek, akiktől ő is tanult, ezt sohasem tagadták. Petrovici szerint a román helynevek is csak a 14. században jelentek meg. Mindennek oka a pásztor életforma. Kezdetben a románok nomadizáltak, nem volt állandó szállásuk, nyájaikkal és családjukkal vándoroltak, télen a Duna mellékén, nyáron a hegyekben. Ezt a nomadizmust aztán felváltotta a transzhumálás, olyan legelőváltó pásztorkodás, amelynek során már állandó hegyvidéki tanyáikból rajzottak ki a síkvidékekre. A harmadik fejlődési szakaszban a pásztorkodást földműveléssel társították. Persze a geneologizálásról Petrovici sem mondott le, a dák folytonosságot szláv csavarral mentette át, mert szerinte a Daciában maradt dák és latinizált dáko–román népességet a szlávok asszimilálták, ez a szláv pedig már protoromán népesség, ezt pedig a románul beszélő pásztorok romanizálták. A román nyelv akkor alakul ki végleg, amikor számos szláv elemmel olvad össze, és a szintézis révén nemcsak szláv eredetű szavak tömegét vették át, hanem a román nyelv alapjaként szolgáló latin szavak kiejtése is megváltozott, átalakult a mondatfűzés és a szintaxis. A románok aztán asszimilálták a velük együtt élő kunokat, besenyőket és magyarokat is. Petrovici hangsúlyozta azt is, hogy Moldvában a magyar toponímia sok román hely-, folyó- és hegynév alapja. Az asszimiláció folyamata a 12. századtól a 14. századig tartott. Az asszimilálás alapja a románok gazdasági fölénye, hiszen nyájaik révén gazdagabbak voltak, és a gazdagság mértéke az állat volt. (Közbevetés: a kereskedelem és

ipar kulcsszava: *marfă*=áru. Eredete a magyar *marha*. Hatalmas érték a földművelés világában. Jelzi ezt az is, hogy a *feudum*=húbértbirtok is a német *Vieh*=marha szóból származik. Nyugaton is a középkor hajnalán nem egy helyt a marha sokáig váltópénz. Igaz, a románok elsősorban juhtenyésztők voltak, és – mint Makkai László hangsúlyozza – „hosszú, a 12. században a Balkánon megindult és a 16. században Morvaországban végződő migrációjuk során megtanították a dunai vidékek népeit a tömegek mindennapi táplálékává lett juhsajt tartósítására.”⁵ Nem is beszélve arról, hogy a gyapjú milyen fontos nyersanyaga volt a korabeli öltözködésnek.)

Tudjuk, nem szeretjük, ha lepásztoroznak minket, a románok még kevésbé, de Petrovici nem kerülgette a forró kását, hanem beletenyérelt: „ezektől a hegyi pásztoroktól származunk mi, akik megalkottuk a Román Népköztársaságot, akik építjük a szocializmust”. A történészek és régészek viszont nem hagyták magukat. A bolgár–szláv maradványokat átminősítették protorománnak, és a földművelés elsőbbségét hangoztatták, például olyasmit is kitaláltak, hogy éppen a nomád népek állandó jelenléte bizonyítja a dáko–román kontinuitást, mert a latinizált népesség: a protorománság élelemmel látta el a lovasokat. Szép logikai konstrukció, de a nyelvészek aligha gyönyörködtek benne. És ennek esztétikai okai is lehettek. Rosetti régi polgári elem volt, aki korábban a legnagyobb alapítvány egyik vezetőjeként bal- és jobboldali tehetségeket egyaránt felkarolt. Petrovici régi kommunistának számított, Sztálinnak a nyelvről vallott téziseit nem fogadta el, és a rendszerről is kritikusan nyilatkozott, de nemzetközi tekintélye miatt nem bántották.⁷ P. P. Panaitescu viszont régi vasgárdista, kitűnő tudós, de a fasiszta forradalom véresszájú publicistája volt. Ebben a minőségében 1940-ben maga is a románok dákságát hangoztatta, és aztán, amikor rövid időre letartóztatták, a vasgárdista elitnek a kommunizmusba való átmentésére tett javaslatot, hangsúlyozva, hogy össze kell fogniuk mindkét mozgalom közös ellensége, a burzsoázia ellen, de alapvetően azért úszta meg a hosszú börtönéveket, mert ószláv nyelvtudása miatt nélkülözhetetlennek bizonyult. 1958-ban a titkos vitán ő tolmácsolhatta legmarkásabban a történészérveket. Két év múlva megjelent az új *Románia története*, és ebben vándorlásról már szó sincs. A román nép bölcsője Erdély lett. A balkáni kapcsolatokat elfelejtették, mert így kerülni akarták a szomszédos országok történészeivel való konfliktust, és azt is, hogy azok beleszóljanak a román történelembe. Ez a beszűkülés és beszűkítés felsőbb parancsra történt – az egész szocialista táborban. A magyar történetírásban például az lett a jelszó: „mindenki a saját portája előtt söpörjön”. És mindenki félt, ha nem ott söpör, kisöprik.

Petrovici, a hegyi pásztorok büszke maradéka is, a dáko–román kontinuitást vallotta, és aligha az érdektelen ellenérvek győzték meg, mint inkább a helyzet és barátja Constantin Daicoviciu, az egyébként kiváló régész.

Dobrovits Aladár (a kiváló egyiptológus) órán mesélte nekünk, hogy egyszer meg is kérdezte konyakozás közben Constantin Daicoviciut: „Te, Szilárd, miért vallod azt a dáko–román marhaságot?” Mire a válasz: „Ha kell, én azt is bebizonyítom, hogy a románok a kínaiaktól származnak.” A pletyka hitelét bizonyíthatja az, hogy annak a doktorandusznak, aki a románok római származástudatáról értekezett, világosan megmondta, hogy nem hiszi a kontinuitást, és kifejezetten tudománytalannak tartotta a tézist, amely szerint a román nép őrizte volna római származásának tudatát, ezt a származásképzetet későbbi értelmiségi konstrukciónak tartotta.⁸ A dáko–román folyamatosság már olyan szilárd axióma, hogy Daicoviciu megnyilvánulását valósággal szégyenletesnek és tudománytalannak tartják. Pedig csak őszinte volt az idős tudós, akit nyomasztott, hogy időközben kitört az, amit ma már *dacopatiának* neveznek, és pedig az a dogmává emelkedő hiedelem, hogy a románok a dákok olyan egyenes leszármazottai, akiknek nyelvét csak a 18. századtól kezdve latinizálták.

Az 1970-es években a bukaresti párttörténeti intézet a *dacopatia* fellegvára lett. A dákok ugyanis a harci erények képviselői, és ezekre mint egykor a vasgárdistáknak, immár a kommunistáknak is szükségük volt. Az már tudományos oázis a szellemi Szaharában, hogy megjelenhetett Panaitescu posztumusz munkája, amelyben az 1960-as *Románia történetével* szemben a románságot a keleti romanizusból származtatta, és ennek határait alaposan kiterjesztette, úgy, hogy az a Balkán-hegységtől magába foglalja Daciát is.

Hajdan, 1944-ben a vasgárdista szellemiségű sajtó még felpanaszolta, hogy a román filológusok nem nyilatkoznak a dáko–román kontinuitás ügyében, és „így a dák eszméhez olyanok járultak hozzá, akiknek semmi kapcsolatuk nem volt a történettudománnyal, csak a jó érzés vezette őket”. A kommunista hatalom orvosolta a panaszt. De milyen áron? Burebista, a régi dák király Ceaușescu előfutára lett...

Az 1958-as román tézis tudós előzményei

Az 1958-as vita nem véletlenszerű mozzanat a román tudománytörténetben. A román filológiát érdekes sokszínűség jellemzi. Mindig akadnak, akik az árral szemben úsztak. Íme, egy kis botrány. Kirobbantója Radu Rosetti, sajátos alakja a román történetírásnak és szellemi élet-

nek. Kicsit különc, kicsit magányos, aki a saját útjait járta. Egyszerűen nonkomformista, talán az egyik legnagyobb a román kultúrában. Igaz, mint fejedelmi sarj megengedhette magának. És nem is akármilyen, hanem ízig-vérig demokratikus, aki tudott a nép nyelvén. Mint a klasszikus író, Mihail Sadoveanu hangsúlyozta: „úgy beszélt, mint a parasztok, és európai módon gondolkodott”. A csángókról is rendhagyó véleményt tett közzé.¹⁰ De a legnagyobb „bűne” és erénye az volt, ahogy az 1907-es nagy parasztfelkelésről szóló monográfiájában a parasztság jogfosztását megírta, valóságos vádiratot a nagybirtok ellen. Viszont a románok eredetéről szóló értekezéseit próbálták kihasználni ellene. Nem kétséges, eredeti, de durva ötlettel jött elő még egy 1889-es cikkében, amikor azt bizonygatta, hogy a szlávok rabló hadjárataik során a 6. és 7. században a Duna bal partjáról számos latinizált trákot telepítettek a Duna jobb partjára és a Kárpátok vidékére, ahol viszont még éltek korábban latinizált elemek. Később a latin elemek erdélyi túlélésének lehetőségét is elvetette. A hegyekben való túlélés feltételezését egyenesen abszurdnak minősítette, mert szerinte az erdélyi hegyekben nem lehetett elég legelő az állattartáshoz, legfeljebb jelentéktelen törzset lehetett volna eltartani. A Román Akadémia meg is kapta a feladatot, hogy foglaljon állást ebben a kérdésben, de nem tette. A szerző pedig nyugodtan hirdethette, hogy a történettudomány célja az igazság feltárása, egyébként a hazafiatlanság vádjának elhárítására még azt is hangoztatta, hogy a románok 300 évvel korábban jöttek be, mint a magyarok.¹¹ Aztán jöttek nagy nyelvészek, három nagy harcos professzor, akik mint a nyelvészek általában, nem bírták egymást, de maradandót alkottak és iskolát neveltek: Ovid Densusianu (1873–1938) Bukarestben, Alexandru Philippide (1859–1933) Jászvásárt, Sextil Pușcariu (1877–1948) Kolozsvárt.

Densusianu Illíriába helyezte a román őshaza súlypontját, de azt is vallotta, hogy a Dunától északra is élt még jelentős latin elem.¹² Philippide kétkötetes monumentális műve szerint két nagy hullámban vándoroltak fel a románok a Balkánból, az egyik Havaselvét és Erdély déli részeit öntötte el, a másik Erdély északi részeit és Moldvát. Pușcariu ennek kritikáját ígerte, de aztán 1940-ben már ennek említése nélkül fejtette ki álláspontját. És alighanem azért, mert időközben, a '30-as évek derekán Tamás Lajos megírta a legalaposabb könyvet a kontinuitás ellen, és immár csatasorba álltak tudósok is, és belső torzalkodással nem akarták gyengíteni a frontot. Ugyanakkor nem csaltak, hanem érveltek. Pușcariu például kifejezetten hangsúlyozta, hogy a legrománabbnak tartott folyó, az Olt neve is a latinból is átvett *Alutá*ból magyar közvetítéssel került a románba, de ezt a magyar államhatalom számlájára írta. Egyszerűen leszögezte, hogy a román

nép bölcsőjét hiába is keressük, mert ez a nép a Macedóniától Máramarosig alakult ki a pásztorok folyamatos ide-oda vándorlása révén. Ennek a vándorlásnak köszönhető a román nyelv egységes jellege, és nem annak, hogy valamiféle bölcsőnek tartott őshazából rajzottak ki. Paradox módon van némi hasonlóság Tamás és Pușcariu álláspontja között. Mindkettő alapvető jelentőséget tulajdonított a pásztor életformának, csak a magyar tudós szerint a magyar honfoglalás előtt legfeljebb néhány pásztor tévedhetett be Erdélybe. Később maga is megvallotta, hogy könyvét másképpen írta volna meg, de a légkör már nem kedvezett ilyesminek.

Rendes és rendhagyó magyar nézetek

Ennek a román tudománytörténeti fejezetnek van magyar alfejezete is. Ennek pikantériája abban rejlik, hogy magyarok akkor vallották a dáko-román folytonosságot, amikor a románok éppen nem. Már 1710-ben, amikor egy bizonyos Bíró Sámuel arról oktatta ki kilencéves fiát, hogy Noé „egyik jeles maradékja Gyeta nevű familiával” eljött Örményországból, és a Krímtől a Tiszáig terjedő „földet ultielt meg”. Aztán „az gothusok és az gyetákkal vagy dacusokkal öszveelegyedvén kiverék Erdélyből és az egész Daciából az rómaiakat”. Majd jöttek a magyarok Szkítiából, és kiverték a dákokat és gótokat Erdélyből. A románok részben „római vitézek”, részben „római kolóniák” maradéka. De miután a rómaiak maguk lerombolták a dunai hidat „azon légjobeliek közül sokan, és a kolóniák nagyobbara is maradtanak, és a több nemzettségekkel öszveelegyedvén, az nyelvek is változást szenvede sok száz esztendőök alatt”, és így alakult ki a román nyelv.¹³ Kicsit zavaros történet, mert először kiverték a rómaiakat, akik végül is ott maradtak. De 1850-ben Jókai Mór az 1848-as polgárháborút idéző elbeszélésében a román népvészér már egyszerűen úgy szólt népéről, hogy az „a híres dákok s a világhódító légiók *maradványa*”.¹⁴ A magyar író valójában azt adta tovább, amit a pozsonyi liceumban tanulhatott történelemtanárától, aki arról beszélt, hogy Decebál halála „*után oda [azaz Daciába] római gyarmatok, minthogy azon tartomány a háborúk által lakóitól megfosztatott, vitettek által, mely a dákokkal öszveelegyedett gyarmatokból vették a mái Oláhok származásokat. De a szomszéd népek, főképpen a gótok, a rómaiakat ezen új tartományban gyakran háborgatták. Annak okáért Aurelianus császár, midőn magát ellenek nem szegezhetné, az új lakókat onnét elvezette, és Moesiában telepítette le őket; magát pedig a tartományt 274-ik évben a vadak (bitanglók) kényére hagyta.*”¹⁵ Jókai nyilván feltételezte, mint később sok román történész,

hogy a dákok és rómaiak utódai elrejtőztek a hegyekben, és ebben az eredetképzetben csak megerősítette erdélyi utazása, melynek során Verespatakon például azt is láthatta, hogy a házak falába római sírköveket építettek be. (Ezek nemsokára eltűnnek, mert az aranykitermelés érdekében mindent elpusztítanak, bár még a Román Akadémia is tiltakozott.) Egyébként a magyar történetírás egyik alapító egyénisége, Szilágyi Sándor is ezt a dák-római kontinuitást vallotta, és a székelyek hun származását.¹⁶ A régész Torma Zsófia is hangsúlyozta az erdélyi románok ellenében, hogy a románok a dákok leszármazottai is,¹⁷ igaz, a Kárpátokon túl az 1860-as évektől már egyre többen felvették a dákokat a nemzeti családfára, ami a nacionalista misztika megnyilvánulása. Csakhogy a magyar ősrégésznőt nem nacionalista (hátsó) gondolatok vezették, hanem az ember és kultúrájának folytonossága, az erdélyi népszokásokban az emberi érzelmeket kifejező ősi szimbólumok folytonosságát kereste és látta. Úgy vélte, hogy Hunyad megyei leletei *„érthetővé teszik a népek civilizációjának, sőt az emberiség egységes eredetének kérdését, különösen a vallások alakulásának és fejlődésének történetét, hogy miként keletkeztek Babilon-Akkád népének szellemi életében vallási és kulturális állapotának olyan mozzanatai, melyek geográfiai és kronológiai folytonosságukban nemcsak a dákok, hanem a mai néplélek és népélet nyilatkozataiban szent hagyományként tűnnek fel, mint az elmúlt idők örökbecsű maradványai”*.¹⁸ Az ilyen univerzalista törekvéseket a családi és a nemzeti őskultusz megnyilvánulásai fogják közre. A 17. század fordulóján Esterházy Pál nádor kitalálta magának azt a családfát, amely Decebál szépapjával, Dodo dák királlyal indul, és Dracula, Oláh Miklós, Hunyadi János egyaránt megtalálható rajta. Ez részben a nemesi demonstrációs effektus megnyilvánulása, részben annak az igénynek a szimbolikus kifejezésre juttatása, hogy Erdély egyesüljön Magyarországgal.¹⁹ Hiszen a bizánci történetíróknál a Dacia Erdélyt jelentette, ugyanakkor olykor a magyarokat is dákoknak nevezték.²⁰ De főleg a románokat, mert a hajdani Daciában laktak. Ezt tette a legismertebb 15. századi bizánci történetíró, aki arról hallott, hogy a magyarok a Balkán-hegység körül élő gétáktól, vagy éppen a dákoktól származnak. A balkáni és dunai románok eredetéről viszont mit sem tudott.²¹ Perecsényi Nagy László, aki a 19. század első két évtizedében Arad megyei kisbirtokán ontotta írásait, a magyarok őseiként is számon tartotta őket.²² És miután a dákok vegetáriánusok voltak, minden vegetáriánus nyugodtan őseinek vallhatja a dákokat is. Így még a dákok sem választanak el, hanem összekötnek minket, magyarokat és románokat. De hagyjuk a tréfát!

*

Valljuk meg, Petrovici és Rosetti 1958-as elmélete nem különbözik a magyar tudósok álláspontjától. Árnyalatok pedig mindig voltak és lesznek, mert mint Tamás Lajos az ötvenes évek dereka felé egy magyar–román tudományos ülészakon mondta, „*ahány kutató, annyiféleképpen vélekedik a román nép és nyelv keletkezésének területéről*”.²³ A légkör azonban egyre mérgezetebb lett. Makkai László volt az első, aki az 1970-es évek derekán vitacikkben cáfolta a kontinuitás tézisét, aztán a '80-as évek derekán az *Erdély története* című gyűjteményes munkában és annak rövid változatában összefoglalta mindazt, amit magyar tudósok, őt magát is beleértve, addig összehoztak, és ez nagyjából egybevág az 1958-as román nyelvésztézisekkel. De miért csodálkoznánk? A tudománynak megvan a maga autonómiája, és a tudományos spekulációknak is. De mindig politikai gyanakvás övezi. Jellemző, hogy az 1980-as évek derekán Gottfried Schramm a román nép kialakulásának és vándorlásának történetét azzal kezdte, hogy a román etnogenezis vizsgálata „már régóta feladata lett volna más, az Erdélyért folyó harcban nem érdekelt országok kutatóinak”, akik „szigorú távolságot” tartanak „minden balkáni perpatvartól”.²⁴ Más szóval, magyar és román ne írjon a témáról, mert gyanús. Egyébként Schramm a legnagyobb elismeréssel adózott a magyar nyelvészek és történészek – Tamás Lajos, Knieszsa István, Gáldi László, Makkai László – e téren felmutatott teljesítményének. Paradox módon, Nyugaton, ahol jó néhányan – és a tudatlanok ma is – a román eredetvitát magyar provokációnak tartják, egy nagy bizantinológus még 1970-ben egyértelműen leszögezte: „*A 6. és 7. századi szláv inváziók a Balkán nagy részén megsemmisítették a római és keresztény kultúrát. Semmilyen forrás nem maradt fenn, hogy elmondja nekünk, mi történt az őslakossággal, azokkal az illírekkel és trákokkal, akiknek sikerült túlélniük a romboló áradatot. Ezek közül a bennszülöttek közül néhány, részben vagy teljesen romanizált csoport, valószínűleg a hegyekbe húzódott a szlávok elől. A 10. és a 11. században dokumentumok tanúskodnak a két nép felbukkanásáról a Balkán-félszigeten: ezek a vlahok [románok] és az albánok. Erede-tük ellentmondásokkal teli. Manapság a legtöbb tudós a vlahokra mint félig romanizált balkáni őslakók leszármazottaira tekint, akiket a szláv hódítók kényszerítettek a hegyekbe. A középkorban nomád, román nyelvű pásztorokként bukkannak fel hegyi rejtekeikből, a Haemusból, a Rodopéból és a Pindoszból, majd leereszkedtek Trákia, Makedónia és Thesszália alföldjeire.*”²⁵ És aztán átkeltek a Dunán...

Egyébként nem Erdélyért folyik a harc, hanem az erdélyi magyarok léteért és jogaiért. Hiszen a dáko–román folytonosság dogmájának árnyékában a magyarok szörnyű agresszorok, akik betelepedésükkel megakadályozták a román nemzeti egység kialakulását. Ez volt az

1970-es években a tízkötetes *Románia története* alaptézise, de a mű nem készült el, az öreg tudósok elszabotálták, mert nem akarták magukat és hazájukat kompromittálni. Ma pedig az 1958-as vita alighanem azért marad különösebb említés nélkül, mert kompromittálónak tekintik. Csak kérdés, kit és mit kompromittál? És kinek és minek szolgál a dicsőségére? A prózai vitára való emlékeztést záró kérdés költői. A baj az, hogy a válaszok alaposan megoszlanak. Van, aki a nyelvészeket tartja hazaárulónak, a történészeket pedig nemzetmentőknek. Van, aki fordítva. De ha a vita anyaga megjelent volna, akkor az érvek és ellenérvek forgatagában kiderült volna, hogy a tudomány a tudományról szól, az öncélú kíváncsiságról. De ez kinek kellett akkor – és netán ma?

JEGYZETEK

¹ I. I. Russu: *Etnogeneza românilor*. Buc. 1981. 227.

² Andrei Măgureanu: *Dezbateri privind etnogeneza românilor în anii '50 de la manualul lui Roller la tratatul de istorie*. http://www.scivajournal.ro/pdf/sciva%203-4_2007/06.pdf

³ *Románia története és földrajza*. Bukarest, 1949. 19.

⁴ *A Román Népköztársaság története*. Szerk. M. Roller. Buk. 1952. 58., 88.

⁵ http://www.historia.ro/exclusiv_web/portret/articol/moartea-lui-mihail-roller-controllerul-istoriei-nationale; http://adevarul.ro/locale/bacau/biografia-mihailroller-principiul-falsificator-istoriei-romanesti-sfarsit-infamul-lider-bolsevic-sectiei-propa-ganda-agitatie-1_55fad0d3f5eaafab2cb54f48/index.html

⁶ Makkai László: *Az európai feudalizmus jellegzetességei*. Bp., 1987. 115.

⁷ Ionuț Filipescu: *Lingvistul Emil Petrovici sub „lupa” Securității*. http://www.historia.ro/exclusiv_web/portret/articol/lingvistul-emil-petrovici-lupa-securit-ii (2017-01-10)

⁸ Adolf Armbruster: *Romanitatea românilor*. Buc. 1993. 278.

⁹ D. Tilea: *Problema dacică*. *Universul literar*, 1944. jún. 1. 16. sz.

¹⁰ Miskolczy Ambrus: *Előszó*. Radu Rosetti, Meinolf Arens, Daniel Bein, Demény Lajos: *Rendhagyó nézetek a csángókról*. Bp., 2004. 5.

¹¹ Radu Rosetti: *Regretabil! Viața românească*, 1909. 6. sz., 361–372.

¹² Ovide Densusianu: *Histoire de la langue roumaine*. I. Bucarest, 1929. 288–289.

¹³ OSZKK, Oct. Hung. 13. *Jus publicum Transylvaniae pro captu filioli Sámuélis Biro, annorum IX, per questiones et responsiones accomodatum*. Anno 1710. 6., 11.

¹⁴ Jókai Mór: *Forradalmi és csataképek*. 1850. 24.

¹⁵ Pozsony, Evangélikus Líceumi Könyvtár, köteg: 144-3. Magyarország Történetének Tudománya, melyet oskolai élésre öszve irt Zsigmondy Sámuel, a Pozsonyi Ágostai Vallástételt követő Evang. Fő Oskolának rendes Tanítója. Pozsonyban 1832ik évben.

¹⁶ Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel művelődésére*. I. Pest, 1866. 8–12.

¹⁷ Gyulai Pál: *Torma Zsófia levelesládájából*. Bukarest, 1972. 34–35.

¹⁸ Torma Zsófia: *A toradosi őstelep*. Hunyadvármegye földjének története. Szerk. Téglás Gábor. Bp. 1902.

¹⁹ Nagy Levente: *A holló, a gyűrű és a sárkány jegyében*. Bp., 2014. 75–77.

- ²⁰ Petre Diaconu: *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et aux XIIe siècles*. Buc. 1978. 36.
- ²¹ *A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai*. Szerk. Baán István. Bp., 2013. 207., 213.
- ²² Miskolczy Ambrus: *Perecsényi Nagy László cikkei a románokról*. [Forrásközlés bevezetéssel] *Europa Balcanica–Danubiana Carpathica*, 3. 1998. 299–329.
- ²³ *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. 1955. VII. k. 3–4. sz. 389.
- ²⁴ Gottfried Schramm: *Korai román történelem*. Debrecen, 1997. 29.
- ²⁵ Dimitri Obolensky: *A Bizánci Nemzetközösség*. Bp., 1999. 21.

MOLNÁR TAMÁS FRANCIA ARCÉLE

S. Király Béla

Molnár Tamás impozáns hagyatékának francia nyelvű részét áttanulmányozva sajnálatosnak tartom, hogy a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben, illetve a rendszerváltoztatás elején írt francia könyvei nem olvashatóak magyarul. Nincs róluk tartalmi kivonat, tanulmányokban nem hivatkoznak rájuk. Az alábbiakról van szó: *La Gauche vue d'en face*; *L'Animal politique*; *Le socialisme sans visage*. *L'avènement du tiers modèle*; *Le modèle défiguré*. *L'Amérique de Tocqueville à Carter*; *Tiers-Monde. Idéologie. Réalité*; *L'Europe entre parenthèses*; *L'Américanologie. Triomphe d'un modèle planétaire?*, valamint Alain de Benoist filozófussal folytatott *Éclipse du sacré* című párbeszéde.

Szerzőjük következetesen szembement a korában uralkodó keleti és nyugati ideológia fősodrával, hiszen már fiatalon vallotta, hogy a „történelmi szükségszerűség” eszmerendszerét utólag állítják elő. És nem hitt a megjósolt trendekben sem. Gyakran állt fel íróasztala mellől és vette nyakába a világot. Kitartó terepmunkát végzett: a dél-afrikai, dél-amerikai és ázsiai politikai berendezkedéseket, a helyi problémákat olyan jól ismerte, mint Európát, ahol férfivá érett, illetve Észak-Amerikát, ahol tanított és élt.

Molnár Tamás fenti művei – ha nem is mindegyik és nem ebben a sorrendben – megjelentek angol, német, olasz, spanyol, portugál nyelven. Illő, hogy legalább vázlatosan magyarul is közzétegyük könyvei kivonatát, noha a bennük megfogalmazott eszmefuttatásokból, érvekből sokat felhasznált a rendszerváltoztatás után Magyarországon megjelent cikkeiben, tanulmányaiban, könyveiben. Főleg a Kairosz kiadónál 2006-ban megjelent *Az atlanti kultúra kibontakozása* című kötetében. Könyveit Európán és Észak-Amerikán kívül forgalmazták Dél-Amerikában és Dél-Afrikában is, hiszen mindhárom kontinens egyetemem, főiskoláin tanított hosszabb-rövidebb ideig, és cikkeket is publikált a helyi sajtóban. Temérdek írása, tanulmánya, esszéje, konferencia-előadása olvasható eszmei hazája, a klasszikus francia kultúra nyelvén.

A magyar katolikus filozófus hazai recepciójának töredékessége több tényezőre vezethető vissza. Az egyik ok éppen a francia nyelv. Magyarországon – néhány üdítő kivételtől eltekintve – a legfontosabb angol nyelvű műveit fordította le dicséretes módon Mezei Balázs. A francia nyelvű könyveiben megfogalmazott gondolatait a rendszerváltás utáni magyar publikációiban csak részben ismételte meg, ráadásul a fiatalon vagy érett korában franciául írt tanulmányaiban, esszéiben, könyveiben tapasztalható lendület lelassul, a Párizsnak, Európának szánt intelmeit, javaslatait – az eltelt évek tapasztalatainak birtokában – idehaza már csak takaréklángon tartotta. A közép-kelet-európai változásokhoz fűzött reményeiből alig valósult meg valami. Tapasztalhatta, hogy az általa kárhozottat atlanti kultúra, a konzumidiotizmus Kelet-Európában is terjed.

Mellőzve itt a kilencvenes évek magyarországi, dominánsan balliberális ideológia intézményi, személyi gáncsoskodásait, a magyar Molnár-recepció töredékessége írásainak tematikai sajátosságára is visszavezethető. Az Egyesült Államokban írt angol nyelvű könyveinek magyar fordításai a vallás és egyház, a kultúrkritika, a filozófia, a politológia kérdéskörét tárgyalták változatos megvilágításban, egyazon mag körül.

A franciáknak szánt könyvei – noha részben fordítások angolból – ideológiai, politikai jellegű küzdelmeinek a szellemi lecsapódásai: a francia és az európai szellemi életben uralkodó baloldalt veszi célba, és élesen bírálja a világról szóló, amerikai elbeszélési módot is. Könyveit aprólékos filológiával kell majd összehasonlítani más témájú publikációival, mert gyakori a különböző nyelveken, időpontokban és témákban írt publikációi közt az átfedés, amelyre néha maga is utal. Életművéből lepárolható egy igen erős szellemi attitűd, a franciáknak szóló üzenet, amely egyben Európa- és magyarságféltés is. Szellemi arcának francia profilja nélkül tehát nem érthető meg életműve, munkásságának motivációs hálója. Egyszóval: a francia Molnár ismerete megkerülhetetlen az angolszász világban is otthonosan mozgó, főleg angolul publikáló, és a magyar identitáshoz mindvégig ragaszkodó filozófus teljes megértéséhez. Az alábbiakban franciáknak szánt könyvei ismertetését adjuk közre, saját fordításban idézve néhány mondatát.

Szemtől szemben a Ballal*

E könyvével vált ismertté a francia kultúrkörben. A hagyatékában található sajtókivágatok dokumentálják a nagy visszhangot. Az *Egyház* –

---

* *La Gauche vue d'en face*. Éditions Seuil, Paris, 1970

1956 – A forradalom napjai: a Mórícz Zsigmond körtér

évszázadok zarándoka című könyvének (Szent István Társulat, Budapest, 1997) 128. oldalán Molnár – utólag – így foglalta össze e könyvében kifejtett baloldalkritikáját: a baloldal jellemzője az „állandó nyughatatlanság és agitáció, hogy a valóságba ültessenek egy utópikus képzetet; miután átültették, nyomban megcsontosodik, de a történelem dialektikus mozgása előkészíti az újabb utópiát, s ez így megy tovább. Ennélfogva a baloldalnak hasznára válik, hogy lehetetlen célokkal áll elő, mert kedvezőtlen fényben tudja feltüntetni a jobboldalt, amiért az, állítólag, begyepesedett, vagyis ragaszkodik az „itt és most”-hoz, a konkrétumokhoz. Ezért a kommunista rendszerek összeomlása nem temeti majd maga alá a marxizmust és általában a baloldal tevékenységét.”

A francia kiadókkal folytatott vastos Molnár-levelezés igen fontos dokumentum a hatvanas-hetvenes évek szellemi miliőjének tanulmányozásához. 1969 júliusában – Charles de Gaulle elnök távozása után néhány hónappal – az *Esprit* (Szellem) című folyóiratban megjelent

Molnár *Holtponton a baloldal* című esszéje. A nagy sajtóvisszhang hatására a folyóirat vezetője, Jean-Marie Domenach kinyitotta előtte a Seuil kiadó kapuját. És nem bánta meg. Még az ellenséges *Le Monde* napilap is reklámozta 152 oldalas könyvet, amely sokáig a vallásos és teológiai tematikájú könyvek eladási listájának nyolcadik- kilencedik helyezettje volt. Az alábbi napilapokban, folyóiratokban jelent meg erről és a későbbi francia Molnár-könyvekről elemzés, cikk vagy híradás: *Le Figaro*, *Valeurs Actuelles*, *Echo du Centre*, *France Catholique*, *L'Homme nouveau*, *Aspect de La France*, *La Revue de L'Afrique*, *Journal de France*, *Le Pamphlet Lausanne*, *Le Monde Diplomatique*, *Le Nouvel Observateur* (a híres Jacques Julliard, majd Jean Daniel írt róla elemzést), *Rivarol*, *Itinéraires*, *Syndicats*, *La vie Française*, *Sud-Ouest Dimanche*, *Cité Liberté* és a *Revue de la Politique Française*.

A kor uralkodó narratívájával ellentétben Molnár szerint a forradalmakat nem az elmélyülő társadalmi elégedetlenség váltja ki, hanem az értelmiség „élcsapatának” aknamunkája. Ezeket pedig nem az elesettek sorsa miatti empátia vezérli, hanem utópikus álmaik minden eszközzel történő megvalósítása. Irományaik, propagandamunkáik fényes ösvények az eszményinek képzelt társadalom magaslatai felé. Őszinte vagy megjátszott lelkesedésükkel nyomást gyakoroltak az eseményekre, hogy azok az egzaltált álmaikhoz igazodjanak. A valósággal találkozva aztán lassan elhervadnak, mint Mitterrand rózsái 1983-ban. Frappánsan fogalmazott a kiváló baloldali esszéista, Jacques Julliard, amikor Molnár könyvét ismertette a *Nouvel Observateur* 317. számában, 1970. december 13-án: „Ismét egy könyv a baloldal ellen: alig érdemelne figyelmet, ha a hárem belsejéből jönne. Am máshonnan érkezik: üdvözljük Thomas Molnart, aki 1970-ben, ritkán látott bátorsággal vallja meg jobboldaliságát, és szemtől szembe mond ítéletet a baloldaltól, amely neki – egyébként – se inge, se gatyája. Napjainkban minden baloldali Franciaországban: a munkások és a tisztviselők, a proletárok és a burzsoák, az egyetemisták és a professzorok, a modern zene és az avantgarde-színház, az erotizmus és a jó érzés, a lélekelemzés, a nyelvészet, a divat, a rövid vagy a hosszú és a heti sajtó. Tehát minden – kivéve a választókat.”

Amint a baloldal megszerzi a hatalmat, rendre azzal szembesül, hogy elvei „tisztán” megvalósíthatatlanok. A konkrét világ szükségletei, követelményei felülírják a gondolat- és viselkedésmérnökök plánumait, összezavarják a médiaórségnek az új világ VIP-páholyába nyíló, politikailag korrekt beléptetőrendszerét. Néhány példa: Lenin NEP-politikája, Sztálin rendőrállami kényszere, a francia baloldali kormány szuezi intervenciója, a marxista álarcot ledobó német SPD, amint a fogyasztói társadalomigényeihez fazonírozza magát, az olasz szocialisták koalíciója a megvetett „klérussal” a kormánytöbbség biz-

tosítására. A baloldali politikusok lelkiismereti problémáit nem annyira a belső cenzor, hanem a közügyek intézését nem vállaló, a szerkesztőségi asztaloknál, a keverőpultoknál maradt egykori harcostársaik kihangosított morális hetvenkedése okozza. A baloldal – állapítja meg Molnár – a közvetlen politikai és gazdasági felelősséget nem vállaló értelmiség alkalmi csoportosulása, amely hol itt, hol ott rágja át a létezés megtartó hálóját.

A magyar katolikus gondolkodó az 1968-as baloldali diákmozgalmi magatartás gyökereit és más, korábbi és későbbi baloldali csinnadrattákat a keresztény gnosztikus gondolkodókig vezet vissza, akik szerint a teremtett világ rossz és kibírhatatlan, nem lehet egy jó szándékú Isten műve. Egy sátáni demiurgosz kényszerítette arra a Teremtőt, hogy átengedje a szellemi szubsztancia egy részét, amelyből aztán kifaragta az embert. Az emberiség a rossz jegyében él, de az isteni állapot után vágyakozik. Ám van remény: az ismeretek (gnosis), a tudásszerzés útján, egyes emberek – a beavatottak – felléphetnek a rossz ellen. (A megtestesült rossz végső soron a többségi társadalom.) A beavatottak feladata, hogy elvezessék az emberiséget az üdvözültek honába, azaz visszaszerezzék a szellemi szubsztanciát a demiurgosztól, és azt jó célokra fordítsák.

A baloldal abba az illúzióba ringatja magát, hogy az emberiség – egyedeiben és csoportjaiban – a végtelenségig tökéletesíthető, egészen az egyetemes testvériség mennyei állapotáig. Ezért mindent felszámolna, ami az emberiség múltjából szervesen származik: a családot, a tulajdont, a természetes hierarchiát, a hagyományt, a hitet egy transzcendens Istenben. És hol teljesedik majd ki a földi mennyország? Kitalálták: az Egyesült Államokban! A kötet egyik fejezetének címe: Egyesült Államok, az új utópia.

A vérbeli politikus*

Molnár e könyvében tapintatlan kérdéssel provokálja francia olvasóit: képes-e feltárni a politika tudománya a társadalmi igazságot, vagy megelégszik az előítéletek további dúsításával? A válasza kritikus: a demokrácia ideológiáját kiszolgáló politikai elméletek az előítéleteket erősítik. A nagyesszé 219 oldalon ismét az uralkodó ideológia elé tart görbe tükröt. A címet lehetne az arisztotelészi *zoon politikon* mintájára *közösségi élőlénynek* fordítani, de a hitvitázó hangvételéhez

* *L'Animal politique*. Editions de la Table Ronde, Paris, 1974

igazodva a brutális politikai állapot kifejezés a jobb. Arisztotelésztől származik az embert politikai (politikai) állatnak tartó meghatározás, amellyel annak társadalmi mivoltát hangsúlyozta. Molnár attól tart, hogy e szópárosból a politikai jelző a modernitásban lassan elkopik. Józan, konkrét megfigyelésekre és abból leszűrte politikai reflexiókra van szükség – állítja –, melyek nem távolodnak el a tapasztalati világtól. Bírálja a historicizmus és a futurológia divatját, mely szerint előre láthatóak az emberiség jövőjének fő tendenciái. Molnár szerint a világ nem a demokratikus liberalizmus ideológiája által előírt-megjósolt modell felé konvergál, hanem továbbra is a nagy tömbökre oszlik: a nyugatira, a kommunistára és a harmadik világra.

A nyugati liberalizmus értelmezési paradigmája sorvadóban, a valódi hatalom pedig nem a démosznál van. Az átköltözött a nyomásgyakorló csoportokhoz, a médiához, az egyetemi oktatást a maguk képére formáló radikális kisebbségekhez. A választott képviselőt ezek vonják felelősségre, ezek számoltatják el – nem a választóik. Molnár szerint a demokrácia leglelkesebb támogatója éppen a negatív jelzőkkel elhalmozott jobboldal, míg a legélesebb kritikusai a baloldaliak. A demokrácia mindinkább a közepszerűség érvényesülésének rendszere, amelyet a türelmetlen, a felvilágosítás missziójával „terhelt” baloldali ideológusok, jövőmondók megvetnek. Az átmeneti jólét elégedetté teszi a nyugati állampolgárt és tunyává a civilt. Az elégedettség konzerváló hatású, a status quót kedveli, és gátolja a baloldalt utópikus tervének kivitelezésében. A kiábrándult baloldal – a politikailag dinamikusabb elem – előbb a „sikeres” marxista „demokrácia” felé fordult, majd csodálni kezdte a harmadik világot, annak totalitárius vonásait mellőzve. Tehát a baloldal utópiát követ, és a demokráciát pusztán átmeneti szakasznak tekinti. És úgy kívánja növelni a szükségét szenvedő „harmadik világ” életszínvonalát, hogy közben csökkentené Nyugat termelékenységét. Holott a harmadik világ nem demokratikusan „fejlődik”, a kommunizmus – ez az újfajta despotizmus – pedig a gazdasági alulteljesítéstől szenved. *„Amit nem vesznek észre: a kommunizmus – amely elfogadhatatlan világképként és életformaként is – ahová betette a lábát, befagyasztotta a megelőző társadalmi és életmódbeli állapotokat: a burzsoá életformát és a nacionalista ideológiát.”*

Ami a gyarmati kényszer alól felszabadult „harmadik világot” illeti: az éppen ellenkezőjét teszi, amire Nyugat és Kelet szeretné csábítani. A dekolonizáció ugyan világszerte egybeesett a baloldali eszmék kirajzásával, de Afrika, Ázsia vagy Latin-Amerika országainak többsége előbb vagy utóbb karizmatikus/despotikus vezető befolyása alá került. Molnár kiemeli, hogy milyen károkat okoz a „harmadik világban” a nyugati baloldali ideológia nyomásgyakorlása, mivel rosszindulatú, demagóg kritikával illetnek minden olyan eredményt, amelyet nem az

1956 – A forradalom napjai: az Astoria a Rákóczi út 4. ablakából

ő égiszük alatt érték el. Noha a harmadik világ autoriter rendszereit átmenetinek tekintették, végül ez a berendezkedés vált véglegesé.

Mindhárom tömb egy monolit berendezkedés felé tart, és a bruttó nemzeti termékkel méri teljesítményét. Ezt nevezzük „közgazdaságizmusnak”, hiszen a gazdasági mutatószámok ideológiai célú altatóeszközök. E szakma érdemtelenül nagy szerephez jut napjaink politikai döntéseiben, számszaki adalék a hatalmi elitek technokratikus szlogenjéhez. Molnár arra is figyelmeztet, hogy Nyugaton a termeléssel járó fegyelmezett mentalitás, a protestáns etika kimerülőben. Azok, akik – mint Jacques Maritain – a Nyugat és a Harmadik Világ közti életszínvonal-kiegyenlítődést sürgetik, feledik, hogy korábban Nyugat dinamizmusa teremtette meg a szükséges erőforrásokat. A baloldal által áhított Egyetemes Köztársaság az igénytelenség, a közép-szer helyszíne. A „demokrácia” mellett a másik kétértelmű fogalom,

a „szocializmus” Keleten primitív diktatúrákhoz vezetett. A marxista ideál mindig a glóbusz alulfejlett régióiban ragadja meg a fantáziát.

Nem minden kontinens osztja a parlamentáris váltógazdaság mítoszában élő nyugatiak háború-félelmét, akiknek a szavakban agresszív szocializmusa a szocializmusellenességgel folytat iszapbirkózást, és a média-indoktrináció hatására, a baloldali értékek alapján mér mindent. Ezért Nyugat is egy rejtőzködő monolit rendszer felé tart, akár csak Kelet és a harmadik világ.

Az atlanti világ egyre kevesebb autoritást tud felmutatni. E baján a „történelmi szükségszerűség”, a „történelem értelme” sem segít, hiszen ezekkel csak az asztali lámpa fényében lehet sütkérezni. Csak úgy tudunk helyes politikai filozófiát kidolgozni – hangsúlyozza Molnár –, ha megszabadulunk az utópista eszmék kényszerképzetétől, és visszatérünk a klasszikusokhoz, akik még rendelkeztek a valóság iránti érzékkel és tisztelettel. És csak a transzcendencia felé nyitott ember képes méltóan kapcsolatban lenni az őt körülvevő világgal. A politika kiegészítendő azzal, amit meg akar haladni a modernitás kezdete óta.

E könyvnek *A demokratikus utópiától a politikai realizmusig* alcímet adnám.

Az arc nélküli szocializmus. A harmadik világ felemelkedése*

Molnár ezúttal kora uralkodó felfogásának másik szegmensét veszi szemügyre, miszerint a liberális-kapitalista és a marxista rendszer konvergál egymás felé. A végén megállapítja, hogy nem egy „emberarcú szocializmus” felé tart a világ, hanem egy monolitikus birodalom felé, amelynek kiemelt fontosságú összetevői a hadsereg, a jóléti sovinizmus, a meghatározó világkép nélküli, pusztán ideológiai szlogenné váló szocializmus. Az uralkodó média és felkapott elemzői a polipkarú államok létezésén sajnálkoznak, pedig épp hogy az állam meggyengülése a bajok fő forrása. A kommunista államokban egy párt monopolizálta a hatalmat, a Nyugaton meg az uralkodó liberális nyomásgyakorló csoportok hálózatai.

Nyugat hatalmas folyamatosan csökken, hiába áztatja magát, hogy a világra és az utókorra olyan modellt hagyományoz, melyet lehetetlen megkerülni. Ugyan a demokráciát, a haladást és a választó-

---

* *Le socialisme sans visage. L'avènement du tiers modèle.* Presses Universitaires de France, Paris, 1976

kat ajnározza a média, a jelszavak mögötti rögválóság mást mutat Molnárnak: az untilag ismételt politikai kategóriák mögött egy új világ szökken szárba, és leveti magáról a nyugati ideológia fogalmi páncélját. Az állam helyett a deklarációk szintjén a civil társadalom kontrollál mindent. Csakhogy a civil társadalom nevében névtelen nyomásgyakorló csoportok, bankok, adóparadicsomos háttérű ipari-kereskedelmi csoportosulások, a hierarchikus szervezettségű média, illetve mindezek alkalmi összefonódásai határozzák meg az „állampolgárok” mindennapjait. E civiltársadalmi entitásokat nevezi Molnár „neofeudalitásoknak”, és a könyvének bírálói – pl. a *Le Monde Diplomatique* 1976. május 24-i száma – e fogalom értelmezési lehetőségét vonják kétségbe.

Molnár szerint a balliberális Nyugat elringató illúziója a konfliktusok nélküli, tökéletes társadalom. E szempontból több hasonlóságot talál a liberális, illetve a kommunista társadalmak között, mint gondolnánk. A lényeges különbség, hogy nyugaton az állam mint önálló entitás csak nyomokban létezik. Molnár a nyugati ideológia falóvára mutat, jelezve, hogy ezzel akarják meghódítani Tróját, a harmadik világot. Már a feltörekvő világ harmadikként való megjelenése is ideológiai lépés, mind a liberális-kapitalista Nyugat, mind a kommunista Kelet részéről. Ugyanis mindegyik a maga képére szeretné formálni azt.

A nyugati demokrácia ideológiája elhasználódott, nem vonzza a „harmadik világot”. Igaz, hogy a nyugati egyetemeket megjáró elitjei ideig-óráig a varázsa alá kerülnek, de előbb vagy utóbb autokratikus berendezésű államok kialakulásában segédkeznek, vagy demokratikus, illetve kommunista jelszavakkal feldíszített diktatúrák létrejöttében érdekeltek. A „harmadik világ” vezetői kacérkodnak ugyan a marxizmussal is, de csak azért, hogy felhasználják a maguk hatalmi céljaikra, ezért a szocialista oromzat megtévesztő.

A „szocializmus” fogalmát Molnár idézőjelben említi, helyette a monolitizmus fogalmát ajánlja a harmadik világ lényegének a megragadására, amelyben egy-egy karizmatikus vezető, vagy leválthatatlan pártkonglomerátumok főnöke sajátítja ki a hatalmat. Aztán, hatalmát igazolandó, irányelveket léptet életbe a népre, a nemzetre vagy a haladásra, a fényes jövőre hivatkozva. Még Indira Gandhi is azt gondolta, hogy a pártpluralizmus külföldi érdekeket szolgál. Molnár szavának a „harmadik világban” súlya volt: életrajzát követve tudjuk, hogy nem az akadémiai vagy az egyetemi íróasztal mögül osztotta az ész, hiszen kora legszenvedélyesebb világjárója volt. Több földrész egyetemlein, főiskoláin tanított, állandóan úton volt Észak-Amerika és más kontinensek között; kormánytagok, állami vezetők kérték ki

tanácsát. Az Egyesült Államok és Európa szellemi életében viszont marginalizálódott.

Összegezve: Molnár számára a „harmadik világ” sem különb, mint a megelőző kettő. Állampolgárait a politikai autonómiától éppúgy megfosztja, mint a marxista modell. Viszont a jövő még előtte áll, szemben Nyugattal, amelynek lassan csak a múltja maradt. „Lényegében Thomas Molnar megelégszik a különböző létező rendszerek hiányosságainak és torzulásainak a számbavételével, anélkül, hogy megoldásokat is ajánlana. Úgy tűnik, hogy gondolkodását a monarchia iránti nosztalgia befolyásolja...” – jegyzi meg Michel Mourlet a *Valeurs actuelles* folyóirat 1976. május 16-i számában.

Talán ezért tudta gondolatébresztő szempontból értelmezni a világot. És ezért nem támogatta még a rendszerváltoztatás után sem egy róla szóló konferencia megrendezését a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának oly demokratikus bizottsága.

Az eltorzult modell*

E könyv borítóján – mintegy megelőlegezve a jövődő katasztrófát – a World Trade Center látható. A hátoldali szöveg szerint az Egyesült Államokat bemutató legtöbb francia nyelvű könyv vagy a kritikátlan csodálat, vagy a társadalmi ellentétek felnagyításának bűnében vétkezik. Molnár az uralkodó liberális ideológia ferde nézőpontját teszi a helyére, Alexis de Tocqueville *A demokrácia Amerikában* című klasszikus művétől inspirálva és azzal feleselve. A francia kultúra emlőin felnőtt szerző – a „megfordított Tocqueville” – könyvének apropója: a híres mű megjelenése óta százötven év telt el, és ez kellő távlatot ad ahhoz, hogy elemezni lehessen az amerikai társadalom mutációit.

Molnárt – az Amerikába költözött európaiakat – hasonló szemléletmód és objektivitásigény vezérli, mint nagy elődjét. Ám Tocqueville idejében az Egyesült Államokra demokratikus eszményként tekintettek Európában – például a kortárs Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* című kitűnő könyvében –, míg napjainkra e modell igencsak „eltorzult”. Darabjaira szedi az amerikai ideológia gépezetét, és megmutatja, hol koptak el, hol illeszkednek rosszul alkatrészei a belpolitikában, a kultúrában, a mindennapi életben, az etnikai konfliktusokban és a külpolitikában. Amerika hivatalos önképe egyszerre

---

* *Le modèle défiguré*. Presses Universitaires de France, Paris, 1978

1956 – A forradalom napjai: a Műegyetem kertje, a háttérben ágyúkkal

messiási és naiv; erőszakos a saját gazdasági érdekeinek érvényesítésében, és veszélyes utópiát terjeszt a világban – különösen Európában – a mindenható indulatával. Továbbra is vezető birodalom, de egyre nehezebben bírja szusszal.

Molnárt – aki szokása szerint évente hazalátogatott Párizsba – 1968 májusában szokatlan látvány fogadta. Nem lepődött meg, hiszen amit a párizsi ifjoncok és haszonélvező felbujtók a hajdani francia forradalom megismétlésének vélték, az csupán utánzata volt annak, ami az előző évben történt jó néhány amerikai egyetemen. A jómódú apukák fiacskái és bakfisai vonultak le az utcára az osztálytermekből. „Amerika – írta Molnár – exportálja világszemléletét, problémáit, beszédfordulatait, stílusát. Egyszerűbben szólva: nem Franciaországot ismeri fel az olvasó a le-

írásunkban, hanem annak amerikanizált változatát. Mert Franciaország, és Európa Amerika-mániában szenved...”

Az amerikai életmód (way of life) nincs osztályokhoz kötve, hiszen új szociológiai entitást hozott létre: a nagyközönséget. E publikum képlékeny entitás ugyan, de hatékonyan egyenlősít. Ezért halálos veszedelem az európai kultúra és identitás számára. Az amerikai társadalmi struktúra felszívja a marginális elemeket (bevándorlók, színes kisebbségek, tiltakozók), míg a francia és az európai jóval merevebb, ezért a masszív bevándorlás itt súlyos zavarokat, polgárháborús veszélyeket hordoz. Az egyetemisták – folytatja a szerző – világszerte az amerikai divatok és import áruk kitüntetett fogyasztói, közvetítői: hosszú haj, uniszex divat, „testi kifejezés”, női felszabadítás, reklámozott és hivatalossá tett homoszexualitás, abortuszigény, engedékenység, irányelv nélküli módszerek az oktatásban, engedélyezett pornográfia – mindarra kísérlet, hogy megszabaduljanak az eredeti puritanizmusuktól. Az eredmény viszont rátapad a bőrükre, mint Nesszosz inge. E birodalom a mentalitását, a lelkeségét és a belső konfliktusait is exportálja. Az egész földkerekség arra kényszerül, hogy magáévá tegye Amerika intim problémáit.

Molnár szorongató gondokról ad számot francia olvasóinak: a hatvanas évek végére az amerikai életformát meghatározó puritán erkölcs egyre engedékenyebbé vált; a munkaetika ellankadt, a hedonizmus a követendő divat a középosztály számára. Elidegenedés figyelhető meg még az üzleti karriertől is. Mindez annak a jele, hogy az Egyesült Államok előbb vagy utóbb, de elveszíti birodalmi létjogosultságát.

Harmadik világ. Ideológia és valóság*

E könyvében egy teljesen más harmadik világot mutat be, mint amilyet a liberális Nyugat és a kommunista Kelet láttat. A világljáró szerző a megszokott kliséktől eltérően értelmezi azt a földrajzi és történelmi környezetet, amelyben a harmadik világ kinőtt, és amely az arcát keresi. Fanatikus elitje a maga módján ad választ a történelem kihívásaira. És ez sajátos, mivel a másik két világ modellje nem vonzó, vagy ellenséges számukra. Próbálkozásaikból, hogy frissen felszabadulva a Nyugat vagy a Kelet védőszárnya alá bújjanak, csak gond és hátrány származott.

---

* *Tiers-Monde. Idéologie. Réalité.* Presses Universitaires de France, Paris, 1982

A harmadik világ kifejezés Alfred Sauvy francia közgazdász, szociológus és politikai tanácsadó 1951-es találmánya és utalás az 1789-ben színpadra lépő Sieyès abbé harmadik rendjére. Molnár szerint a nyugati világ életvitele nem eresztett mély gyökeret, annak ellenére, hogy az amerikanizált látásmód egy szűk réteget továbbra is hipnotizál. A fehérek távozása után az őslakosok leszármazottai lassan visszatértek az ősi szokásokhoz, reflexekhez, erkölcsökhöz. Igaz: ez a visszatérés az új, feudális vonásokat hordozó, parazita elit járma alatt történt, amely marxista vagy nyugati újbaloldali hívószavakat használ uralma megszerzéséért és megtartásáért. A Marx által felépítménynek nevezett kultúra az Új Bal felségterülete. Szerintük, ha a „burzsoá kultúra” nem manipulálná az embereket, akkor jobb lenne a világ, mivel – szerintük – az emberek eredendően jók. Minél távolabb Nyugattól, annál inkább. Főleg Kubában, Chilében és Kambozsában. A kortárs baloldal szerint nem a magántulajdon, a munka rontja meg az embereket, hanem a nyugati kultúra és a hagyományos intézmények – mindenekelőtt a keresztény egyházak. Azokat kell támadni a feministák, a homoszexuálisok, és mindenféle kreált kisebbség érdekében és segítségével. A harmadik világ romlatlan embereit ezt követően tárt karokkal várják a baloldali Európába. (Az őshonos európai kisebbségekről – így a határon túlélő magyarság védelméről – persze szó se eshet.)

122 oldalas nagyszéjében a harmadik világot testközelből ismerő szerző, friss élményei birtokában nem építget elméletet, hanem a kevésbé ismert tényekről ad számot. Ahogy az egyik francia méltatója jellemzi e könyvet: hajszálpontos robotfelvételek sorozata a kevésbé ismert harmadik világról. A pesszimista következtetései miatt elmarasztalt Molnár egy újságcikkben azt válaszolta, hogy maga a történelem terhelt pesszimizmussal, és ő nem tesz mást, csak szenvtelenül regisztrálja a tényeket. A *pessimum* például bele volt kódolva a Nyugat felé hiszékeny iráni sah sorsába is. Molnár az Iránban történelekből azt a következtetést vonja le, hogy „modern” államot és társadalmat csak ott lehet építeni, ahol fél-nyugatias infrastruktúrával rendelkezik a kísérletbe vágó ország (pl. Japán, Tajvan vagy Brazília), vagy olyan brutális katonai erő birtokában van, mint Oroszország. A sah súlyos hibája, hogy Iránt a nyugati államok mintájára próbálta iparosítani-modernizálni, aztán elsöpörte a vallásos ellenforradalom.

Molnár szerint napjaink „eredetisége” – szemben a nyugati sztereotípiával – abban áll, hogy a harmadik világ visszatér az antik mintákhoz: a monolitikus, antiplurális, antiparlamentáris, vagyis az autoriter rendszerekhez. Khomeini „eredetibb” – írta –, mint az iráni sah, Giscard d’Estaing vagy Ronald Reagan.

A harmadik világ rezsimjei nyugatias, moralizáló, leminősítő értékteleinktől függetlenül jól tartják magukat a divatos harmadikvilág-elemzők (tiers-mondialistes) jövődöléseitől nem zavartatva. A „modell” fogalmán a szerző nem valami feltétlenül pozitívát, követendőét ért, hanem egy olyan politikai szerveződési formát, amely terjedőben, és amelyhez lassan alkalmazkodnia kell a másik két világnak is az eljövendő időkben. Az úgynevezett harmadik világ az első kettő szorításában eredeti megoldást kínálhat népei számára. A könyv utolsó mondata: *„Mindent egybevetve, a harmadik világ nem tesz egyebet, mint elfoglalja a helyét a Történelemben...”*

Európa, zárójelben *

Molnár mindig európainak vallotta magát, és az öreg kontinens problémái szüntelenül foglalkoztatták. A Szovjetunió végelgyengülésének napjaiban, amikor a washingtoni konszenzus akadály nélkül érvényesíthette gazdasági, politikai és ideológiai érdekeit, ő ismét a szellemi-ideológiai ringbe szállt könyveivel, cikkeivel, figyelmeztetni Franciaországot és Európát a kötelezően megvédendő kulturális értékeire, sőt küldetésére az egy pólusúvá forduló atlanti világban. Nem Washington nagyhatalmi mivolta aggasztotta, hanem a fogyasztói messianizmus, a talaj menti anyagiasság és a kérdéstiltó ideológia terjesztése, amely idegen az európai nemzetek génuszától, noha a globalizálódó és individualizálódó elitjei önérdékből kiszolgálják. Hozzá hasonló nézetet vallott a később publikáló Christopher Lasch, például a *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* (W.W. Norton & Company. New York–London, 1995) című könyvében.

„Európa – írta Molnár –, amelyet nem a saját filozófiája határoz meg, amely az atlanti ideológia mellé áll, elhagyja a történelmet, és mellékszereplő lesz egy másik történetben, amelyet mások írnak.” Az Egyesült Államok lassan az odavándorolt egyének konglomerátuma, akik térben és időben elvágva gyökereiktől, felmenőik történelmétől, könnyen manipulálhatóak. Európa népeinek viszont még van történelmi tudata, noha az új típusú oktatás már azt is kikezdte. Európa keleti fele még ragaszkodik a hagyományaihoz, és mentalitása is egyedi. Európának vannak eredeti ideái és ideáljai, és gazdag történelmi tapasztalata birtokában képes visszafogni magát. Csak a nemzet hagyományaihoz szervesen illeszkedő közösségi és intézményi háló képes felkészíteni az egyént

---

* *L'Europe entre parenthèses*. Paris, La Table Ronde, 1990

az alkotó életre, mederben tartva az önérdékű individualizmusra és a bűnre való hajlamát.

Keresztényi értékekről, transzcendenciáról, nemzetről, többségi társadalomról beszélni, annak közösségszervező, értelemadó erejét hangsúlyozni azonban istenkísértésnek számít az önmagával eltelt atlanti fősodor elbeszélésmódjában. E szerint az első világháborúnak a Habsburg, a német, az orosz és az oszmán birodalom létezése volt az oka, a másodiké pedig a nemzeti érzés, a nemzetállamok, melyeket – paradox módon – épp az atlanti politika lehelt életre a párizsi békeszerződésekben. És amelyek diktátum mivoltát mostanság Gérard Araud, Franciaország washingtoni nagykövete vonja kétségbe, a *Commentaire* folyóirat 2016 nyári számában. A két világháború előtt és alatt virágzó nagybankok, befektetők és fegyverszállítók felelősségéről továbbra sem esik szó e nagy elbeszélésben. Az Antonio Gramsci olasz filozófustól inspirált kulturális marxizmus – mint figyelemelterelő, indoktrinációs manőver – az ő érdekeiket is szolgálja.

Molnár könyve ma is üdítő olvasmány, mert nem az „irányadó” politikusok és a médiaguruk bikkfanyelvét (la langue de bois) használja a jelenségek értelmezésében: *„Veszély fenyegeti Európát: a soknemzetiségű és sokfajta kultúrával rendelkező identitás megszűnése a gazdasági érdekek sivatagának terjedése miatt, a szellemi értékeinek egyre erőszakosabb föld alá kényszerítése miatt.”* Nagy reményeket fűzött a közép-kelet-európai változásokhoz. Ő is remélte, hogy a nemzeti érzéshez, a valláshoz, a keresztény világképhez, a hagyományaihoz – éppen a brutális szovjet birodalom indoktrinációja ellenhatásaként – jobban ragaszkodó Európa új lendületet visz az indentitáshiányos, fitnesswellnessz csúcs-életminőséget hajkurászó, shoppingoló, állatkertnéző és elernyedte Nyugatba. 1990-es élményei azonban kevés jót tartogattak számára: *„Már látható, hogy a nyugati ipari és médiacsoportosulások brutális eszközökkel markolják fel Európa keleti felének piacait, megágyazva ezzel a kontinentális uniformizálásnak. Ezt szolgálja az oktatás, a média, az életmód, a reklámjelszavak világa. Egy homogén társadalom kezd szétfeszülni az Atlanti-óceántól az Urálig a béke megőrzésének és az úgynevezett jólét szétterítésének jelszava alatt.”*

Az amerikai tömegkultúra széles mosollyal ugyan, de diktálja életmodelljét, amely ellen nehéz hatásosan küzdeni, hiszen ez a way of life az illedelmes viselkedés alfája és omegája lett a nyugat-európai politikában, üzleti életben és a hollywoodi szellemi roncstermékek fogyasztásában. Ha az Egyesült Európának nevezett „politikai eszperantó” megvalósulna, az Egyesült Államokból vezényelt bizniszcsoportosulások gyarmatává válna.

Amerikanológia. Egy globális ideológia győzelme*

E százoldalas nagyesszé kiáltványnak is beillik. Alain de Benoist közismert jobboldali filozófus 1992-ben, az *Egyesült Államok: veszély!* című népszerű előadásában kétszer is megemlíti e kötet fő tételét. Fogadjuk meg Molnár tanácsát – mondta –, és eresszük szélnek az okafogyott szovjetszakértőket, és helyettesítsük „amerikanológusokkal”, hiszen Európa jövőjére a Wall Street, illetve az amerikai életvitel jelent önanonosság-vesztő, halálos veszedelmet.

Molnár a negyedik fejezet elején foglalja össze a legjobban az intelmeknek is beillő mondanivalóját. *„Napjainkban történelmének legsúlyosabb időszakát éli Európa. Azonnal javítsuk az előbbi kijelentést: Európa történelme nem létezik, és nem is volt soha. Csak nemzetek, régiók és szövetségek történelméről beszélhetünk. Ha a kontinens történelméről beszélünk, engedelmesszük az idegen befolyásnak.”* Majd így folytatja: *„Az internacionalizmus soha nem jó gyakorlat, mindig gazdasági és ideológiai érdekeket leplez...”*

Molnár Tamás e könyvében az alábbiakról ad számot:

1. Az amerikai tapasztalatokat egy puha ideológia (soft ideology) modellálja, amely mozgékony és messianisztikus jellegű. E modellt egy olyan nép testesíti meg, amely számára a cél – önmaga. E modell gyorsan terjed Európában és a világban, és ráadásul oly mértékben, hogy a Nyugat lassan már csak az Egyesült Államokat jelenti.

2. A liberális utópia ideológiája – melynek eredeti puritanizmusa már elvilágiasodott – vezet a kapitalista, élvhajhász, kereskedő és elgépiesedett civil társadalom hegemoniájához, a decentralizált Állam és a lekicsinyelt Egyház rovására. Ez az ideológia szünet nélkül ontja a képleteket a felmerülő, és az általa keltett mindennapi világproblémákra, hogy végül megszabaduljon a történelem „lidércnyomásától”. E boldogságrecept az emberhangyának, az ember-robotnak készült, és benne ez olvasható: *„teljesítményhatékonyság a bizniszben”*. Ez az atomjaira szétesett tömegszellem tagadja a transzcendenciát az *„egyhangúán választott egyenlőségszinttel, ahol a különbségek és megkülönböztetések felszívódnak a mindig jót tenni akaró tudatban.”*

3. A Washington által alkalmazott módszerek a történelemellenes és apolitikus modelljének elfogadtatására *„sokkal árnyaltabbak, változatosabbak és brutálisabbak”*, mint Moszkváé, *„mert az ember legaljasabb vágyait elégitik ki.”* Ennek ellenére Európában *„félleg-meddig a fű alatt a hagyomány ereje továbbra is ellenáll a totalitás igényével fellépő liberális ideológia pusztításainak, [...] az egyenlősítő anyagelvíűség nyomásának.”*

* *L’Americanologie. Triomphe d’un modèle planétaire? L’Age d’homme*, Lausanne, 1991

Sok amerikanizált európaival ellentétben Molnár szemében kontinensünk marad a világ központja. Európa erejét éppen a politikai töredezettsége, kulturális és nyelvi sokszínűsége adja. Szerinte mind a gorbacsovi „közös ház” mind az „elNATOsított kontinens” olyan modellt utánoz, amelynek semmi köze az európai valósághoz. Brüsszel és Strasbourg technokratái ellenében megerősített európai „nemzeti jelenléttel” kerülhető el a Világkormány létrehozása. Mondani sem kell, hogy „nem a 19. század nacionalizmusához kell visszatérni, hanem egy olyanhoz, amely nem olvad fel a kereskedőszellemben, és amelyben a társadalom hangadói nem közhelypufogatók”.

Molnár számolt azokkal a felforgató változásokkal, amelyek a szovjet csapatok távozása után történhetnek. Számolt a német újraegyesülés nem várt következményeivel is. Remélte, hogy Kelet-Európa elkerüli azt a lelki tompultságot, amelybe Nyugatot belekényszeríti az amerikai modell utánzása. Ideje felébredni az „amerikai álomból”, amely az „Új Világrend” felé ringatja Európát!

Nagyon aktuális ez a könyv – írta Pierre de Palce a *Monde et vie* 1991. augusztus 22-i számában, amely Molnár Tamás fényképét is közli. Azon év július 8-áig George Bush negyvenkét alkalommal beszélt hivatalos körülmények között „az új világrendről”.

A MAGYAR–SZENTSZÉKI KAPCSOLATOK 1945–1955 KÖZÖTTI TÖRTÉNETÉHEZ¹

M. Szebeni Géza

1945 áprilisában a háború négy győztes hatalmát képviselő Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB), mely Budapesten Vorosilov marsall vezetése alatt állt, kiutasította Magyarországról a svájci, a svéd, a portugál és török követtel együtt a pápai nunciust, aki számtalan életet mentett meg a nyilas hatalomátvételt követő terror idején. Világossá vált, hogy ez alkalommal nem egy egyszerű diplomáciai aktusról volt szó, hanem arról, hogy megtörjék a magyar katolikus egyház gerincét, a hívők hitbuzgalmi tevékenységét, és a magyar–szentszéki viszonyt ellehetetlenítsék. E hármas célkitűzéssel Mindszenty bíboros tudott és akart szembeszállni, s így fő ellenségévé vált a koalíciós időszak szovjetbarát baloldali pártjainak.²

Valamivel később terítékre került a magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok helyreállításának kérdése. Mi több, a nunciusi posztra újra Angelo Rotta volt a jelölt.³ A nunciatúra reagálása jól követhető egy bizonyos Czippai által szignált, a külügyminisztériumi iratok között őrzött feljegyzésből, miszerint a nuncius megbízásából Tóth K. János páter, a külügyminisztérium szentszéki referense 1945. március 26-án meglátogatta őt. Ekkor mondta el, hogy amennyiben a nuncius nem lenne persona non grata, a nunciatúra második emberét, Verolini pápai kamarást kellene Budapesten tartani. Így a magyar hatóságokkal és a magyar katolikus egyházzal a Szentszék kapcsolattartása zavartalan lesz. A nuncius sajnálta, hogy el kell hagynia Magyarországot, s felvetette, szívesen maradna itt mint összekötő személy a Szentszék és a magyar katolikus egyház között. Érseki minőségben ténykedne, s bizonyos, a Szentszék illetékességébe tartozó feladatokat látna el (házasságok érvénytelenítése, bizonyos bűnök alóli felmentés). A feljegyzés alján, alig olvasható kiegészítés szerint a SZEB megkérdezése nélkül nem lehet lépni.⁴ A kérdés 1945. november 16-án ismét napirendre került Tildy Zoltán miniszterelnök és Mindszenty bíboros megbeszélésén, aminek eredményeképpen a bíboros decemberi római útja során közölte a pápával a magyar kormány diplomáciai kapcsolatok újrafelvételére irányuló óhaját. A pápa jóváhagyását Mindszenty

eljuttatta a kormányhoz azzal a kiegészítéssel, hogy a további lépéseket a Szentszék a magyar kormánytól várja.⁵ Bár a magyar kormány a diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló kezdeményezést egy 1945. december 23-án kelt levele szerint megtette a SZEK-nél, ennek nem sok foganatja volt, mivel egy 1946. szeptember 18-án elhangzott parlamenti interpellációra adott válasz csupán arra szorítkozott, hogy a „magyar kormány a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatok kérdését állandóan napirenden tartja, és mielőbbi helyreállítása érdekében minden lehető megtett és megtesz”.⁶ Egy, a külügyminiszterhez címzett és tájékoztatást kérő, 1947. március 22-i, talán a vallás- és oktatásügyi minisztertől eredő levél megsürgette a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét, sőt a konkordátum megkötését is. Az akta pro domo bejegyzése szerint „miniszter úr többször szóvá tette Puskin követ úr előtt a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok ügyét. Ezért kéri, hogy Miniszter úr szíveskedjen benti ügyben személyesen intézkedni.”⁷

A kérdésnek voltak külpolitikai vonatkozásai is. A Vatikánhoz fűződő viszonyt illetően sorakoztak a kérdőjelek, mivel közvetlenül a háború után az egyház tekintélye nőtt. A Szentszék 6500 zsidónak nyújtott menedéket Vatikán állam területén az olaszországi német megszállást követően. Ezt egyébként a Zsidó Világkongresszus 20 ezer dolláros, karitatív célokat szolgáló adománnyal honorálta.⁸ A koalíciós külügyminisztérium szentszéki referense által készített és a miniszter által jóváhagyott feljegyzés arra hivatkozva szorgalmazta 1946 januárjában a diplomáciai kapcsolatok felvételét a Szentszékkal, hogy ez utóbbi „diplomáciai és erkölcsi jelentősége” folyamatosan erősödik. Arra is rámutatott, hogy a világegyházzal, a nemzetközi „katolikus körökkel” ápoltságok az ország „lerongyoltságának” az enyhítését és az előkészítésben levő békeszerződést is kedvezően befolyásolhatnák.⁹

Erre végül nem került sor, noha 1947. április 15-ei keltezéssel Nagy Ferenc miniszterelnök leiratot küldött Ortutay Gyula kultuszminiszterhez, miszerint „A magyar kormány egyértelmű óhaja, hogy azok az egyházpolitikai kérdések, amelyek az utóbbi időben felmerültek, békés úton és az egész magyar népet megnyugtató módon rendeztessenek, ezért örömmel látná, ha a katolikus egyházat illető kérdések felől a Szent Szék megbízottjával a legrövidebb időn belül tárgyalások indulnának meg, hogy ezek eredményeképpen megállapodás jöjjön létre. Amidőn megállapítani kívánom, hogy ezen kérdések megoldásának az előkészítése főként Miniszter Úr illetékességéhez tartozik, egyúttal közölhetem, hogy a magyar kormány örömmel látja, ha a Szent Székkel való tárgyalások előkészítésével Miniszter Úr dr. Tóth László egyetemi tanár urat, a szegedi egyetem rektorát bízza meg. Nagy Ferenc s.k.”¹⁰

E levél bizonyítja, hogy a miniszterelnök a körülötte ritkuló levegőben is fontosnak vélte a Szentszékkal való kapcsolatok normalizálását, mivel az a magyar állam és a katolikus egyház közötti kapcsolatok helyreállításának egyik lényeges elemét jelentette – vagyis egy olyan demokratikus rendszer megszilárdításának részét, melyben az egyház és a hívők is szabadok. A vallás- és közoktatásügyi miniszter már másnap levelet írt a rektornak, amelyben felhatalmazta, hogy a „legrövidebb időn belül utazzék Rómába” a miniszterelnök által körvonalazott „megbeszélések és tárgyalások” folytatására. A miniszter még szükségesnek tartotta hozzáfűzni és „nyomatékosan hangsúlyozni”, hogy milyen sürgős a függőben lévő egyházpolitikai kérdések megoldása. A tárgyalások eredményeiről folyamatos tájékoztatást kért, hogy a *„magyar kormánynak alkalma legyen azokra vonatkozóan állást foglalni, illetőleg azokat örömmel tudomásul venni és megerősíteni”*.¹¹ (A belpolitikai helyzetet jellemzi, hogy néhány nappal később a belügyminiszter átiratban érdeklődött a külügyminisztertől, hogy milyen címen kapott diplomata-útlevelet Tóth rektor, mivel az nem jár neki, és kérte a diplomata-útlevél sürgős bevonását. A külügyminisztérium válaszában tudatta, hogy a miniszterelnök rendelkezése alapján és a „pártvezérek” hozzájárulásával kapott diplomata-útlevelet a rektor.¹² Tehát a koalíciós pártok vezetői tudtak e megbízatásról – így Rákosi is.)

Tóth László rektor¹³ 1947. június 15-én kelt terjedelmes jelentésében számolt be „1947. május-június havi római” kiküldetéséről. Május 1-jén érkezett oda, s a két, megbízása alapját képező levelét minden tárgyalása során bemutatta. A kapcsolatfelvételt a római magyar követ, illetőleg a Szent Péter-bazilika magyar gyóntatójának a segítségével valósította meg, ami könnyen ment, mivel a rektornak az Államtitkárságon számos ismerőse volt, köztük a magyar ügyekkel foglalkozó, a Magyarországról kiutasított Angelo Rotta címzetes érsek, nuncius és Gennaro Verolino nunciaturai tanácsos. Ez utóbbival mintegy húsz megbeszélést folytatott. Tárgyalásai elején nehézséget okozott, hogy nem tudta írásos bizonyítékát adni annak, hogy küldetéséről tud és támogatja a magyar püspöki kar és Mindszenty bíboros. Mivel ezek és más tárgyalások során kiderült, hogy a vatikáni illetékesek jól tájékozottak ugyan a magyar helyzetet illetően, de ez a tájékozottság egyoldalú, a rektor hosszabb, olasz nyelvű tájékoztató anyagot állított össze, amit minden érdekelt vatikáni „tényezőhöz” eljuttatott.

Tóth rektor megbeszéléseinek visszatérő eleme volt Mindszenty és a magyar kormány viszonya. A magyar emisszárius, mivel nem tartotta kívánatosnak a bíboros politikai magatartásának bírálatát, főleg azt fejtegette: a magyar kormánynak és a politikai pártok veze-

1956 – A forradalom napjai: felkelők a Bródy Sándor utcában

tőinek súlyos aggodalmai vannak, mert a bíboros otthoni és külhoni népszerűségét olyanok használják fel, akik a katolicizmust csupán cégérnek tekintik politikai céljaik eléréséhez. Ezek elsősorban Gömbös- és Szálasi-hívó szélsőjobbaldali körök, és senkinek sem érdeke, hogy a jóhiszemű katolikus tömegek kihasználásával ez előbbiek kerüljenek ismét hatalomra.¹⁴ Tárgyalópartnere, Tardini prelátus „a rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának vezetője” reményét fejezte ki, hogy már „jó a viszony a kormány és a bíboros között”, és hozzáfűzte: a magyar katolikusok ne vegyenek részt szélsőséges politikai mozgalomban, nem menjenek se jobbra, se balra, maradjanak középben.

Nagy Ferenc miniszterelnök Svájcba „távozásának” híre után az emisszárius tárgyalásai zátonyra futottak. Tardini prelátus „félíg trefásan” kérdezte tőle, hogyan kössön (a Szentszék) egyezményt

egy olyan országgal, amelyiknek a miniszterelnöke az ottani politikai helyzet miatt távozni kényszerült. A Szentszék viszont nem akart minden hidat felégetni. Június 4-én fogadta Tóth rektort Montini „sotto-segretario di stato” – a későbbi VI. Pál pápa. Montini nagyon érdeklődött küldetése felől, és elismételte a Tardini által korábban mondottakat a diplomáciai kapcsolatok felvételéről, a magyar–szentszéki egyezmény lehetőségéről, Mindszenty bíboros és a magyar kormány jó viszonyáról, a magyar katolikusok közepén haladó politikai magatartásáról. Később a rektort (miután első kérését a magyar politikai helyzetre való tekintettel elutasították) kihallgatáson fogadta a pápa, és áldását adta a magyar népre. Ezt a rektor úgy értékelte, hogy „a magyar helyzetet a Vatikánban legalábbis pillanatnyilag nyugvópontra érkezettnek látják”.¹⁵

A római magyar követ, Kertész István (rövid idő múlva ő is diszszidált) nem késlekedett Tóth rektor misszióját borúlátóan értékelni. Úgy látta, hogy a rektor útjának az előkészítése hiányos volt, missziójának pontos céljairól a nagykövet ellentmondó információkat kapott a külügyminisztériumtól. Elhibázottnak tartotta, hogy Tóth rektor egy olyan publikálható nyilatkozatot szeretne a Szentszéktől kapni, amely elismerést tartalmazna a magyar kormány jó szándékát illetően az egyházpolitikai kérdések kezelésében. Kertész úgy látta, hogy egy ilyen dokumentum lehetetlen, mivel az Mindszenty bíboros magatartásának az elítélését is jelentené. A Szentszék kedvezően fogadta ugyan, hogy a magyar kormány félhivatalos megbízottat küldött ki a kapcsolatfelvételre, de ennek legfeljebb elméleti jelentőséget tulajdonított. Ezen túlmenően – így nagykövet – a Vatikán álláspontja ez ideig is az volt, hogy a diplomáciai kapcsolatok a Szentszék és Magyarország között nem szakadtak meg, hanem csak de facto szünetelnek.¹⁶

Kertész a közvetlen felvilágosításnál azonban jóval súlyosabb kifogásokról kapott információkat egy holland kapcsolatától, akit a pápa is fogadott, és aki Tardini prelátussal is hosszabb konzultációt folytathatott. Tardini szerint Magyarországon a katolicizmus helyzete rosszabodott, és „a komoly garanciát nem nyújtó, improvizált” Tóth László-féle misszió, a katolikus sajtó helyzete, az alsó papsággal szembeni túlkapások a Szentszéket a magyar kormánnyal kapcsolatban várakozó álláspontra kényszerítik, s reméli, hogy a megszállás megszűntével a helyzet javulni fog. A követ azzal zárta a jelentését, hogy nem marad más hátra, mint a felvilágosító munka folytatása.¹⁷ A Szentszék nem a magyarországi helyzetet illető tájékoztatatlansága, hanem ellenkezőleg, nagyon is alapos tájékozottsága okán nem volt hajlandó diplomáciai kapcsolatokkal igazolni a magyar kormánypolitikát.

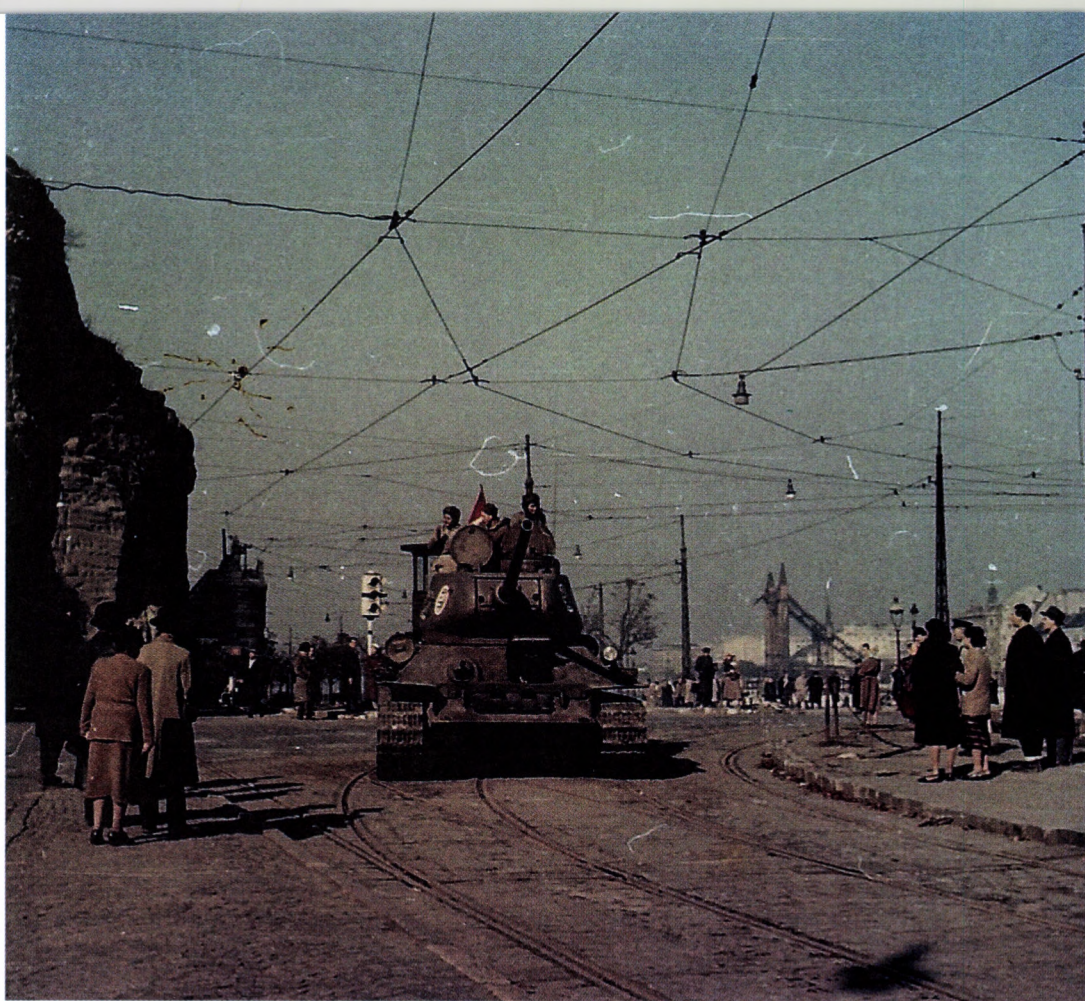
1947 novemberében már másik követ dolgozott Rómában – Velics László¹⁸ –, akinek az egyik első dolga volt, hogy bemutatkozó látogatás formájában kapcsolatba lépett a Rómába akkreditált pápai nunciussal, és hivatalos véleményként tolmácsolta a magyar kormány álláspontját a Szentszékkel való kapcsolatokat illetően. Eszerint a magyarországi SZEB megszűnésével a kormány szabad kezet kapott a diplomáciai kapcsolatok kiépítésére, és valamennyi magyar „mértékadó politikai faktor” egyetért abban, hogy mielőbb helyre kell állítani a diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkel. Rámutatott, hogy a koalíciós kormány valamennyi pártja egyetért az egyházzal fennálló kapcsolatok méltányos rendezésében. Azt is kérte, hogy mint katolikus embert fogadja őt a pápa. A kezdetben németországi nunciusként ténykedő pápát jól ismerte a korábban Németországban diplomatáskodó Velics. Az audiencia célja a magyar követ szerint az lett volna, hogy a pápa őszinte és teljes képet kapjon a magyarországi viszonyokról.

A nuncius két hét elteltével adta vissza az udvariassági látogatást, és közölte a Szentszék válaszát a magyar követ által felvetett kérdésekre. Eszerint a Szentszék nem látta elérkezettnek az időt, hogy tárgyalásokat folytasson a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására, mivel a magyar kormány – „talán önhibáján kívül” – nem rendelkezik cselekvési szabadsággal. A Szentszék az elől is elzárkózott, hogy a pápa fogadja Velics követet. A nuncius szerint a Szentszék álláspontja a *„mostani helyzetre vonatkozik, és a viszonyok megváltozásával természetesen módosulhat”*.¹⁹ Végül azonban a pápa fogadta a magyar követet, mi több, a 15 percre szabott audiencia 30 percen át tartott. A pápa első kérdése az volt, hogy Velics követ felhatalmazva érzi-e magát arra, hogy kijelentse: a magyar kormány és a magyar felelős szervek ma is óhajtják a kapcsolatok felvételét a Szentszékkel. A követ szerint a Moszkvával kötött szerződések azt igazolják, hogy a magyar fél a szovjet kormány teljes bizalmát bírja, s ezért szabadon intézheti kapcsolatait a magyar katolikus egyházzal és a Szentszékkel. A követ megemlítette, hogy Mindszenty bíboros indokolatlanul éles hangnemet használ megnyilvánulásai során, s ez nehezíti a helyzetet. Velics felvetette, hogy a Szentszék sorolja fel a kapcsolatok normalizálásának konkrét előfeltételeit, vagy küldjön egy olyan személyt, aki a magyarországi állapotokról és a kormány intencióiról elfogulatlan tájékoztatás ad. A pápa erre nem reagált, viszont megjegyezte, hogy bár Velics állása (római és nem szentszéki követ lévén) miatt nem teheti, azonban nem látja akadályát annak, hogy személyén (római magyar követ) keresztül a kapcsolatokat Magyarországgal fenntartsa.²⁰

A magyar kormány és a Szentszék kapcsolatai egyre sebesebben haladtak a mélypont felé. Ennek egyik fontos szakasza volt Rogács Ferenc apostoli protonotárius nagyprépost, szombathelyi püspöki helynök utódlási joggal segédpüspökké történt kinevezése a pécsi püspök mellé. A pápai kinevezési aktusról a vallás- és közoktatásügyi minisztert Mindszenty József 1948. június 25-én kelt levélben tájékoztatta. Ortutay miniszter a kérdést a minisztertanács elé vitte, és az úgy döntött, hogy azt nem veszi tudomásul. Ugyanakkor a kormány álláspontja az volt, hogy a békekötés dátuma (1947. szeptember 15.) előtti kinevezéseket nem vitatja, mert akkor Magyarország nem volt szuverén állam. Rogács Ferenc kinevezését a kormány azért nem vette tudomásul, mert az ellenkezett a Magyarország és a Szentszék között, 1927. május 10-én, levélváltás formájában létrejött megállapodással.²¹

A magyar kormány által érvényesnek tekintett megállapodás szerint a jelölt kiválasztása a Szentszéket illeti meg, azonban a magyar kormány egy tagja megjelölheti azokat a személyeket, akik a kormány álláspontja szerint a kérdéses egyházi méltóság betöltésére alkalmasak volnának. Mivel a kormánynak nem jutott a tudomására előzetesen a kinevezési szándék, így nem élhetett a megállapodásban biztosított jogaival. Éppen ezért kérte, hogy *„a kérdéses egyházi méltóság betöltése tárgyában a Szentszék az érintkezést a hivatkozott megállapodás értelmében vele felvenni szíveskedjék”*. A külügyminisztérium ugyanakkor utasította a római magyar követet, hogy a kormány állásfoglalását a megfelelő formában hozza a Szentszék tudomására.²²

A Rajk László külügyminiszternek küldött jelentés részletesen beszámolt Velics követ és a római pápai nuncius között 1948. augusztus 19-én létrejött találkozáson elhangzottakról. A nuncius feltette a kérdést, hogy formailag érvényesnek tekinthető-e az 1927-es megállapodás. Végrehajtható-e annak II./2. pontja, amely szerint a magyar kormány egy tagja bizalmas megbeszélést folytathat a pápa képviselőjével a püspöki kinevezésről? Diplomáciai kapcsolat híján kívül, hol, hogyan tárgyalhatna a magyar kormány tagja? Tekintettel arra – így a nuncius –, hogy nincsenek normális kapcsolatok a Szentszék és a magyar kormány között, felmerül a kérdés, egyáltalán érvényes-e még a megállapodás. A nuncius leszögezte, hogy a Szentszék nyilvánvalóan nem „felejtette el” az 1927. évi megegyezést. Arról van szó – mondta –, hogy ezzel az aktussal (Rogács kinevezésével) a Szentszék egy új helyzetet teremtett, amelyben a megállapodás már érvényét veszítette. Amit a Szentszék elfogadott 1927-ben a vele jó viszonyban lévő kormánnyal fennálló kapcsolatok keretén belül, azt nem fogadja el egy iránta közömbös vagy éppen „abnormális” viszonyban lévő kormány vonatkozásában. Magyarországról rossz hírek jönnek – foly-

1956 – A forradalom napjai: magyar tank a Gelléri téren, háttérben az Erzsébet híd romjai

tatta a nuncius –, és az egyház és az állam közötti jó viszonyról nem lehet beszélni. Sőt, egyes politikusok nyilatkozatai e viszony rosszabbodását mutatják. A Szentszék az „Egyház üldöztetésének képét” látja abban, hogy például az egyházi iskolákat államosították, a hercegprímás útleveleinek kiadását megtagadták, az Actio Catholica elleni rendszabályokat vezettek be.

A követ hozzáfűzte, hogy értesülései szerint a nuncius értékelésével a Szentszék egyetért. Jelentését azzal a javaslattal zárta, hogy a Szentszékkel fennálló kapcsolatok mélypontja idején nem célszerű további lépéseket tenni, mert annak az lenne az eredménye, hogy a magyar kormány írásban kapja meg az elutasító álláspontját, ami csak rosszabbítaná a helyzetet.²³ Velics követ nem mulasztotta el, hogy Czapik Gyula egri érsek²⁴ – aki szerinte Mindszenty személyes ellensége és riválisa – római útja (1948. szeptember 21.–október 4.) kapcsán

Rajk Lászlóhoz intézett főnöki levélben jelezze, a Szentszék naprakészen tájékozódott a magyarországi eseményekről, és nagyon is számon tartja az ellene folytatott szünet nélküli támadásokat, és „különösen a többé-kevésbé burkolt vádak, amelyek a Szentszék is belevonják a vitába, találnak érzékeny visszhangra Rómában”.²⁵

Hiúnak bizonyult a követ arra irányuló reménye, hogy a fentiek ellenére a kapcsolatok még rendeződhetnek a magyar kormány és a Szentszék között. 1948. december 14-i keltezéssel, három nappal később futárral megkapta Rajk László külügyminiszter hozzá intézett levelét, melyben közli, hogy a belügyminisztérium olyan adatok birtokába jutott, amelyek nem teszik lehetővé, hogy Mindszentyvel szemben „az eddigi elnéző és kiváró politikát folytassuk”. Rajk felsorolta a bíborost illető vádakokat amelyek „perrendszerű” bizonyítást nyertek, s arra utasította a római magyar követet, hogy „az ügy súlyosságára és fontosságára tekintettel sürgősen közölje fentieket illetékes vatikáni tényezővel, és értesítsen, hogy milyen választ kapott”.

Velics követ – aki magát „katolikus ember”-ként jelölte – 1948. december 27-ei dátummal, a miniszteri utasítás végrehajtásaként francia nyelvű, három pontban összefoglalt emlékeztetőt továbbított a Szentszékhez, melyhez fordításban csatolta Rajk főnöki levelét. Az „Emlékeztető”-ben Velics közölte a Szentszékkel, hogy 1948. november 22.–december 10. közötti, budapesti tartózkodás során Rákosi miniszterelnök-helyettes és Rajk külügyminiszter arra „kérték”, hogy az alábbiakat hangsúlyozza a Szentszéknek:

– a magyar kormánynak szándékában áll, hogy megállapodásra jusson a Szentszékkel és a magyar katolikus egyházal. Rákosi kijelentette, hogy álláspontja szerint „ma még minden lehetőség nyitva a katolikus egyházal történő megállapodásra, amiről Czapik egri érsek tájékoztatta a Szentatyát”. Hozzáfűzte, hogy megérti a katolikus egyháznak az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos tiltakozását, de a törvény hatályba lépését követően az egyháznak tárgyalnia kellett volna a kormánnyal a törvény alkalmazásáról. „A kormány készen áll arra, hogy a más egyházaknak tett engedményeken túlmenő engedményeket tegyen (a katolikus egyháznak).”

– Mindszenty bíboros helyzetét illetően a kormány úgy látja, hogy ellenséges magatartása nem teszi lehetővé, hogy vele együtt munkáltassék ki az óhajtott megállapodás. Titkárának letartóztatását követően a kormány újabb bizonyítékokkal rendelkezik ellene. A melékel külügyminiszteri levél felsorolja az ellene felhozott vádakokat, s a magyar kormány egyben kéri a Szentszékét, hogy foglaljon állást azzal kapcsolatban, és tudassa válaszát.²⁶

– Az apostoli vizitátor utazását a kormány nem ellenzi, sőt egyenesen óhajlja, de attól tart, hogy Mgr. Rotta csupán az egyház panaszai

felől kíván tájékozódni. Ezért „szükségesnek tartja”, hogy a Szentszék általa választott formában mondja ki, hogy az apostoli vizitátor meghallgatja a kormány kifogásait is, továbbá, hogy a földreform és az államosítások kérdése nem képezi tárgyát Mgr. Rotta vizsgálódásának.²⁷

Az „Emlékeztető”-ben foglaltak elfogadhatatlanok voltak a Szentszék számára, annál is inkább, mivel egy szám nélküli, az események kronológiáját követő, a miniszter számára készült feljegyzés szerint Rotta útjának feltételéül külön üzenetben a magyar kormány ahhoz ragaszkodott, hogy a Vatikán jelentse ki: nem ért egyet az *Osservatore Romano* cikkével, amely Mindszentyt a keresztény nevelést védő mozgalom fejének nevezi. Ráadásul a magyar kormány ahhoz is ragaszkodott, hogy a Vatikán szögezze le, hogy Mindszenty nem minden ténykedésével ért egyet. Ezeket az utasításokat Velics 1948. október 25-én továbbította. Ugyancsak a kronológiából derül ki, hogy az „Emlékeztető” átadását követően Velics szóban és írásban közölte a római nunciussal, hogy a magyar kormány függetlenül a Mindszenty-ügytől hajlandó tárgyalni. A nuncius nem adott erre semmilyen választ. 1948. december 30-án a követ utasítást kapott arra, hogy közölje a Szentszékkel, a Mindszenty-ügyben négy püspök is kompromittálódott, és ezek közül Péteri és Schvoy ügye különösen komoly. Másnap Velics jelentette, hogy a nunciustól levelet kapott, amelyben a Vatikán leszögezte: nem összeegyeztethető a magyar tárgyalási készség hangoztatása a prímás-bíborossal szemben követett bánásmóddal, mert ez a Vatikánt is sérti. A Vatikán – a levél szerint – nemcsak az istentiszteletek szabadságát, hanem a propaganda, a katolikus intézmények és az ifjúság nevelésének a szabadságát is akarja. 1949. január 4-én Velicset konzultációra hazarendelték.²⁸ A Szentszék pedig Mindszenty bíboros letartóztatására azzal válaszolt, hogy mindenkit kiközösített, akinek közel-távol köze volt a bíboros lecsukásához.

A kapcsolatok mélypontra érkezését jelezte az is, hogy 1949 márciusában a szentszéki magyar követség felszámolása adminisztratív is megtörtént, annak rendje s módja szerint felvett leltárral, pénztári ellenőrzéssel. Ezt követően már csak a követségi épület sorsa volt eldöntendő. A magyar–szentszéki kapcsolatok e fejezete ezzel lezárult.

A magyar kormány a következő években a Vatikánt mint az „amerikai imperializmus csatlósát, a reakciós erők hűséges kiszolgálóját és támogatóját” ignorálta, kapcsolatról szó nem lehetett. A magyarországi katolikus egyházat ért atrocitásokra válaszul a pápa a rendszer számára sokat jelentő katolikus „békepapokat” kiközösítette. Ez kétségkívül súlyos csapás volt a hivatalos egyházpolitikára.

A Sztálin halálát és Rákosi elmozdítását követően megindult erjedés egyik külpolitikai vonatkozására utalhat a külügyminisztérium nemzetközi jogi osztálya által 1955. július 12-én készített feljegyzés a miniszter számára. A feljegyzés a korábbiaktól eltérően, mindenfajta minősítés nélkül, jogi érveket sorol a magyar–szentszéki kapcsolatokat vizsgálva. Kijelentette, hogy az ideiglenes nemzeti kormány debreceni megalakulását követően megszűnt a diplomáciai képviselőknek az előző rezsimekhez történt akkreditálása – így a nunciúsé is, akinek, ennek értelmében távoznia kellett. Tekintettel arra, hogy a régi rendszerhez akkreditált képviselők eltávoztak, gyakorlatilag megszűnt a diplomáciai kapcsolat, így annak megújítása minden egyes érintett állammal kölcsönös megállapodások alapján történik. A nemzetközi jog általános elvei szerint nemzetközi jog alanya csak állam lehet. A Vatikán státusza nemzetközi jogi szempontból nem tisztázott. „A burzsoá nemzetközi jogászok nagy többsége elismeri, a szovjet nemzetközi jogászok ellenben kétségbe vonják a Vatikán állami jellegét.”²⁹ Vagyis az új idők jeleként a Szentszékkal való kapcsolatok kérdése – ekkor legálábbis – a nemzetközi szinten vívott osztályharc területéről átkerült a nemzetközi jog kevésbé sikamlós pályájára.

JEGYZET

¹ A korszakot kimerítően tárgyalja Balogh Margit nagyszerű tanulmánya: *A szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben*. In: *Magyarország és a római Szentszék* (Források és távlatok), Budapest–Róma, 2012

² A szovjetek Vatikán-ellenességében feltehetően közrejátszott az a ma már közsímet tény is, hogy számos náci menekülhetett a felelősségre vonás elől Latin-Amerikába katolikus egyházi személyek segítségével.

³ MNL XIX-J-1-j, Vatikán, 1. doboz, 1946-4, IV-116. 1946.

⁴ MNL XIX-J-1-j, Vatikán, 1. doboz, IV-113-1945.

⁵ MNL XIX-J-1-j, Vatikán, 1. doboz, IV-113-43/pol. 1946.

⁶ MNL XIX-J-1-j, Vatikán, 1. doboz, 2722/pol. 1946.

⁷ MNL XIX-J-1-j, Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 1465/pol.ref. 1947.

⁸ MNL XIX-J-1-j, Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 80/01. 1946.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ MNL XIX-J-1-j, Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 258/pol.ref. 1947.

¹² Uo.

¹³ Tóth László (1895 – 1958) történész. Szakterülete a keresztény középkor, Magyarország és a külföld kapcsolatai és a középkori diplomatika. 1925-től 1930-ig ösztöndíjas Rómában; 1926-ig az ottani Magyar Történelmi Intézet, majd 1928-tól a Római Magyar Akadémia titkára. 1945 után csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz. 1947-ben a Csongrád és Csanád vármegyei választókerületben országgyűlési képviselővé vá-

lasztották. 1947-1948-ban az FKGP szegedi szervezetének az elnöke. 1948. augusztus 1-jétől a *Szegedi Hírlap* főszerkesztője. 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártja, arra hivatkozva, hogy fia disszidált (aki később visszatért Magyarországra, utóbb kémkedés vádjával halálra ítélték, és 1951. július 30-án kivégezték), lemondatta Tóthot a nemzeti bizottság elnöki tiszteréről, majd képviselői mandátumától is meg kellett válnia. Ezután visszavonult a politikai élettől.

¹⁴ E képtelen érven ma is csak csodálkozni lehet, mert egy ilyen fordulatnak már a megszálló Vörös Hadsereg miatt sem volt semmi esélye.

¹⁵ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 258/pol. ref.1947.

¹⁶ Uo.

¹⁷ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 487/pol. ref.1947.

¹⁸ Antifasiszta karrierdiplomata, kitelepítésben, mindenki által elfeledve hunyt el.

¹⁹ Velics követet később – 1948 márciusában – a pápa fogadta.

²⁰ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 76/pol. ref.1948.

²¹ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 2538/pol. /48. 1948.

²² MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 11. fón. 1948.

²³ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 708/49. 1948.

²⁴ Mint később kiderült, Rákosi üzenetét vitte, bár a követ erre irányuló kérdésére tagadó választ kapott a külügytől.

²⁵ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 14. fónöki. 1948.

²⁶ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 1948.

²⁷ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, IV-109 1946-1964. 1948.

²⁸ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, 1946-1964. 1948.

²⁹ MNL XIX-J-1-j Vatikán, 1. doboz, IV-109 1946-1964. 1948.

1% METAFIZIKA - ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

SZABÓ ZOLTÁN 1956-RÓL *

(Néhány mondat a forradalomról)

Válogatta Illyés Mária

[...] a forradalomnak október 23-tól, két alapeleme jelentkezett. Az egyik Budapesten bontakozik ki, ahol harcok folynak, függetlenségi küzdelemben, nemzeti színnel, Kossuth-címerrel, Bem nevével, Petőfi módorában; a tereken talpra állt az első szovjetellenes liberális forradalom, tizenkilencedik századi gesztusokkal. Ám e mögött az arcvonal mögött országos tömegekkel jelentkezett a munkásforradalom, a munkásmozgalom eszközeivel, sztrájkokkal, tanácsokkal, oroszellenes szovjetekkel, s a hang jóval határozottabb, mint az 1905-ös orosz szovjeteké. Az egyik a másikat támogatja, a kormánytól azonban követel: „értesítjük a borsodi munkás- és diáktanácsokat, hogy Debrecenben győzelemre jutott a forradalom...” – mondja Debrecen. „A borsodi munkásság tartja magát előző állásfoglalásához...” – mondja Miskolc. Nyilvánvaló, hogy a forradalom immanens szervei, nem annyira az újjáéledt pártok, hanem az újonnan született bizottságok és tanácsok: a fölkelt nép ezekbe rendeződik, akár a dagály hullámokba: ők a forradalom csinálta népképviseltek. Az is nyilvánvaló, hogy e népképviseltek a kormányt csak a kiegészítés eszközének tekintik az oroszok felé, s az újra szereplő demokratikus politikusoknak annyi a köze a forradalomhoz, hogy nevükkel próbálja Nagy Imre arról győzni meg a népet, hogy ő maga szabad választások s demokrácia felé tart.

A forradalom logikája szerint, ha a feltámadt tenger mozgásának törvényeit nézné, Nagy Imrének inkább az újszülött forradalmi szerveknél kellene keresnie közvetlenül támogatást, s ha forradalmár volna, minisztereknek azokat kérné fel, akiket a forradalom dobott fel, Győrről, Miskolcon vagy másutt; s ideiglenes forradalmi kormányt jó-

---

* Az idézeteket mind a Szabó Zoltán: 1956. *Korszakváltás* című gyűjteményes kötetből vettük, melyet sajtó alá rendezett és szerkesztett Kenedi János. Osiris Kiadó, 2006, Budapest, 187., 194., 220., 238. oldal.

Az egyes részletek eredeti közlése 1957. február és október között a londoni *Irodalmi Újságban*, illetve a *Magyar Szó* című lapban olvasható.

1956 – A forradalom napjai: kilőtt szovjet tank

részt a különféle bizottságok képviselőiből alakítana, a kibontakozás alapjait elsősorban a nyári reformkorszakban és az október 23-a óta kialakult, népet képviselő testületekben keresne. Világos, hogy a forradalomból ezúton is születhetne új rend, ám az események torlódásában elmerült az az új név, amely oly gyakorta hangzott el a nyáron, a „szocialista demokráciáé”, amelynek jövője lehetne. Ha volna idő valószínű tartalommal megtölteni. Ha nem a jugoszláv módon felülről megszervezett, hanem a forradalmi módon, az alulról szerveződő munkástanácsok és nemzeti bizottságok oly önkormányzati szervekké volnának fejleszthetők, amelyek ellensúlyozhatnák az állami gazdálkodással járó hatalmi centralizációt.¹

*

Amióta élünk, ahhoz szoktunk, hogy a csatákat a létszám dönti el, s a levegő a repülőgépe, az út a tanké, az ország a hatalomé. Ebbe már lassan beletörődünk. Ezért most következményeivel is ámító az az üstökösélmény, hogy – s éppen Magyarországon – hatalomnak bizonyul az ember is, és a forradalom a legüresebb szót – az emberiséget értem – tölti meg tartalommal. Ezentúl a csodákban higgyünk, s az ember azon gondolkozik el, hogy például a Tordai-hasadék keletkezését nem a vonatkozó legenda magyarázza-e hitelesen. S az bizonyos, hogy népünk roppant ajándékot adott a világnak: visszaadta bizalmát abban, hogy emberi erényeknek a történelemben még szerepük lehet.

*

Tüzetes vizsgálódásra a múlt több okból lehet érdemes. Az egyik ok az, hogy a múlt az, ami el nem múlik. Illetve, ami a naptárban elmúlt, az emberben nem mulandó. Emlékezetében él, gyakorta roppant tevékenyen, ront, bont, javít, alakít, olykor alkot is, [de] sohasem henyél. Eleven erő, társat kerít, barátot idegenít el, örökké ítél: jót s rosszat jobbra-balra állít, merőben véletlenül nemeslevelet ad egy jövevénynek, akit másnap gyanúba fog.

Tartalommal szavainkat a múlt tölti meg, így éri el, hogy élőbeszédünkben jelenként felsorakoznak a múlt valóságai, amit észre sem veszünk. 1956 forradalma azonban magyar fejekben mintha nem oda került volna, ahol az el nem múló múltnak van [a] helye.

*

A politikusok tekinthetik a magyar forradalmat ez ideig eredménytelennek. Történészek és gondolkodók azonban már látják, hogy a magyar forradalomnak, akár a történelem többi nagy forradalmainak: korszakzáró vagy korszaknyitó szerepe volt. Mert mi történt voltaképpen azokban az októberi napokban? Nagyjából ez: magán Magyarországon egy nép, a maga egészében, számítás és mellékgondolat nélkül, a következményekre való tekintet nélkül: kimondta az igazat. A maga igazát, amely nem csak az övé. Ez, ez a nép csinálta remekmű a történelemben úgy hatott, mint egy telitalálat. Az ilyesminek, mint a teljes igazság kimondásának általában: fölemelő és pusztító hatása van. Fölemelő hatása abban áll, hogy az emberek és az emberiség döbbenve veszik észre, hogy ilyesmi egyáltalán lehetséges. A pusztító hatása viszont abban áll, hogy egy ilyen tüne-

mény egy csapásra romba dönti a világ összes kártyavárait. Elméletekről egy csapásra kiderül, hogy hazugságból hazugságra építettek; még azok számára is, akik ezeket az elméleteket vallották és vállalták eddig. Világszervezetekről kiderül, hogy csak azokat a gordiuszi csomókat tudják megoldani, amelyeket maguk bogoztak össze. A szabadság erőiről kiderül, hogy nem szállnak síkra a szabadságért, ha ott üti fel a fejét, ahol nem várták.

A KULTUSZ FILOZÓFIÁJA

(Részletek)

Válogatta Stamler Ábel

Pavel Florenszkij

Pavel Alekszandrovics Florenszkij (1882–1937) orosz ortodox teológus, matematikus, filozófus. Az orosz Ezüstkör meghatározó gondolkodója; vallásfilozófiai munkássága nem csak orosz, hanem világviszonylatban is kiemelkedő. A bolsevik egyházellenes agitáció keretében a 20-as évektől kezdődően fokozatosan ellehetetlenítették, támadták, 1933-ban letartóztatták, és még ugyanabban az évben 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1937-ben ügyét újratárgyalták, a halálos ítéletet még azon év december 8-án végrehajtották. Halálának pontos okát és idejét a család csak 1989-ben tudta meg. Az idézett művön kívül magyar nyelven a szintén alapvető fontosságú Az ikonosztáz című könyve jelent meg¹, valamint részletek olvashatók Az igazság oszlopa és alapja című művéből.²

„Szeretet, szeretet, szeretet és még szeretet... Minden értelmét elveszítette e titokzatos, a vallástól távol maradó sokadalom által számtalanszor ismételt szó. Kötőszövekként beágyazódva teljes egészében beterítette a mai ember vallási tudatát, s ezzel kiszorított onnan minden vallási tartalmat. E szent szó valódi tartalma ma a »vallás-hiány«, a »nem-vallás« lett, a szeretetről való titkos értelme pedig – többé-kevésbé tudatosan vagy félig tudatosan – vallásellenes gesztussá vált. Szeretetről való beszédnek nevezik a vallás szövetének álságos torzítását. Igen, beszédnek, mert ugyan *ki* vetemedne magának a szeretetnek a *megélésére* – nem ama humanitárius altruizmus gyakorlására, melynek alapja vagy becsvágy, hiúság és fennhéjzás, vagy a szenved-

dések láttán tanúsított gyenge idegzet és hisztérikus befolyásolhatóság. De ha a *vallásról* akarunk beszélni, valóban arról, akkor legalább e töprengéseink idejére félre kell dobnunk az apátiát, a pszichológizáló »tetszik« – »nem tetszik«-eket. Férfias tekintettel kell készülnünk a vallásban való igazi élet, »a jólkerekített Igazság rendületlen szíve« fogadására.”³

*

„A Szentség mint nem-szertartás ugyanakkor nem-világ: a világtól elkülönült, elhatárolt, a világból kivont, a világ számára különös és transzcendens. Röviden: a Szentség *szent állapot*. Ez a szó már rég kiüresedett, a köznapi használatban már rég lekoptak róla kiszögellései, amelyekkel a világ testébe vésődött. A többség tudatában az erkölcsi magaslat fogalmával azonosult. Más értelemben való használata korunk értelmezésében fikcióvá tette, olyan »epitethon ornans«-szá, amely semmit nem ad hozzá a mellette álló szó tartalmához. Holott a »szent« szó eredetileg a legkevésbé sem, vagy csak legvégső esetben jelent erkölcsi tökéletességet; épp ellenkezőleg, jelentése: ontológiai tökéletesség, a lét magasrendűsége, hierarchikus síkon értett magassága. Amikor például a szent keresztelomedencéről, a szent kenetről, a szent adományokról, a szent gyónásról, a szent házasságról, a szent olajról stb., és végül a papság szentségéről, az egyházi rend szentségéről beszélünk, amely *már* magában foglalja a *szent* szótövet, akkor mindenekelőtt nem e világi eredetüket értjük alatta. A Szentségek a világban vannak, de nem a világtól valók: hatnak a világra és a világ magáévá teheti őket, létük mégsem a világban való lét, nem e világi, nem oldódnak fel, nem terjednek szét a világban, nem válnak azonosává vele. Ez a *szentségről* alkotott fogalom első, negatív határa.”⁴

JEGYZETEK

¹ Pavel Florenszkij: *Az ikonosztáz*. 2005, h. n. Typotex (ford. Kiss Ilona).

² In *Az orosz vallásbölcselet virágkora II*. 1988, Budapest, Vigilia, 14–60. (ford. Baán István).

³ Pavel Florenszkij: *A kultusz filozófiája*. 2015, h. n. Typotex, 7. (ford. Kiss Ilona). A szövegben szereplő idézet forrása Parmenidész: *Prooimion*. (ford. Steiger Kornél)

⁴ Uo. 36–37.

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

MŰVÉSZEK A HÁBORÚBAN 1914–1918

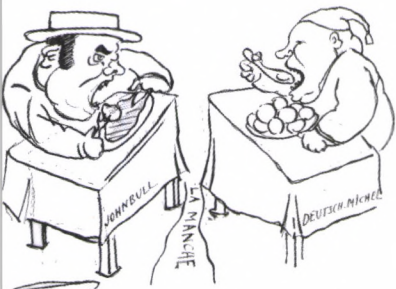
Tüskés Anna

Az első világháború századik évfordulója kapcsán számos művészeti témájú monográfia jelent meg: amerikai művészet, olasz futurizmus, brit művészet, francia illusztrációk, berlini avantgárd, német női művészek az első világháború idején. Egyes művészek világháborús tevékenységéről viszonylag kevés önálló mű készült (pl. *Wilhelm Thöny im Ersten Weltkrieg*). Jó néhány kiállítás is foglalkozott az elmúlt években a művészek és a világháború kapcsolatával, melyek közül érdemes kiemelni a Getty Research Institute *World War I: war of images, images of war*, az Országos Széchényi Könyvtár *Képpé formált háború: az első világháború nemzetközi képes emlékei*, a Belgrádi Nemzeti Múzeum *Light in the darkness of World War One* és a kecskeméti Cifrapalota *Mednyánszky László, Farkas István és Nagy István az I. világháborúban* című kiállítását.

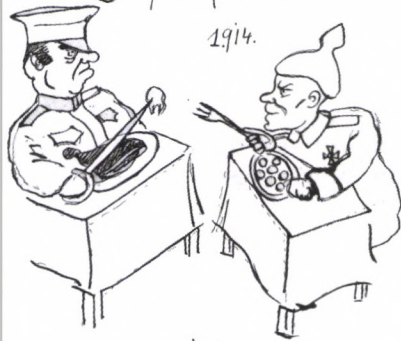
Ebbe a sorba illeszkedik a festő és művészettörténész Ludmann Mihály könyve. Célja bemutatni a magyar művészek részvételét haditudósítóként vagy katonaként az első világháborúban. Fő kérdései: hogyan vettek részt, mi volt a feladatuk, milyen tapasztalatokat szereztek a festők, szobrászok a fronton, hogyan jelenítették meg ezt műveikben, és milyen hatást gyakorolt a háború későbbi munkásságukra. A szerző huszonkilenc művész munkásságát hat fejezetbe (az első művészáldozat, hadifogságban, a sajtóhadiszállás művészei, katonafestők, szobrászok a harctéren, építésszek a háborúban) csoportosítva tárgyalja, középpontba helyezve háborús műveiket: vázlatosan bemutatja az egyes festők, grafikusok, szobrászok és építészek életét, művészeti tanulmányait, a háború előtti munkásságát, majd részletesen elemzi a háború során készített műveit, végül röviden ismerteti az alkotó háború utáni munkásságát. Gyakran olvashatunk hosszú idézeteket a lebergi és a margitszigeti hadikiállításokon bemutatott művek kritikáiból és a művészek saját naplójegyzeteiből, visszaemlékezéseiből, tábori postájából.

Mintegy százötven köz- és magángyűjteményben őrzött festmény, grafika és szobor színes reprodukcióját közli a gazdagon illusztrált könyv, elsősorban a Magyar Nemzeti Galéria, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a debreceni Déri Múzeum, a gyomaendrődi Vidovszky Béla Helytörténeti Gyűjtemény, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum, a székesfehérvári Deákgyűjtemény és a zalaegerszegi Göcseji Múzeum anyagából. Ez a könyv elsőként közli számos magángyűjteményben lévő műalkotás reprodukcióját, így az Antal-Lusztig Gyűjteményből és Simon László magángyűjteményéből. Más művekről csak a kiállítási katalógusok és a korabeli sajtó tudósít, mert maguk a művek elpusztultak vagy elkallódtak.

A háború kitörése előtti évek művészeti mozgalmai – kubizmus, expreszszionizmus, futurizmus – kevés nyomot hagytak a külföldön tanult magyar

1914.

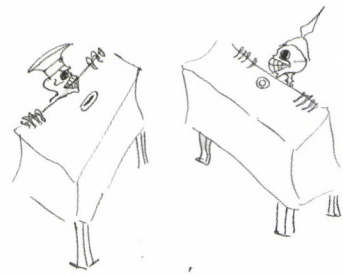
1915

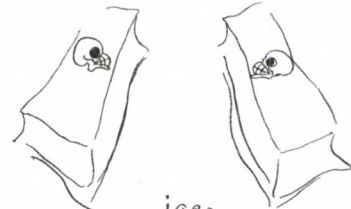
1917

1918

1919

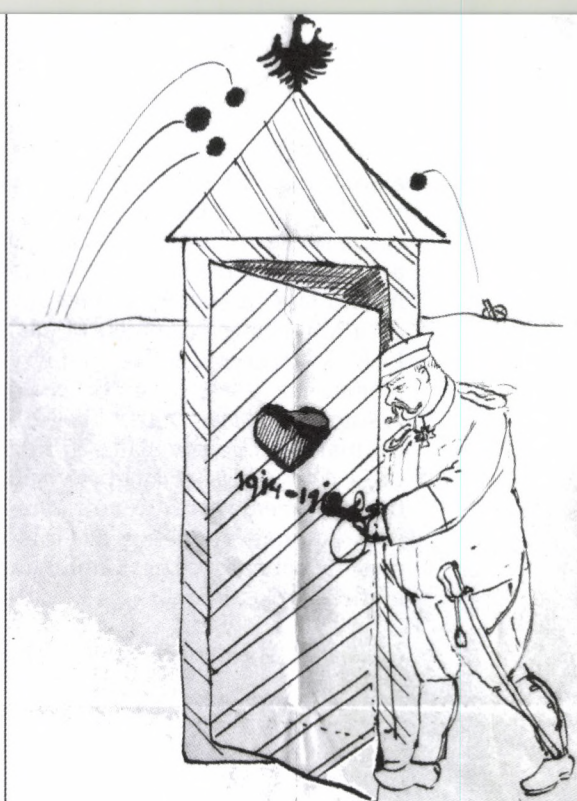

1920

Szini Gyula: Kieheztető háború 1914–1920, *tus*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti gyűjtemény, 73.192.1-3.

művészek alkotásain és azon belül is a háborús műveken, a lövészárkok és harcterek realitását nagyon különböző stílusban és technikával megörökítő műveken. Számos mű valóban inkább sajtótudósítás, mintsem művészi igényvel, műtermi nyugalomban megkomponált alkotás. Egy művész különböző háborús alkotásai között is óriási különbségek érzékelhetők: Vidovszky Bélának a doberdói csatát császári megrendelésre ábrázoló apokaliptikus víziója (72–74.) éles ellentétben áll a Duino váránál megörökített nyugodt tájjal (68–69.). A háborúban harcoló emberek, a teherhordó állatok, az új fegyverek, az ismeretlen tájak megörökítése nagy kihívást jelentett a művészeknek. Viszonylag kevés művész harcolt a fronton, a sajtó haditudósítói az utóvéddel együtt mozogtak, ezért inkább a tréneket, az elesett vagy sebesült katonákat és a hadifoglyokat ábrázolták. Számos rajz örökít meg szuronyos forgó-tolózárás ismétlőpuskával, gránátvetővel, gyalogsági ásóval felszerelt katonákat, kevesebben láthattak azonban lángszórós támogatással végrehajtott rohamot és tüzéségi megfigyelő léghajót. A hadifestők számos kisméretű rajzon ábrázolták a katonák arcvonásait, jellegzetes mozdulatait, majd műtermük nyugodt falai között nagyméretű kompozíciókat is alkottak.

A bemutatott művek főként a katonák életét és a hadszíntereket ábrázolják, nagyon kevés a szimbolikus kép. Az utóbbiak közül kiemelkedik Aba-Novák Vilmos 1937-ben felavatott szegedi Hősök kapujának története. A freskót 1946-ban lemeszelték a fehér lovon ülve rohamot vezető Horthy Miklós hangsúlyos alakja miatt, és csak az 1995–2001 közötti restaurálás nyomán vált ismét láthatóvá a kompozíció (124–133.). Egy másik allegorikus rajz a katonaként nem harcoló Molnár C. Pál 1916-ban készült grafikája (202–203.), amelyen Ferenc József osztrák császár és II. Vilmos porosz császár szekerét szuronyos puskás osztrák és porosz katonák húzzák.

A MI „FOCH”-UNK

Szini Gyula: 1918 aug., A mi „Foch”-unk, tus, Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti gyűjtemény, 73.192. 4-5.

A korabeli közönség hadikiállításokon és a sajtóban ismerhette meg a műveket, többek között a *Művészet* és az *Új Idők* című folyóiratban. A háborúban részt vett művészek sora természetesen bővíthető, jelentősek például Barta Ernő (1878–1956) harctéri rajzai és Mühlbeck Károly (1869–1943) karikatúrái. A görög-makedón származású, de magát magyarnak valló Manno Miltiades (1879–1935) grafikus, festő- és szobrászművész huszár századosként például több képet készített a Gorodok melletti tragikusan végződött csatáról. Kóber Leó (1876–1931) grafikus festőművész, karikaturista ugyancsak bevonult a hadseregbe, és rajzaival, képeivel tudósította a hátszínre, és elkészítette a *Háborús ABC* harmincegy tollrajzból álló sorozatát a Hadsegélyző Egylet megbízásából. Major Henrik (1890–1948) grafikus, festő a háború kitörése után nem sokkal megkapta katonai behívóját, s a temesvári lovas ezredhez osztották be katonának. 1915 végén megsérült, s Budapestre került az Új Szent János kórházba. A harctéren és a kórteremben egyaránt festett és rajzolt. Vértes Marcell (1895–1961) festő, grafikus, illusztrátor 1915-től ugyancsak bevonult katonának, és a fronton is rajzolt.

Halász Csilla szerkesztő az utószóban kijelöli a további kutatás lehetséges irányait: feltárára vár az Osztrák Levéltár anyaga, hiszen a hadifestők

a bécsi Császári és Királyi Hadilevéltárnak voltak kötelesek beszolgáltatni alkotásaikat. Magyarországi gyűjteményekben is lehet még további háborús témájú műveket találni, például a Petőfi Irodalmi Múzeum „*Maradni szégyen, veszni borzalom*” Magyar írók az első világháborúban című kiállításán látható volt az író Szini Gyula (1876–1932) tussal készített karikatúrasorozata. Ennek első három lapja a *Kiéhezhető háború 1914–1920* címet viseli, s azt ábrázolja, hogy a La Manche-csatorna két oldalán szemben álló két nagyhatalom – a „John Bull”-ként megszemélyesített Egyesült Királyság és a „Deutsch Michel” nevű Németország – egyaránt óriási veszteségeket szenvedett a háború folyamán. A sorozat *1918 aug.* címet viselő, negyedik tagja azt mutatja, ahogy Foch francia marsall leborotválja II. Vilmos német császár bajszát. A sorozat befejező tagja *A mi „Foch”-unk* címet viseli, amelyen egy osztrák–magyar monarchiabeli tiszt bemegy az ágyúk keresztútjében álló, csúcsán Habsburg sást viselő, katonai őrbódéhoz hasonlító tábori wc-be. A könyv utolsó fejezetében érintett háborús köztéri emlékművek szisztematikus feldolgozása is fontos eredményeket hozhat.

(Ludmann Mihály: *Művészek a háborúban 1914–1918*. Budapest, Látóhatár, 2015, 208 oldal)

SZÍNES EMLÉKEK 1956-RÓL

Csorba Emánuel

1956-os fényképeimet kis Zeiss fényképezőgéppel, az akkor elérhető, gyenge minőségű keletnémet színes filmre készítettem. Személyes fényképezésként amikor csak lehetett, jártam a várost, és fényképeztem. A téma veszélyessége miatt az anyagot nem az OFOTÉRT-be adtam be kidolgozásra, hanem akkori munkahelyem, a Műgyetem Építészka fotóműhelyének vezetőjével, Peitsik Imre barátommal hívtuk ezeket elő. Akkoriban pozitív képeket nem lett volna tanácsos készíteni.

Műgyetemi tanársegédként – inkább csak hallgatóként, mint aktívan – részt vettem az október 22-ről 23-ra virradó éjszakán az egyetemen lezajlott párázs politikai vitákban. 23-án reggeltől a Műgyetem kertjében felsorakozva vártuk a felvonulás tiltása és engedélyezése körül a kormánnyal kialakult vita kimenetelét. Végül elindultunk a Duna-parton békésen vonulva a Bem térre. Hogy mennyire békés volt: arra emlékszem, hogy mellettem vonuló Harasta Miklós barátom néhány hónapos csecsemőjét babakocsiban tolt. A Bem térről átvontunk a Parlament elé, a Kossuth térre. Utóbb átmentem a Rádióhoz, ahol már meleg volt a helyzet, időnként fegyverropogás. Nekem fegyverem soha nem volt, hazamentem családomhoz.

November 4. után, amikor a megtorlás elől kb. 200 ezren a zöldhatáron át hagyták el az országot, én is menekültem, de kivételes helyzetben voltam:

1956 – A forradalom napjai: a Rákóczi út 8. sz. ház előtt, a jobb szélén Csorba Emánuel, a színes felvételek készítője

néhány hónappal korábban hivatalból kísértem és tolmácsoltam az egyetemen a nálunk vendégként járó Scheunert professzort, az NDK-ban a cottbusi egyetem tanárát. Összebarátkoztunk, és ő meghívott, hogy '56 őszén tartsak néhány vendéglőadást egyetemükön. Erre a magyar hatóságoktól engedélyt és kilépővel ellátott szolgálati útlevelet kaptam. Ezzel az útlevéllel kényelmesen utazhattam vonaton Cottbusba. Németországban statikusként dolgoztam, és 1957 őszén akkor tértem vissza, amikor professzorom, Pelikán József táviraton értesített, hogy szükség van munkámra. Hazajöttem, 1960-ban politikai indokolással kidobtak az egyetemről. Pelikán professzor azt a tanácsot adta, hogy próbáljak külföldre menni dolgozni, mert idehaza számomra nem nő fű. Ő segített jelentkezésemet az Uneschoz eljuttatni.

1964-től az Unesco, majd az Unido szakértőjeként bejártam az egész világot, és rengeteget fényképeztem. Ezeknek a képeknek nagy része is csak negatívban volt meg. Amikor feleségem, aki az IAEA-ban matematikusként dolgozott, 2000-ben szintén nyugdíjba került, nekilátott negatívjainkat számítógépre vinni és javítani. Ekkor fedeztük fel újra 1956-os képeimet.

Családomnak az 1945-ös „felszabadulás” sok nehézséget és küzdelmet hozott. Édesapám pénzügyminiszteri tanácsosként a németek bejövetelekor, 44 éves korában közismert nácizmusellenessége miatt elvesztette állását. Üldözött zsidó barátait bújtatta, számosat megmentett. 1951-ben osztályidegenként kitelepítették és munkatáborba vitték.

Számomra 1956 nem októberben, hanem már februárban, sőt még jóval korábban megkezdődött. 1949-ben a Budapesti Műegyetemen avattak építész-mérnöké. Nagy megtiszteltetésnek éreztem, hogy szeretett professzorom, a nemzetközi hírű dr. Csonka Pál, frissensült, zöldfülű mérnök létem ellenére felkínált nekem egy tanársegédi állást az általa vezetett Szilárdságtan Tanszéken. Boldogan elfogadtam, és nagy reményekkel vágtam neki a munkának. 1956 februárjában professzorom egy reggel szobájába hívott, és elmondta, hogy nagyon meg van elégedve oktatói, tervezői és kutatói tevékenységemmel. Ezért ismételtelen felterjesztett nemcsak kitüntetésre, hanem soron kívüli egyetemi adjunktusi kinevezésre is. Mindezekkel azonban az egyetem vezetőségének ellenállásába ütközött, mivel a kommunista pártszervezet és a DISZ vezetősége úgy ítélte, hogy osztályidegen származásom és ciszterci gimnáziumi neveltetésem által kialakított „nacionalista és klerikális” világnézetem miatt a hallgatóságot károsan befolyásolom, és ezért az első adandó alkalommal el is kívánnak bocsájtani.

Ezek után a Mohács körül pusztító árvíz elleni munkálatokra a hatóságok a Műegyetemtől mérnökök rendelkezésre bocsájtását kérték. Mivel erre önkéntes jelentkező eddig nem volt, Csonka professzor azt tanácsolta nekem, hogy jelentkezsem erre a munkára, amivel a társadalmi és politikai szerveknél talán jó pontokat szerezhetnék. Professzorom tanácsát nyomban megfogadtam, és a járványok elleni oltásokat megkapva, néhány nap múlva már az árvízről legjobban sújtott Homoród község tanácsánál jelentkeztem. A tanács – élén a tanácselnökkel – meglehetősen bizalmatlanul fogadta a fővárosi egyetemről odaküldött, tapasztalatlan fiatal mérnököt, akin még a tojáshéj is rajta volt. Azonban annyi volt a munka és tennivaló, és akkora a szervezetlenség, hogy hol itt, hol ott, de munkám mindig volt. A bajba jutott falusiak pedig örömmel fogadtak minden segítő kezet. Idővel a tanácselnök is rájött, hogy hol tudok használható segítséget adni: a megroggyant épületek megerősítésénél vagy lebontásánál, az életveszélyek megszüntetésénél, majd az új utcák és telkek kijelölésénél, az alapok kitűzésénél és az építésnél. Egyre több feladatra kaptam megbízást, hatáskört, és egy idő után állandóra melém volt beosztva egy adminisztrátor, aki helyszínen legépelte határozataimat. Ezt még egy fényképen is megörökítettem.

Azt nem tudom, hogy mennyi hasznomat vette a község, de biztos, hogy én sokat tanultam munkám során. Ezt évtizedekkel később vettem észre, amikor az ENSZ szakértőjeként természeti csapásoktól (árvizektől, földrendezésektől) sújtott területeken, Indiában, Bangladesben, Mexikóban, Indonéziában kellett segítségnyújtó projektek tervezetét elkészítenem.

A történeti igazsághoz az is hozzátartozik, hogy mindezekkel sem sikerült Csonka professzor úrnak elérni azt, amiért ezt a vállalkozásomat javasolta: igaz, hogy némileg később, de mégis azzal az indokolással távolítottak el a Műegyetemről, hogy ciszterci neveltetésem alapuló „osztályidegen, nacionalista és klerikális” világnézetem miatt az egyetemi ifjúságra káros hatást gyakorolok.

BÚCSÚ KOVÁCS ANDRÁSTÓL

Lugossy László

„91 éves korom ellenére tele vagyok tervekkel. Soroljam fel őket? Nem tehetem, mert szünet nélkül szaporodnak a tennivalóim, és félrevezetném olvasóimat, mert amit ma beírnék, az holnapra már kevés volna, ahogy az is kevés, amit eddig leírtam.”

Ezek Kovács András utolsó mondatai *A szerencse fia* című önéletrajzi írásából. Becsukom a könyvet, és lehunyom a szememet. Képzetelem vetítővásznán megjelenik a kép, amely mindig elém tűnik, valahányszor eszembe jutnak azok a *Hideg napok*, dermesztően hidegek, filmgyári munkám első napjai András asz-szisztenseként. Azóta sem esett akkora hó, a Dunát jégpáncél fedte, a ködöt már mi borítottuk a tájra, és mi vágtuk a léket is, amely a tömeges megtorlás áldozatainak vesztőhelyét jelképezte a filmben. Ő a kamera mellett áll, a stábnak kiosztott, prémgalléros dzsekiben, elmaradhatatlan baszk sapkájában és vastag, fekete keretes szemüvege mögül figyel a jelenetet. Feszülten figyel, de különös módon ez a belső feszültség mégis szelíd vonásokat rajzol az arcára. Így látom Őt. Ez az a kép, amely képzeletem képernyőjére mindannyiszor rávetül, majd áttűnik – hol filmjeinek valamely jelenetébe, hol vele magával kapcsolatos emléktöredékeimbe, ahol András többnyire szenvedélyesen érvel, vitatkozik.

Igen, ez az Ő igazi eleme. De nem az önmagáért való vitatkozás, amely – ahogy azt a *Falakban* megfogalmazza – csak arra jó, hogy levezesse a feszültséget és megbénítsa a cselekvést. Filmjeinek hősei szinte kivétel nélkül erkölcsi kérdéseket járnak körül, a cselekvés és nem-cselekvés dilemmája feszíti őket drámai erővel, és nem mellékesen mindez a közösség iránti felelősségük mércéjével is megméri. Igen, a magyar filmművészet hatvanas években induló megújulásakor ez még szempont volt.

Szülőfalujából, az erdélyi Kidéből Kolozsvárra, ahogy András nevezte, második szülőhelyére került internátusba, ahol úgy találkozott a népi írókkal, hogy a vasárnaponként bibliaórát tartó teológus a 13 éves kisdíák kezébe adta Szabó Zoltán *Tardi helyzet* című könyvét. A könyv lekötötte, élvezettel olvasta. Úgy negyven év múlva személyesen is találkozott a londoni emigrációban élő szerzővel, és megvitatták, hogyan hatottak később a *Magyarország felfedezése* című sorozat írásai az akkor már nemzetközileg elismert filmrendező munkásságára.

Erről leginkább dokumentumfilmjei tanúskodnak. A legendás *Nehéz embereket* legutóbb a film ötvenedik születésnapján Andrással együtt nézhettem meg az Urániában. Nem tudtam meghatódottság nélkül figyelni, ahogy a vetítést követő közönségtalálkozón a kilencvenedik évében járó mester testileg ugyan meggyengülten, de változatlan szellemi hévvel magyarázta az érettségi korú gimnazistáknak, milyen volt a Kádár-kor, amelyben a film született, kikkel hadakoztak azok a „nehéz emberek”, hogyan találkozott párizsi ösztöndíjasként a *cinéma vérité* módszerével, amelynek aztán itthon ő lett egyik meghonosítója. Szavaiból félreérthetetlenül kitetszett, hogy a filmrendezést tettnek tartotta, cselekvésnek.

Ahogy a *Labirintus* filmrendező hőse mondja: „Én használni akarok azzal, amit csinállok.” S hogy ez egyben milyen belső drámát, művészi dilemmát je-

lent, az pont ebből a filmjéből érződik, ahol a rendező választásra kényszerül a közönségsikerrel kecsegtető melodráma és a személyes meggyőződése által diktált valóság-hű ábrázolás között. Ez utóbbit választja, mert az igazi énjét képtelen álarc mögé rejteni.

Mint azt a könyve címe is sugallja, magát a „szerencse fiá”-nak tartotta, s számtalan véletlennek, szerencsés találkozásnak tulajdonított meghatározó szerepet élete és pályája alakulásában. De én nem a véletlen művének gondolom, hogy filmrendező lett, még kevésbé azt, hogy közösségi emberré vált – mert András igazából az volt, aki korán, tudatosan elindult az ide vezető úton.

Szüülőfalujában nem volt mozi. A nagypapa ezért sokáig azt se nagyon tudta elképzelni, hogy miféle mesterségre adta unokája a fejét. S mivel András számtalan külföldi utazásáról gyakran küldött neki képeslapot, végül elkönyvelte, hogy a filmrendező bizonyára afféle utazó úgynök, olyan, mint akik Kidebe is jártak Kolozsvárról, portékáikat kínálva.

A kolozsvári diák figyelmét a hetente olvasott kritikák terelték a filmre. A futószalagon készült fehértelefonos magyar filmeket felületesnek érezte, elolvasott minden filmről szóló elérhető írást, fejébe vette, hogy filmrendező lesz, de egészen más szellemiségű filmeket fog csinálni, mint az álomgyár hamis produktumai.

1944-ben, miután a Keleti pályaudvaron leszállt az ingyen vonatról, első útja a Gyarmat utcába vezetett, de a Hunnia filmgyár kapuját zárva találta, a front közeledtével ugyanis félbeszakadt a filmgyártás. Később erre emlékezve ezt írta: „Nekem az volt a fontos, hogy abban a városban lehetek, ahol magyar filmet gyártottak és fognak gyártani.”

A nyilas kormány rendelete szerint be kellett vonulnia, de kalandfilmbe való fordulatok után megszökött a nyilas karszalagos csendőröktől. Amint véget ért a háború, felkapaszzkodott egy tehervonatra, s irány hazafelé, Erdélybe. 1946 nyarán ott olvasta a *Szabad Népb*ben megjelent hirdetést, hogy a budapesti színiakadémián elindul a filmrendezőképzés. Azonnal beadta az útlevélkérelmét, s mivel Bukarestből válaszra sem méltatták, visszaszökött Magyarországra, jegy nélkül, a vonat ütközőjén utazva. Ezúttal a Nyugatiba érkezett, ahonnan mezítláb ment végig a Bajcsy-Zsilinszky úton, mert a kalandos éjszakai rohanásokban a bakancs feltörte a lábát. Így érkezett meg a felrobbantott Erzsébet híd romjai mellett a Györfly-kollégium épületéhez. Makacs, céltudatos törekvéssel jutott el kimagasló alkotásokban gazdag művészi pályájának rajtvonalához, a főiskolára, ahonnan azután olyan nagyszemélyű tehetségek társaságában vágott neki a távnak, mint Makk Károly, Fehér Imre, Bacsó Péter, Jancsó Miklós. Igen, a *Fényes szelek* nemzedéke. Nagyszemélyű elődeink, s nemcsak a mi nemzedékünké, de az utánunk következőké is. Nem árt észben tartanunk, hogy a magyar filmtörténet az egymást követő filmes nemzedékek megbecsülendő és megőrzendő öröksége.

Közösségi ember volt, született vezető egyéniség, a szó legnemesebb értelmében az. Rátermett és elhivatott. Már negyedikes gimnazistaként megválasztották önképzőköri elnöknek, holott ezt a tisztséget előtte mindig valamelyik nyolcadikos, érettségiző diák töltötte be. Megbízták az ifjúsági könyvtár vezetésével, s kezdeményezésére a polcokon megjelentek a népi írók művei. Felső társaival kijártak a mezőségi falvakba, olvasnivalót vittek a szórványban élő magyaroknak. Érettségi előtt kimentek olyan falvakba, ahol már nem volt református lelkész, András mondta, hogy melyik zsoltárt énekeljék, és még úgymond prédikált is, s Móricz Zsigmondról és a népi írókról mesélt.

A szociológiából ismerte meg az adatot, hogy ugyan Magyarország lakosainak kétharmada kétkezi munkás, de az ő gyerekeiknek csak öt százalékka jut el iskolába. Tehetségkutató akciókat szervezett. 1945 elején Kolozsvárt megalapították az első népi kollégiumot, és Móricz Zsigmondról nevezték el. András kollégistatársai „Papá”-na” szólították, pedig alig volt köztük korkülönbség. 1946-ban diákcserével Györfly kollégista, s a következő évben már a Horváth Árpád színész-kollégium vezetője mindaddig, míg a Nékoszt fel nem számolják. Az államosított filmgyárban, ahová a főiskola elvégzése után kerül, nem sokára a dramaturgia vezetője. 1957-ben a központi dramaturgiát megszüntetik, létrejön a stúdiórendszer, és 32 évesen, kivételesen gazdag életpasztalet és tudás birtokában végre megkezdheti filmrendezői pályáját.

Minden film olyan varázstükör, amelyben hol itt, hol ott előtűnik alkotójának egyébként láthatatlan alakja, akár akarja, akár nem. Néha felvillannak előttem filmjeinek azon részletei, amelyekből mintha ő maga nézne vissza rám.

Mikor a *Falak* hőse azt meséli, hogy foglalta le annak idején a csepeli gyáros villáját hatvan szegény kollégista számára, vagy mikor a címadó kínai pantomim VIT-en látott élményét elevenítik fel a párizsi utcán – ezek az Ő személyes történetei. Odaképzelem Őt magát is a reformértelmisségek házibulijának szinte *cinéma vérité* módszerrel felvett jelenetébe, hiszen az ott élesen felvetett erkölcsi kérdések kompromisszumról, hatalmi visszaélésekről szólnak, arról, hogy bennünk húzódnak a láthatatlan falak. Ezek mind-mind az Őt személyesen is feszítő dilemmák is. De akárcsak a *Falak* hőse, aki személyes kockázatvállalással is az ütközést választja, úgy vállalta Kovács András is hol a nyílt, hol a lapangó konfliktusokat – többek között a Filmművész Szövetség főtítkáráként, majd elnökeként – a filmszakmánk számára létfontosságú ügyekben.

De elsősorban a filmjeiben. Már magával a *Hideg napok* témaválasztásával is bátor tette szánta el magát. Szembe kellett néznie számtalan előítélettel, parázsló indulattal, még azzal is, hogy hazaárulónak bélyegzik, mert bár filmjének mozgatóereje nem a történelmi ítélkezés indulata, hanem az árral sodródó ember belső világának lélektani vizsgálata, ez a remekmű mégiscsak kíméletlen szembenézésre készíti a nézőt az újvidéki tömeggyilkosság semmivel sem menthető rémtettével.

Peregnek előttem az emlékezetes pillanatok és képek. A faltól falig járkáló, kétségek közt vergődő foglyok a *Hideg napok* cellájában, ahogy a hófehér börtönfal vészjóslóan emlékezteti őket a hóval fedett külvilágban elkövetett bűneikre. A *Bekötött szemmel* látomásos képsora, ahogy a Donhoz vezényelt magyar bakáknak *képzeletben* ugyanúgy fehér kendővel kötik be a szemét, ahogy a kivégzőosztag elé állított katonaszökevényét a *valóságban*. A felajzott ménék patáinak drámai sodrású rohanása, a parasztfiúból lett telepvezető és az internált katonatiszt urak halálos végű összecsapása a *Ménesgazda* aknákkal, géppisztolyropogással körülzárt világában. Ez a remekmű máig nem veszített művészi erejéből, mint ahogy Kovács András gazdag életművének színe-java máig érvényes, s jó lenne remélni, hogy filmjeit a jövő nézői is befogadják majd.

„Szülőfalumról, a házak fényképeivel még '42-ben kiadtak egy könyvet. Ezt mindig a kezem ügyében tartom. Egyik példányát balatonarácsi, a kideiekéhez hasonló házunkban őrzöm. Harminchetedik éve töltjük itt az év nagy részét, előttiünk, ha nem is karnyújtásnyira, ott a gyönyörű tó, körülöttünk meg szülőfalum erdős dombjai, amelyeket hegyeknek neveznek. És még a kapával is megbarátkoztam. Ennek titka, hogy nem hajnali ötkor kezdek kapirgálni a szőlőben, hanem hol délelőtt, hol délután. Nem csoda, ha megkedveltem a kapálást, sőt élvezem.”

Andris!

Mesélted, hogy Nagypád minden unokája születésekor ültetett egy diófát. Az a fa, amelyet a Te születésedkor ültetett, ma is ott áll a kidei kertben.

A filmen, amely képzeletem vetítővásznán pereg, ahol filmjeid s a Hozzád kapcsolódó emlékeim váltják egymást szabálytalan rendben, olykor előtűnik egy terebélyes diófa, a fekete-fehér tónusgazdag színvilágában, ágai közt átszűrődik a napfény... Szomorú az elválás, de akik ismerünk és tisztelünk, megőrizzük szeretettel az emlékedet, és köszönjük, hogy hosszabb-rövidebb időre útitársadul szegődhettünk.

Isten Veled, Barátom!

Nyugodj békében!

TÉRKÉP ÉS TÖRTÉNELEMKÖNYV SEGÍT ÁLLAPOTUNK MEGÉRTÉSÉBEN

Bod Péter Ákos

Minden értelmes társadalmi diskurzus kritikus kérdése, hogy ügyeink tényszerű megítéléséhez mit tekintünk mércének. A vitákban persze keverednek az érvekkel az érzelmek, a tényekkel a percepciók. A közvélemény jelentős, sőt talán növekvő része nehezen helyezi el viszonyainkat a sokszínű, gyorsan formálódó európai folyamatokban. Sokan hajlamosak bármely gondot vagy nehézséget a magyar balsors újabb csapásának tekinteni, másfelől viszont a sikert, az események kedvező alakulását páratlan győzelemként értékelni – hogy aztán a külvilág kalaplevételének elmaradását megint csak betudhassák az idegenek érzéketlenségének.

Nyilván van társadalomtudományos magyarázat nemzeti önértékelésünk bizonytalanságaira. Persze ez sem kizárólagos magyar ügy. Nem ok nélkül adta Bibó *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* címet 1946-os írásának, amelyben a görcsös félelmi állapot, a hamis realizmus, a nemzeti materializmus fogalmaival írta le a gondolati zavar jegyeit a valamikori Monarchia nyomában létrejött országokon széttekintve. Mondhatjuk magunkról, hogy nem vagyunk és sosem voltunk kelet-európaiak, sőt immár azt is állíthatjuk, hogy hazánk a mai Európában nem számít kisállamnak, ám ami igaz, az igaz. Egy sor társadalom-lélektani vonatkozásban valóban régóta osztozunk a Lajtától keletre fekvő térség nemzeteivel. Ha ez úgy volt Bibó idején, hasonló a helyzet most is, amint erről szakszerű közvélemény-kutatások eredményei és személyes tapasztalataink bőséges tanúságot adnak. Sőt sajnos előnytelennek minősíthető változások is megfigyelhetők a térségben elfoglalt helyzetünket illetően, mind az értékrend vonatkozásában, mind a mérhető teljesítmények ügyében.

A trendek felvázolása előtt azonban idekívánkozik egy személyes vonatkozás. Pályafutásom egy váratlan fordulata nyomán 1995 elején Londonban találtam magam, az EBRD nevű nemzetközi fejlesztési bank igazgatótanácsában. Hazámon kívül három másik ország gazdasági ügyeinek képviselőjeként

1956 – A forradalom napjai: felkelők harckocsija

hamar megtapasztaltam, hogy a magyar, cseh, a horvát és a szlovák állami emberek elég hasonlóan viszonyultak a külvilághoz. Akkor főként a szlovák tisztségviselőknél, köztük magas polcon levőknél éreztem nagy önbizalomhiányt a nyugati partnereikkel kapcsolatban, és bármely érdeklődésre vagy véleményeltérésre azzal reagáltak, hogy a nyugatiak nem értik meg az ő sajátos gondjaikat. Jó néhány évvel később, a szlovák uniós elnökség idején már tapasztalható volt, hogy egy új tisztségviselői generáció mennyivel járatosabb a (nyugat-)európai gondolkodásmódban. A „minket nem értenek meg” érvelést viszont ott is, és a többi ország tisztségviselőitől is sűrűn lehetett hallani.

E négy ország sajátos gazdasági érdekeit és kormányzati szempontjait kellett az igazgatótanácsban képviselnem. Am hamar kiderült, hogy az ügynevezett nemzeti sajátosságok és egyedinek gondolt problémák tulajdonképpen meglehetősen hasonlóak voltak minden érintett ország esetében. Sőt az igazgatótanácsban ülő nyugati kollégák sem tagadták, hogy ilyen ügyekkel korábban náluk is küszködtek, mint például hogy miként lehetne viszonylag tisztességesen, ám gyorsan privatizálni a lomha állami vállalatokat, mit kezdjenek a végleg fölöslegessé váló acélgyári munkásokkal és szénbányászokkal, hogyan birkózzanak meg a városokba zúduló volt agrárnépességgel.

Korábbi magyar kormánytagként, nemzeti banki vezetőként akkor az egyik héten a horvát érdekek szószólójaként, a rákövetkező ülésen Szlovákia képviselőtében kellett érvelnem, aztán pedig cseh vagy magyar fejlesztési ügyet prezentálnom, és rögtön szembesültem azzal, hogy sokkal ritkább a sajátosan magyar ügy, mint valaha gondoltam volna. A ténylegesen meglévő sajátosságaink leginkább mértékbeliek, és nemcsak a szűkebb földrajzi térségünkhez mérve: fejlett európai országok is átestek a minket próbára tevő dilemmákon, legfeljebb a fiatalabb nyugati kollégáknak azok már a régmúlt kódébe veszttek.

A kitérő azért tartozik ide, mert ez a háttér érzékelteti, hogy az 1990-es rendszerváltozással járó súlyos kihívások nagy része általános érvényű. Ám a történelmi pillanat sajátos: a nyugati donor-országok addigra már túljutottak a maguk hasonló korszakán, és három évtized gyors gazdasági fejlődése, társadalmi modernizációja elfeledtette velük korábbi nehézségeiket. Ráadásul akkor, az 1990-es évtizedben jutott a csúcásra a győzedelmes globalizáció. Valóban sokan hitték Nyugaton és nálunk, hogy egyetlen út vezet a jövőhöz, és minél kisebb helyi eltérésekkel veszi át a legjobb gyakorlatot („best practice”) valamely fejlődésben levő nemzet, annál jobb lesz mindenkinek, legfőképpen a sikeres mintát átvevőnek.

Mindaz persze jóval a nagy pénzügyi krízis előtt történt, amikor még lendületesen növekedtek a fejlett nyugati gazdaságok, de nem csak azok. Az európai periféria – erről ma kevés szó esik – igen gyors fejlődésen ment át. A spanyol, az ír és a görög (igen, a görög) reálbérek sokkal gyorsabban emelkedtek az 1990-es években, egészen a 2008-as kritikus esztendőig, mint a francia, a brit vagy a német bérszint. A beruházások dübörögtek, a peremvidék jövedelmi felzárkózása jól haladt. Ma már nyilvánvaló, hogy az olcsó hitel túl sokakat buzdított eladósodásra az Európai Unió peremén, ahol az anyagi gyarapodás üteme éveken át jóval felülmúlta a termelékenységjavulást. Majd amikor beütött a pénzügyi válság, nehéz esztendők jöttek, legfőképpen a gazdaságilag igen nyitott gazdaságokban, és a nagy visszaesést csak lassú javulás követte: a volt tervgazdaságok csoportjában öt, hazánkban hat év kellett a 2008-as válság előtti termelési szint újbóli eléréséhez, lakossági fogyasztásunk pedig még mindig az egy évtizeddel korábbi szint alatti.

Ezekkel az évekkal a hátunk mögött nem meglepő, hogy a negyedszázados rendszerváltozási folyamat mai megítélése sokaknál negatív. Pontosabban, még tovább romlott, és többségbe kerültek azok, akik a volt keleti blokk országainak felzárkózási kísérletét egészében sikertelennek ítélik. Nem csupán szubjektív életerzésről van szó: legutóbb Tölgyessy Péter az Eötvös Csoport rendezvényén az 1960-as évek európai perifériájának néhány sikerországához mérve adatolta az állítását, miszerint Magyarország sikertelen, és nem csak újabban. Ez a minősítés első hallásra éles eltér a kormányzatétól, de nem teljesen. A kormány médiaüzenete korábban a 2010-et megelőző nyolc év, ám mind gyakrabban a két megelőző évtized sikertelenségét exponálta az új éra eredményeinek taglalása előtt. A pozitív üzenet („Magyarország jobban teljesít”) pedig nem részletezi, hogy kihez és mihez képest jobb a teljesítmény, és honnan is kell számítani a javuló eredményeket. Vezető kormánytisztviselők 2013-tól bekövetkező gazdasági növekedési fordulatról írnak. Nem is tehetnek másképpen, hiszen a gazdasági adatokat csak akkor lehet nagy sikerként prezentálni, ha abból kimarad a visszaesést hozó 2012-es esztendő.

Az 1956-os tavaszi árvíz Homorudnál, Mohács mellett

Amint e lapban korábban már kifejtettem: a nemzetgazdasági adatokra alapozott minősítés nagyban függ az átfogott időtávtól, valamint attól, hogy ugyanezen idő alatt milyen a hasonló helyzetű nemzetek teljesítménye. Vegyük a rendszerváltás első néhány évét: ugyan súlyos visszaesést hozott, de a térség hazánkkal együtt egy évtized alatt mégis visszaintegrálódott a nyugati közösségbe. Igaz, a rendszerváltás történeti pillanatában remélnél és kalkulálnál sokkalta nagyobb lett az átalakulás gazdasági és társadalmi költsége. A 1990-től 1999-ig tartó legnehezebb, első szakaszban gazdaságunk gyökeres szerkezetváltáson esett át, míg végre jövedelemtermelő képessége meghaladta az „utolsó békeévet”. Térségünk más országainak nemzeti jövedelme is ekkortájt érte utol a szocialista korszak záróévének szintjét.

Ennél azért sokkal jobb eredményeket vártunk mindannyian a térségben. Mint ahogy a nemzetközi szervezetek tanácsadói sem gondolták 1990-ben, hogy hat, nyolc vagy akár tizenkét év is kell a volt szocialista blokk országai-
ban ahhoz, hogy az ésszerűbbnek és hatékonyabbnak tételezett piacgazdasági rendszeren belül a rendszerváltatók utolérjék az amúgy sem magas bázisévi nemzeti jövedelmi szintet. Ám akármilyen volt is a vártnál nagyobb átalakulási veszteség oka, Magyarország az elsők között teljesítette a penzu-

mait. Bár a magyar átmenetet levezénylők sosem váltak a külföldi médiában annyira felkapottá (leszámítva Bokrost, az itthon és nyugaton gyakran túlértékelt kiigazítási csomagjával), mint a gyors privatizációt meghirdető Václav Klaus, vagy a nagy megszorításokkal a múltat lezáró Balcerowicz, de objektív mutatók alapján sikeresnek minősíthető Magyarország első évtizede.

A második szakasz, gyakorlatilag a második évtized viszont már relatív ütemvesztést hozott hazánk számára. Itt különösen fontos szerephez jut a mérce megválasztása. Sokféle értelmes vonatkoztatási keret létezik: másképpen ítélni a gazdaságtörténelem, megint másként az üzletember, a hivatalban levő politikus. De – amint erről a *Magyar Szemle* 2017. februári számában (*Mihez mérjük magunk?*) volt alkalmam írni – a referenciakeret megválasztása nem ízlés kérdése. Mérce lehet saját előzményünk, vagyis a megelőző évtized: ebben az összevetésben az egyéni jólét általános szintje nőtt, egészen 2008-ig. Ám a társadalmi-gazdasági szerkezet mélyáramlatai és a közvélemény mindmáig meghatározó irányzatai alapján hosszabb távon a valamikori Monarchia a mérvadó regionális keret, középtávon pedig, ami a politikai rendszerváltozástól az uniós tagság elnyeréséig terjedő időszakra vonatkozatható, a visegrádi hármak (majd a szlovák-cseh válást követően: négyek) adják a természetes referenciakeretet. A Monarchia volt alkotóelemei és szomszédjai közül a délszláv államok (Szlovénia, Horvátország, Bosznia, Szerbia) sajátos felbomlási folyamatuk miatt egy időre külön pályára kerültek. A román és bolgár átalakulás pedig még a szlováknál is nehezebben indult az első évtizedben. E regionális keretben viszont egyértelműen sikertelen Magyarország második évtizede. A legegyszerűbb gazdasági mutatók (egy főre jutó GDP, termelékenység, országgokozati besorolás) szerint minden gondja és belpolitikai zaja ellenére Csehország és Szlovénia állt továbbra is az élen, a gazdag Ausztriát most nem is említve. Ebben nincs is meglepetés. Az viszont már a második évtized, valamint a harmadikból eddig eltelt évek meglepetése, hogy Szlovákia és Lengyelország is hazánk elé került a gazdasági teljesítmény terén.

Úgy is mondható: szomorú meglepetésünkre mostanra hazánk a visegrádi társak mögé csúszott a gazdasági mutatók szerint. De nemcsak azok tükrében. A társadalmi fejlettség mutatójaként is használt HDI (Human Development Index) viszonylag reális képet ad az érintett társadalmak átlagos állapotáról (UNDP, 2016). Az index a várható élettartamot, az iskolázottságot és egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelmet sűríti egyetlen adattá. Hazánk a világ ötvenegy legfejlettebb országának csoportjában (mely kezdődik Norvégiával, Ausztráliával és Svájcjal, és végződik Oroszországgal, Romániával és Kuvaittal) a 2015-ös teljesítmények alapján a 43. helyen található (0,84-es átlagszámmal). Említsük meg a történelmi összevetésben mérvadó német és osztrák adatot (0,92 illetve 0,89): hozzájuk képest, amint várható, jelentősen le vagyunk maradva. Jöjjön a másik három visegrádi állam: Csehország 0,88; Lengyelország 0,86; Szlovákia 0,85 – mind előttünk állnak átlagos társadalmi fejlettségben. A szlovén adat: 0,89, ami az osztrákkal megegyező. A magyar humán fejlettségi elmaradás tehát a V4-ben csekély, de mérhető. Megelőzzük viszont a montenegrói (0,81) vagy a román szintet (0,80), valamint a második országcsoportba sorolt országokat, így Bulgáriát (0,79) és Szerbiát (0,78).

Ha valaki idegenkedik az aggregált mutatóktól, tekintheti az oktatás állapotát, ideértve azt a nyilvános adatot, mely szerint a magyar fiatalok ötödének súlyos szövegértési hiányosságai vannak, vagy a demográfiai mutatókat, az életmód jellemzőit (az alkoholizmus, elhízás, dohányzás és egyéb

függőség adatait). Ezekkel a visegrádi térségben nem állunk jól, a tőlünk délre és keletre lévő társadalmak többségénél még mindig jobb a helyzetünk. A társadalmi értékrendek mutatói jelzik, hogy a magyar lakosság jelentős része bizalmatlan a hatóságokkal, a honfitársaival szemben, az erős kéz politikáját nagy hányad többre tartja a demokratikus hatalomgyakorlásnál, és egyéb mutatók alapján is sokkal közelebb áll mondjuk a bosnyák-szerb értékrendhez, mint a cseh vagy lengyel mintához (ismét csak nem említve a német vagy más fejlett európai társadalmat).

Az EU új tagországainak átlaga minden gond ellenére meglehetősen sokat közeledett a nyugat-európai társadalmi standardokhoz. A térség némileg le van maradva a képzettségi és egészségügyi tényezőknél a Nyugattól, de nem olyan mértékben, mint a gazdasági fejlettség szokásos mutatója (egy főre jutó GDP) vagy az utca emberének olyannyira fontos országos bérszint terén. Az adatok üzenete: az európai peremvidéken a humán adottságokat illetően csupán mennyiségi a lemaradás, országonként különböző mértékben, a nyugat- és észak-európai társadalmakhoz képest, amelyek azonban az anyagiak terén egy minőségi fokkal fejlebb állnak. Ez a szituáció elvileg esélyt adhatna a sebes felzárkózáshoz, a társadalmi és gazdasági fejlettségi szint utoléréséhez, különösen azóta, hogy a peremvidék bekerült az EU-ba. A 2004-es nagy keleti bővítéssel, illetve a két balkáni ország esetében 2007-ben, legutóbb Horvátország viszonylatában bekövetkezett az a jogi változás, amely intézményes támaszt és anyagi forrást is nyújt a felzárkózáshoz. Másfelől viszont a teljes jogú tagság elnyerésével felerősödtek az európai jólét iránti egyéni aspirációk, ám a közvetlenül összemérhetőség inkább csalódást okozott a peremvidéki társadalmak mozgékony, aktív rétegeiben.

A viszonylagos társadalmi fejlettség (a kielégítő HDI érték, a megfelelő PISA-felmérési helyzet, a javuló életkilátás) önmagában nem mérvadó: egy adott ország státuszába az intézményi hovatarozás is beleszámít. A teljesítmény- vagy állapot-indikátorok alapján hasonló helyezesű Bulgária, Románia, Montenegró és Szerbia közül az első kettő immár egyenjogú tagja az Európai Uniónak, míg a másik kettő nem az. Más összefüggésben fontos a NATO-tagság.

Megint más okok miatt számít a közös európai fizetőeszköz átvétele: Szlovákia és Szlovénia (valamint az elemzésből eddig kihagyott három balti ország) tagja az euróövezetnek. Hazánk és az ingadozó álláspontot elfoglaló Csehország, Lengyelország viszont nem. Romániáról és Horvátországról tudható, hogy kormányuk ambicionálja az euróövezeti tagságot, és az első adódó alkalommal minden bizonnyal belép. Ezek az intézményi eltérések már eddig is kihatottak egy tagország külső megítélésére, és az uniós ügyek befolyásolásának képességére, de a brit kilépésről meghozott döntés, majd a 2017-es francia elnökválasztás ismeretében még kritikusabb lehet a peremhelyzetű tagországok besorolása.

A magyar sikertelenség Tölgyessy-féle tézise, amely az utolérési remények kudarcára hivatkozik, implicite azt feltételezi, hogy a történelmi felzárkózás (visszazárkózás) az igazi mércéje egy ország sikerességének. Amint azonban maga is elmondja, a peremvidéki vagy fél-periferiális helyzetből csak nagyon kevés országnak sikerült az elmúlt évszázad során bekerülnie a fejlett világ belső magjába. A szokásos listán Finnország, Írország, Spanyolország található (az utóbbi esetében különösen kérdéses, hogy jó kifejezés-e e bekerülés, hiszen volt olyan történelmi időszak, amikor a korszak fejlett, vezető hatalma volt a spanyol birodalom).

Ám számít-e a jelen generációnak az, hogy apja, nagyapja, vagy különösen ükapja idején hazája hogyan állt az akkori vezető térségekhez képest? Érezne-e elégtételt egy majdani cseh fiatal annak a hírnék hallatán, hogy 2028-ban hazája egy főre jutó hazai terméke elérte az (akkori) EU átlagos egy főre jutó GDP-mutatóját? Aligha. Hasonlóképpen, a mai magyar fiatal és kevésbé fiatal korosztály számára ha van sikertelenség hazánk fejlődésében, az nem önmagában az uniós átlaghoz való felzárkózás lelassulása-leállása. Ez utóbbi tény, de valójában elemzési eszköz: olyan mérce, amelyik az ország múltjához, korábban befutott pályájához viszonyít, és ezzel segítheti az elemzői eligazodást. Ám siker és sikertelenség dolgában az egyes ember – munkavállalóként, szülőként, szavazópolgárként – más motívumok alapján dönt. Még a póré anyagi döntés is bonyolultabb annál, mint hogy hol, melyik országban jobbak a bérek. Hiszen mindig lehetett tudni, hogy vannak gazdagabb országok, ahol a jövedelmi viszonyok sokkal jobbak, mint a peremvidéken. Ám ettől az ismerettől mondjuk Portugália még nem ürült ki, noha nyilván elég sokan tényleg átköltöztek átmenetileg vagy végleg Luxemburgba, Hollandiába vagy Norvégiába az elmúlt fél évszázad során. De nem mindenki. Mint ahogy országon belül sem automatikus a vándorlás. Ámbátor figyelemre méltó, hogy egészében apadó lélekszámú Magyarországon a központi fekvésű, Budapestet magába foglaló régió az egyetlen, ahol az elmúlt tíz évben nőtt a lélekszám, és minden egyes más régiókban csökkent.

A nemzetgazdasági változók, sőt még a kézzelfogható üzleti adatok, mint a bérszint, anyagi fogyasztás is inkább csak magyarazzák, színezik, árnyalják itt vizsgált témánkat. A múltunk és a földrajzi (valamint geopolitikai) helyzetünk sokat megmagyaráz abból a kettősségből, amely itt minden államra jellemző: tájékozódási pont, egyéni és politikai ambíciók tárgya az a Nyugat, amelytől időről időre elszakítottak nagy történelmi mozgások; másfelől olyan mércét is jelent a kontinens gazdagabb fele, amelynek nagyon nehéz, és sokak szerint lehetetlen eleget tennünk a térségnek. Ám pontosan a nemzetközi összehasonlásban látszik, hogy ugyanezt a kettősséget, az ebből fakadó feszültséget bizonyos nemzetek jobban, sikeresebben élik meg. A kemény társadalmi-gazdasági adatok azt is jelzik, hogy ugyanazon ország életében is vannak sikeresebb („jobban konvergáló”) szakaszok, amelyeket azután relatív visszacsúszások követhetnek. Ezért sem szabad belenyugodni a sikertelenség kimondásába. Mint ahogy az alaptalan sikerpropaganda is kártékony, idővel a valóságtól való elszakadása miatt visszaüt.

A sikertelenség közvetett bevallása, a teljesíthetetlennek gondolt feladat (a fejlett országok csoportjába való végleges és kétségtelen bekerülés) feladása az is, ha a fejlett világot mint olyat hanyatlónak, dekadensnek deklarálja valaki. Ezzel kiiktatja azt a tájékozódási keretet, amelyhez mérni lehet viszonyainkat. Akkor marad a múlt, és tér nyílik az opportunistá módon megválogatott siker-mércék számára. Nem lehet kétséges, hogy mindig található olyan összehasonlítás, amellyel tetszőleges eredmények vezethetők le a politikai vitákban. Ám a nemzet tényleges viszonyairól valóban csakis releváns mércék alapján folytatható értelmes társadalmi diskurzus. Különösen fontos ennek a tételnek a komolyan vétele most, amikor a körvonalazódó német–francia egyetértéssel megerősítve Európa nekilát intézményi rendje újragondolásának.

IRODALOM

- Bibó István (1946): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Argumentum Kiadó, 2011, Budapest
- EC (2017): Spring Forecast, Hungary. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/ecfin_forecast_spring_110517_hu_en.pdf
- IMF (2017): Hungary – Country Report. No. 17/124
- Tölgyessy Péter (2017): *Elégedetlenségek áradatában nagyra növekedett főhatalom – az Orbán-rendszer működése és vélhető jövője*. Előadás. http://hvg.hu/itthon/20170511_Tolgyessy_Peter_Orban_diadalmasan_menetel_a_zsakutcaba
- UNDP (2017): Human Development Report, 2016. http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf

SZERZŐINK

ABLONCZY LÁSZLÓ (Bodroghalász, 1945) újságíró, kritikus. 1978–1990 között a *Film, Színház, Muzsika* munkatársa, 1991–1999 között a Nemzeti Színház igazgatója volt. 1999–2005 között Párizsban élt.

BOD PÉTER ÁKOS (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. A *Magyar Szemle* és a *Hungarian Review* közgazdasági szemleírója, a sajtó és média rendszeres szereplője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

CSORBA EMÁNUEL (1928, Budapest) okl. építészmérnök, műszaki doktor, a műszaki tudományok kandidátusa, a Damaszkuszi Egyetem Unesco tanszékvezető professzora, az Építéstudományi Intézet tagozatvezetője, az ENSZ Unido Építőipari Osztály vezetője, a Dél-kínai Műegyetem professzora, a Kínai Földrengésvédelmi Bizottság meghívott tanácsadója, a Bécsi Műszaki Egyetem tanára. F.d.: Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje, a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje.

KODOLÁNYI GYULA (Budapest, 1942) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára.

1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője. 2004–2009-ben az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Prima Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a Köztársasági Elnök Érdemérme (2005). Főbb művei: *Ökológiai kapcsolatok* (szerk., 1984), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (esszék, 2003), *A hullám taraja* (esszék, interjúk, 2006), *A fény rétegei* (esszék, 2010) *Járj, merre tetszik* (válogatott és új versek, 2012), *Szóló hangra* (esszék, tanulmányok, interjúk, 2012), *Üzenetek W.Sh.-től – Messages from W.Sh.* (improvizációk Shakespeare szonettjeire, 2014)

LUGOSSY LÁSZLÓ (1939, Budapest) 1957–1961 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola operatőr szakán tanult. 1961-től 1962-ig a Magyar Híradó operatőre. 1962–1964 között a moszkvai Össz-szövetségi Filmművészeti Főiskola rendező szakán tanult, ugyanekkor a Moszfilm Stúdióban Grigorij Naumovics Csuhráj és Mihail Iljics Romm rendezőasszisztense. 1964-ben a Balázs Béla Stúdióban is dolgozott. 1981–1995 között a Filmművészek Szövetségének főtítkára. 1982-ben a Berlini Nemzetközi Filmfesztivál zsűritagja. 1993–1996 között a Duna Televízió főigazgató-helyettese, 1996–2000 között alelnöke. Filmjei: *A hetedik napon* (1959), *Egyszerű* (1961), *Különös melódia* (1968), *Azonosítás* (1975), *Csángómagyarok* (1975),

Köszönöm, *megvagyunk* (1981), *Szirmok, virágok, koszorúk* (1985), *Kettévágott* (1996), *Észak, észak* (1999). F. d.: Berliini Ezüst Medve-díj (1976, 1985), Balázs Béla-díj (1988), Erdemes művész (1986).

MISKOLCZY AMBRUS (1947, Marosvásárhely) történész, a történettudomány doktora, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA tagja. Az erdélyi magyar-román-szász együttélés, a polgárosodás társadalom- és eszmetörténete kutatója, ideértve a mítoszteremtés eszmetörténetét. A bukaresti Nicolae Jorga Történettudományi Intézet külső tagja, az USA-ban működő Society for Romanian Studies tagja és a *New International Journal of Romanian Studies* szerkesztőségi tagja.

M. SZEBENI GÉZA (Pestszenterzsébet, 1945) bölcsészdoktor, kandidátus, a történettudomány habilitált doktora, egyetemi magántanár. Kutatási területe a 20. sz.-i politika- és diplomáciatörténet. F. m.: *Alcide De Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században* (2007), *Robert Schuman. Egy kereszténydemokrata az európai egységért* (2009), *Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer (2010), Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár* (2012), melyek a *Magyar Szemle Könyvek* kiadásában jelentek meg.

SÁRKÖZI MÁTYÁS (1937), Sárközi György költő és Sárközi Márta fia, Molnár Ferenc unokája. 1956 óta Londonban él. 1956–1963 között Londonban újságíró volt. 1957–1961 között a londoni St. Martin Képzőművészeti Akadémia könyvillusztrátori szakán tanult, majd a BBC magyar osztályán dolgozott több mint negyven évig. 1963–1966 között a müncheni Szabad Európa Rá-

dió, 1966–1977 között ismét a BBC magyar osztályának munkatársa. Novellái, kritikái, műfordításai az emigráns *Irodalmi Újságban*, a müncheni *Új Látóhatárban*, a chicagói *Szivarványban* jelentek meg. 1981–1984 között a Londoni Egyetemen irodalmat és történelmet tanult. 1989 után tizenegy évig volt a *Magyar Hírlap* londoni tudósítója. Az Írószövetség választmányi tagja volt leköszönéséig. Szerkesztette az *Angliai Magyar Tükör* című folyóiratot. A British-Hungarian Fellowship elnöke volt. Elbeszéléseket, karcolatokat, irodalmi cikkeket és kritikákat ír. 2001-től az Inforádió londoni tudósítója. A *Heti Válasz* havi tárcaírója. F. d.: Nagy Imre emlékérem (1993), József Attila-díj (2003), Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (2009), Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a csillaggal (2013).

S. KIRÁLY BÉLA (Sóvárád, 1957) közíró, politológus, a Magyar Politikatudományi Társaság tagja. A Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem filozófia-történelem szakán, majd az ELTE politológia szakán végzett. Társadalomismeretet tanult Eindhovenben világbanki ösztöndíjjal.

SZENTI TIBOR (Hódmezővásárhely, 1939) író, néprajzkutató. Könyvei: *Vér és Pezsgő* (1988), *Vásárhelyi emlékeim* (2007), *A tanya* (1979), *Parasztvalomások* (2008) *Betyártörténetek* (2000). Tagságai: Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Orvostörténeti Társaság, Németh László Társaság, Berzsenyi Dániel Társaság. Díjai: Bölöni György (irodalmi, 1989), Darvas József (irodalmi, 1992); Péczely Attila (néprajzi, 1996), Pro Sanitate (egészségügyi, 2004); a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje (2010).

SZEREDI PÁL (1955, Budapest) történész, kutatási területe a népi mozga-

lom, a Nemzeti Parasztpárt története és Kovács Imre életpályájának története. Az Általános Vállalkozási Főiskola mestertanára. F. m.: *Új Látóhatár válogatás* (1989), *Kovács Imre és a magyar demokrácia* (1989), *A népi egységtől a nemzeti egységig* (1991), *A Petőfi Párt történetéből* (1992).

TÜSKÉS ANNA (Budapest, 1981) irodalomtörténész, művészettörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Kutatás területei: Illyés Gyula, 20. századi magyar irodalom, egyetemtörténet, középkori művészet és építészet.

AUTONÓMIA

KÁNTOR ZOLTÁN

Autonómia: cél vagy eszköz?

TANULMÁNYOK

MICHAEL TKACIK

Az autonómia formáinak jellegzetességei

TÓTH NORBERT

A kisebbségi közösségek területi autonómiához való jogának kérdése a releváns egyetemes nemzetközi jogi normák fényében

BERETKA KATINKA

Autonómia a Vajdaságban

RÁKÓCZI KRISZTIÁN

Autonómia helyett önkormányzatiság
Az önrendelkezés kérdése Szlovákiában

FERENC VIKTÓRIA - TÓTH NORBERT

Autonómiatörekvések Kárpátalján

DABIS ATTILA

Az Åland-szigetek autonómiájának felülvizsgálatáról

RECENZÍÓ

TORÓ TIBOR

Egy politikai közösség létrejöttének anatómiája
Bárdi Nándor: *Otthon és haza.*
Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről

GÁLL ERWIN

Egy periférikus régió perifériája
Székelyföld története I.

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM

82.

2016/4.
SZÁM

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

- Balla Bálint: *Szociológia és kultúra* ..... 2500 Ft
- Bíró Gáspár, Hamburger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István: *Autonómia és integráció. A határon túli magyarságról* ..... 1000 Ft
- Bod Péter Ákos, Fodor István, Freund Tamás, Granasztói György, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Körösekényi András, Mádl Ferenc, Martonyi János, Roska Tamás, Vizi E. Szilveszter: *Magyarország ma és holnap. Esszék országunkról és a táguló világról* ..... 2950 Ft
- Bod Péter Ákos: *Elpolitizált gazdaság. Magyarország 2002 és 2010 között* ..... 2900 Ft
- Bod Péter Ákos: *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* ..... 2900 Ft
- Chantal Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés* ..... 1480 Ft
- Domokos Szent-Iványi: *The Hungarian independence movement 1936–46. Memoár* ..... 9900 Ft
- Domokos Szent-Iványi: *The Hungarian independence movement 1936–46 (CD)* ..... 3500 Ft
- Egedy Gergely: *Konzervatívizmus az ezredfordulón* ..... 2300 Ft
- Granasztói György: *Mi történik itt? Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002* ... 2300 Ft
- Gróh Gáspár: *A következmények országa. Gáspár G. János közéleti kritikái* ..... 2500 Ft
- Gróh Gáspár: *Határ. Ok nélkül. Esszék az egységes magyar irodalomról* ..... 2700 Ft
- Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945* ..... 950 Ft
- Herczegh Géza: *Peres örökségünk. Esszék a magyar történelemről* ..... 2300 Ft
- Herczegh Géza – Tertyánszkyné Vasadi Éva – Zlinszky János: *Észrevételek az úgynevezett Gönczöl-munkacsoport jelentésének megállapításairól* ..... 1500 Ft
- Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk. 1956-os napló* ..... 4600 Ft
- Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)* ..... 1500 Ft
- Katona Szabó Erzsébet – Kodolányi Gyula: *Üzenetek W. Sh.-tól/Messages from W. Sh.* ... 3500 Ft
- Kodolányi Gyula: *Amerika ideje. Esszék a modernségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közösen)* ..... 950 Ft
- Kodolányi Gyula: *Járj, merre tetszik. Új és válogatott versek (A Nap Kiadóval közösen)* ..... 2900 Ft
- Metz Katalin: *Hetedhét határon túli gongütések. Színházkritikák a Magyar Szemlében* ..... 2000 Ft
- Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam (Az Európai Utas Kiadóval közösen)* ..... 880 Ft
- Martonyi János: *Mi és a világ. Esszék, tanulmányok, megszólalások* ..... 2900 Ft
- M. Szebeni Géza: *Alcide de Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században* ... 2500 Ft
- M. Szebeni Géza: *Egy kereszténydemokrata az európai egységért. Robert Schuman* ..... 2500 Ft
- M. Szebeni Géza: *Giesswein Sándor keresztényszocializmusa* ..... 2900 Ft
- M. Szebeni Géza: *Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer* .... 2500 Ft
- M. Szebeni Géza: *Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár* ..... 2900 Ft
- Mádl Ferenc Kör (Bod Péter Ákos, Bogsch Erik, Fodor István, Freund Tamás, Granasztói György, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Martonyi János, Vizi E. Szilveszter): *Magyarország fordulóban* ..... 2500 Ft
- Szávai János: *Pascal örvénye, avagy a progresszió hulláhegyei. Esszék* ..... 3150 Ft
- Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés 1941–1972* ..... 5800 Ft
- Tóth Klára: *Első generációs szabadság* ..... 2900 Ft
- Tóth Klára: *A láthatatlan ország. A magyar dokumentumfilm és a média, 1992–2010* ..... 2500 Ft
- A könyvek szerkesztőségünkben 40% kedvezménnyel megvásárolhatók.

A
MAGYAR SZEMLE
ÚJ KÖNYVE

Csóti György

**NEMZETÜNK
SORSA**

Eszmeccsere
a magyar identitás
21. századi őrzőivel

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:

GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Nyomda:
PAUKER NYOMDAIPARI KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu
címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest
címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4980 Ft

A Magyar Szemle számlaszáma:

11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:

daneh@posta.hu

Tengerentúlra

hajóval fél évre: 16 000 Ft,

légipostán: 18 000 Ft;

Európába: 15 000 Ft;

elsőbbsséggel: 17 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában érvényes árfolyamon ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és a Magyar
Szemle Könyvekkel
együtt az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrásy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint a LÍRA hálózatában,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük.

A szerk.

VOLUME VIII, NO. 3

BUDAPEST

MAY 2017

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

Budapest Family Summit: JAIME MAJOR OREJA, EDUARD HABSBURG, LARRY JACOBS and KATALIN NOVÁK • STANISLAV BALÍK The Right to a Normal Life • ZSOLT NÉMETH The Future of Europe on the 60th Anniversary • JÁNOS MARTONYI Brexit. Brexit? • GERGELY EGEDY The Anglosphere – An Alternative to Europe? • ANDRÁS LUDÁNYI and ÉVA ESZTER SZABÓ on migration policies and assimilation in the US • The 1956 Hungarian Revolution: Writings and photos • GORDON MCKECHNIE Csaroda and the Hungarian Reformation

Érdeemes lenne elemző tanulmányt írni arról, hogy a nyugati emigrációban íróvá váltakra hogyan hatott, hogyan formálta írásművészetüket a befogadó ország kultúrája. András Sándor korai elbeszéléseit, különösen azt, amellyel 1967-ben megnyerte a müncheni Új Látóhatár novellapályázatát, befolyásolta az amerikai beat irodalom, míg például Ferdinandy Györgyre franciaországi korszakában az ottani próza hatott, olyannyira, hogy szinte mindahányat azon nyomban franciára tudta fordítani, így már 1961-ben nyert egy francia irodalmi díjat.

Sárközi Mátyás

Az 1940-es évek végén Magyarországon sok demokratának döntenie kellett. Vagy a belső emigráció, a börtön és megsemmisülés, vagy a külföldre menekülés, az emigráció. Kiváló költők, írók, politikusok választották a kényszerű távozást. Svájcban, Zürichben gyülekeztek a népiek, vagy ahogyan véleményem szerint ezt a mozgalmat nevezni érdemes, a nemzetépítő demokraták. Ők abban hittek, hogy emigrációjuk csak pár évig tart, ám a nagyhatalmak segítségével csalatkozniuk kellett, Magyarországot magára hagyták. A demokratikus átalakulásért politikai harcot folytatónak hosszú távra kellett berendezkedniük a nyugati államokban. Ám nem feledkezhetek meg arról, hogy mind a kinn élőknek, mind az otthoniaknak biztatásra, reményre van szükségük. Leginkább tiszta gondolatokra, magyar szóra, kritikus elemzésekre.

Szeredi Pál

Szakmai körökben eddig is nyílt titok volt, hogy 1958-ban román nyelvészek, régészek és történészek – magas szintű utasításra – zártkörű vitát tartottak a román nép kialakulásáról, és erről bizalmas kiadvány is készült belső használatra, amelyhez kevesen juthattak hozzá. A vitaanyag egy részét csak 2007-ben hozták nyilvánosságra, de észrevétlen csepp maradt a publikációk tengerében.

Miskolczy Ambrus

Több támadás érte a Pusztai társadalmát. Egyrészt azonnal elindult a kulákuindulás. Ezzel párhuzamosan, a hagyományos nagycsaládi kötelékek széűzése még kellően föl nem tárt szörnyűségekkel párosult. A megszokott emberi életrend elleni harc a szellemi-lelki élet alapjainak az aláásásával folytatódott, illetve a szovjet mintájú közösségi munkarendszerre való erőszakolt áttérés jövátéhetetlen gazdasági, erkölcsi, mentális és szellemi pusztítást okozott.

Szenti Tibor

1956-os fényképeimet kis Zeiss fényképezőgéppel, az akkor elérhető, gyenge minőségű keletnémet színes filmre készítettem. Szenvédélyes fényképészként amikor csak lehetett, jártam a várost, és fényképeztem. A téma veszélyessége miatt az anyagot nem az OFOTERT-be adtam be kidolgozásra, hanem akkori munkahelyem, a Műegyetem Építészkar fotóműhelyének vezetőjével, Peitsik Imre barátommal hívtuk ezeket elő.

Csorba Emánuel

830 Ft

